

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№4(66), 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№4(66)

<p>Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті</p>	<p>МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT</p>	<p>222</p>
<p>ХАБАРШЫ «Юриспруденция» сериясы №4 (66), 2021</p>	<p>Журнал редакциясының бағаны..... 5 Колонка редакции журнала Editorial column</p>	<p>5</p>
<p>Бас редактор: Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор</p>	<p>Интервью с доктором юридических наук, профессором Молдабаевым Саркытбеком Сарсенбаевичем..... 8</p>	<p>8</p>
<p>Бас редактордың орынбасары: Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.</p>	<p>ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА COMMON THEORY OF LAW</p>	
<p>Редакциялық алқа мүшелері: С.Н. Сабиқенов – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф., Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор (Алматы),</p>	<p>Исабаева Ж.Н. Жастардың құқықтық санасының қалыптасуы және әсер ететін факторлар..... 13</p>	<p>13</p>
<p>В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу), Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф.,</p>	<p>Исабаева Ж.Н. Формирование правосознания молодежи и влияющие факторы</p>	
<p>Казан мемлекеттік университеті, «Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан), Джон Берк. – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),</p>	<p>Issabayeva Zh. Formation of legal awareness of youth and influencing factors</p>	
<p>О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),</p>	<p>Таласбаева А. История становления института уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан..... 16</p>	<p>16</p>
<p>А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),</p>	<p>Таласбаева А. Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтының қалыптасу тарихы</p>	
<p>В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),</p>	<p>Talashbayeva A. History of the establishment of the Ombudsman for Children in the Republic of Kazakhstan</p>	
<p>А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),</p>	<p>ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ ТРУДОВОЕ ПРАВО LABOUR LAW</p>	
<p>Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),</p>	<p>Байсымакова Д.С., Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. Медиация жеке еңбек дауларын реттеудің баламалы тәсілі ретінде..... 24</p>	<p>24</p>
<p>С.И. Шелухин – доктор PhD, Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),</p>	<p>Байсымакова Д.С., Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. Медиация как альтернативный способ урегулирования индивидуальных трудовых споров</p>	
<p>Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент, Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).</p>	<p>Waisymakova D.S., Belkhozhayeva D.Zh., Zhomartkyzy A. Mediation as an alternative way to settle individual labor disputes</p>	
<p>Жауапты хатшы:</p>	<p>Бурибаев Е.А., Белхожаева Д.Ж. Қашықтықтан жұмыс істеу жағдайындағы оқытушылардың еңбегін құқықтық реттеу мәселелері..... 31</p>	<p>31</p>
<p>Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.</p>	<p>Бурибаев Е.А., Белхожаева Д.Ж. Проблемы правового регулирования труда преподавателей в условиях дистанционной работы</p>	
<p>© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021</p>	<p>Buribayev Ye., Belkhozhayeva D.Zh. Problems of legal regulation of teachers' work in the conditions of remote work</p>	
<p>Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж</p>	<p>Кубашев А. Еңбек құқығы жүйесіндегі еңбек-құқықтық жауапкершілікті түсінудің тұжырымдамалық тәсілінің мәселелері..... 37</p>	<p>37</p>
<p>Басуға 29.12.2021. қол қойылды. Пішімі 60x84^{1/8}. Көлемі 16.25 е.б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 352.</p>	<p>Кубашев А. Проблемы концептуального подхода к пониманию трудовой ответственности в системе трудового права</p>	
<p>050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13. Абай атындағы ҚазҰПУ</p>	<p>Kubashev A. Problems of the conceptual approach to understanding labor and legal responsibility in the system of labor law</p>	
<p>Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы</p>	<p>Тұрлыханқызы Қ. Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу..... 43</p>	<p>43</p>
	<p>Тұрлыханқызы К. Расторжение трудового договора в связи с виновными действиями работника</p>	
	<p>Turlykhanqyzy K. Termination of the employment contract in connection with the guilty actions of the employee</p>	

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 4(66), 2021

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик
НАН РК, профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф.,
(Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор
Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав.
кафедрой «Уголовный процесс»
Казанский государственный
университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права,
ректор университета «Таллинн»
(Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного
Юридического Университета
(Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент,
Беларусский государственный
университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент,
Беларусский государственный
университет (Минск),

Жатқанбаева А.Е. – д.ю.н., проф.
(Алматы),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф.
(Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD,
профессор

Нью-Йоркского университета Джон
Джэя (США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент
кафедры конституционного права и
конституционного
судопроизводства Российского
университета дружбы народов
(Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2021

Зарегистрированов Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 29.12.2021.
Формат 60x84^{1/8}.
Объем 16,25 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 352.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
РАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Тайторина Б.А., Бейсенбаева М.Т. Қазақстан Республикасының электр энергетикасы саласындағы құқықтық реттеу..... 49

Тайторина Б.А., Бейсенбаева М.Т. Правовое регулирование в сфере электроэнергетики Республики Казахстан

Taitorina B.A., Beissenbayeva M.T. Legal regulation in the sphere of electricity of the Republic of Kazakhstan

Тлебаева Г.М. Влияние цифровизации на гражданское право..... 56

Тлебаева Г.М. Цифрландырудың азаматтық құқыққа әсері

Tlebayeva G.M. The impact of digitalization on civil law

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

Жалғасбаев Т.К., Меирбекова Г.Б. Азаматтық сот өндірісінде дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу ерекшеліктері..... 61

Жалғасбаев Т.К., Меирбекова Г.Б. Особенности урегулирование спора в порядке партисипативной процедуры в гражданском судопроизводстве

Zhalgasbayev T.K., Meirbekova G.B. Features settlement of dispute in the settlement of a dispute in the participative procedure

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

Тайторина Б.А., Байсалова Г.Т. Әкімшілік жауапкершілік институтының қағидаттары: доктриналық түсінігі және заңнамадағы көрінісі..... 66

Тайторина Б.А., Байсалова Г.Т. Принципы института административной ответственности: доктринальное понимание и отражение в законодательстве

Taitorina B.A., Baisalova G.T. Principles of the institute of administrative responsibility: doctrinal understanding and reflected in legislation

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW

Кобенова А. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті белгілерінің өзекті мәселелері..... 73

Кобенова А. Актуальные проблемы субъективных признаков уголовных правонарушений в сфере предпринимательской деятельности

Kobanova A. Topical problems of subjective signs of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity

Османова Г.Ж., Калкаева Н.Б. Қылмыстың тарихи генезисі және оның әлеуметтік сипаты..... 77

Османова Г.Ж., Калкаева Н.Б. Исторический генезис преступления и его социальный характер

Osmanova G.Zh., Kalkayeva N. Historical genesis of crime and its social nature

Сайлибаева Ж.Ю. Уголовно-правовая ответственность за нарушение интеллектуальных прав в Республике Казахстан..... 84

Сайлибаева Ж.Ю. Қазақстан Республикасында зияткерлік құқықтарды бұзғаны үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершілік

**Kazakh National Pedagogical
university after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№ 4(66), 2021

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law,*
professor

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician, doctor*
of law, professor,
Taitorina B.A. – *doctor of law,*
professor (Almaty),
Tsepelev V.F. – *doctor of law,*
professor (Moscow),
Muratova N.G. – *doctor of law,*
professor (Kazan),
John Burke. – *doctor of law (PhD)*
(Estonia),
Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of*
law, Professor, Tashkent State Law
University (Uzbekistan),
Khlus A.M. – *candidate of law.,*
associate professor (Minsk),
Samarin V.I. – *candidate of law.,*
associate professor (Minsk),
Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law,*
professor (Almaty),
Khamzina Zh.A. – *doctor of law,*
professor (Almaty),
Cheloukhin S. – *PhD, professor law*
police science and criminal justice John
Jay College of criminal Justice The City
University of New York,
Yezhevsky D.O. – *candidate of law.,*
associate professor (Moscow)

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,*
associate professor

© **Kazakh National Pedagogical
university after Abai, 2021**

The journal is registered by the Ministry
of Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 29.12.2021
Format 60x84 1/8.
Volume 16.25 publ.literature
Edition 300 num. Order 352.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

Sailibayeva Zh.Yu. Criminal liability for violation of intellectual property
rights in the Republic of Kazakhstan

Бдырысова А.Е. Қазақстан Республикасында жүзеге асырылған
ізгілендіру шараларының қылмыстық заңнаманы жетілдіруге ықпалы... 88

Бдырысова А.Е. Влияние мер гуманизации, осуществленных в
Республике Казахстан, на совершенствование уголовного
законодательства

Ydyrysova A.E. Impact of humanization measures implemented in the
Republic of Kazakhstan on the improvement of criminal legislation

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Ислямханов Д. Общие правила составления процессуальных актов в
уголовном судопроизводстве..... 94

Ислямханов Д. Қылмыстық сот ісін жүргізуде процесстік актілерді
жасаудың жалпы қағидалары

Islamkhanov D. General rules for drafting procedural acts in criminal
proceedings

Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Процессуальные основания
передачи прокурором уголовного дела следователю для
дополнительного расследования..... 98

Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Прокурордың қылмыстық істі
тергеушіге қосымша тергеп-тексеру үшін беруінің процесстік негіздері

Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. Procedural grounds for referral of
criminal case by prosecutor to investigator for additional investigation

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW

Ivanova Z.B., Kassymbek A.O. Use of modern information and
communication technologies in legal education..... 104

Иванова Ж.Б., Қасымбек А.О. Құқықтық білім беруде заманауи
ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану

Иванова Ж.Б., Қасымбек А.О. Использование современных
информационных и коммуникационных технологий в в юридическом
образовании

Авторлар туралы мәлімет..... 115
Information about authors.

Сведения об авторах.

Журнал редакциясының бағаны

Тарихқа қойнауына кететін 2021 жыл Қазақстан өмірінің саяси, құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени салаларында әртүрлі оқиғаларға толы болды. Әлемдік қоғамдастықпен бірге біздің еліміз 2019 жылы барлық елдер мен континенттерді қамтыған пандемияның процестері мен салдарын бастан кешірді және әлі де сезінуде. Пандемияның ұзақтығына қатысты әртүрлі болжамдар айтылуда, оның ішінде COVID-19 дамуының және жойылуының жалпы биологиялық циклінде толқын тәрізді өсу мен құлдырау түрінде алдағы 2022 жылға арналған. Алайда, қандай болжамдар болмасын, халықты пандемиядан қорғауды қамтамасыз ету проблемаларын шешудің бірінші дәрежелі мәні Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың, ел Үкіметінің, өзге де мемлекеттік органдардың күн тәртібінде өз позициясын сақтайды. Бұл айқын факт адам, оның өмірі, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері Қазақстанның ең жоғары құндылығы деп танылатындығы туралы конституциялық ереженің көрінісі болып табылады.

Жалпы мемлекеттік саясаттағы маңызды саяси және құқықтық аспектілердің бірі өлім жазасы түріндегі ерекше жазаның орны мен рөлін неғұрлым арсыз, аса ауыр қылмыстар үшін анықтауға байланысты мәселелерді шешу болып табылады. Мұндай әрекеттерді дайындау мен орындауды қылмыстық элементтермен елдің конституциялық негіздерін қабылдамауды өрескел, ашық, ерсі көрсету, құқықтық қатынастар субъектілерін өзара құрметтеуге негізделген жалпы әлемдік тәртіпке келіспеу, әлем заңдарына бағынатын өркениеттік процестерде адам мен азаматқа берілген орын мен рөлді түсінбеушілік ретінде қарастыру қажет. Осы күрделі мәселелердегі жалпы әлемдік үрдістер әлем елдері халықтарды ерекше жазалау шарасынан толық көлемде бас тартуға шақыратын халықаралық актілерді бұлжытпай және дәйекті түрде іске асыратындығында. Алайда, бұл бір уақытта шешілуі мүмкін мәселе емес. Ерекше жазадан толық бас тарту туралы шешім қабылдау көптеген факторларға дайындалуы және негізделуі керек, олардың тізімі мен мазмұны әртүрлі елдерде өзіндік сипаттамаларға ие. Қазақстандықтар өлім жазасы – бұл Қазақстанның әлем елдері арасындағы рейтингіне ықпал ететін өзіндік құқықтық атавизм екенін түсінеді. Сонымен қатар, біз экономикалық, әлеуметтік құқықтық қатынастардағы түбегейлі өзгерістер, адами құндылықтардың ұлттық доктринасының ауысуы, Қазақстан халқының рухани жаңғыруы дәуірінде өмір сүріп жатырмыз. Халықтың демографиялық кимасы Қазақстан посткеңестік кеңістіктегі көпұлтты елдердің бірі, көптеген тілдер мен нақыл сөздер, нанымдар, дәстүрлер, мәдени құндылықтар өз Отанын тауып, табысты дамып келе жатқан көп конфессиялы ел болып қалатынын көрсетеді. Мұны объективті берілгендік, қадірлеу және мақтан тұту ретінде қарастырған жөн. Осы және өзге де мән-жайларға орай ерекше жазалау шарасының күшін жоюға адам мен азаматты олардың өмірі мен денсаулығына, өзге де құқықтары мен бостандықтарына, сондай-ақ заңды мүдделеріне қолсұғушылықтан тиімді қорғауды қамтамасыз ету ісінде түйінді маңызы бар қажетті алғышарттардың пісіп-жетілуіне қарай кезең-кезеңі мен қарау қажет.

Қазіргі уақытта болып жатқан елдің құқықтық өміріндегі оқиғаларды ескере отырып, біз бұл нөмірді өлім жазасынан бас тарту проблемаларына арнаймыз. Бұл елдің құқықтық саясатында тарихи маңызды сипатқа ие қадам. Айдар Қазақстанның белгілі құқықтанушысы, заң ғылымдарының докторы, профессор Молдабаев Сарқытбек Сәрсенбайұлымен сұхбатымен ашылды. Оның қылмыстық жазалар проблемаларын зерттеуге деген көзқарастары гуманизмнің терең идеяларына, осы бөлімдегі әлемдік құқықтық стандарттарға деген адалдыққа негізделген.

Журналдың редакциясы құқық теориясы мен тарихына елеулі үлес қосқан көрнекті заңгерлермен, сондай-ақ тәжірибесі Заңның әрпі мен рухын дұрыс әрі тұрақты ұстанудың мысалдарына бай танымал заңгер-практиктермен сұхбаттарды алдағы уақытта да жариялауға ниетті.

Журналдың құрметті оқырмандары, редакция сіздермен жемісті ынтымақтастықтың жалғасатынына үміттенеді. Біз сіздердің кәсіби қызығушылықтарыңызды тудыратын және халық арасында практикалық сұранысқа ие жарияланымдардың тақырыптық бағыттарына қатысты сіздердің пікірлеріңіз бен ұсыныстарыңызды күтеміз.

Журнал редакциясы барша қазақстандықтарды, әсіресе, Сіздерді, құрметті оқырмандар, келе жатқан 2022 Жылдарыңызбен құттықтайды! Сіздерге барлық оң бастамаларыңызға, кәсіби қызметтеріңізде табыстар, үлкен және шағын отбасылық қуаныштар тілейді, себебі Сіздер-Қазақстан Республикасының ең басты құндылықтарысыздар!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Уходящий в историю 2021 год был полон разных событий в политической, правовой, экономической, социальной, культурной сферах жизни Казахстана. Вместе с мировым сообществом наша страна переживала и продолжает ощущать процессы и последствия пандемии, охватившей все страны и континенты в 2019 году. Существуют разные прогнозы относительно длительности пандемии, в том числе и на будущий 2022 год в виде волнообразных нарастаний и спадов в общем биологическом цикле развития и угасания COVID-19. Однако, какими бы ни были прогнозы, первостепенность разрешения проблем обеспечения защиты населения от пандемии сохраняет свои позиции в повестках дня Главы государства Президента Республики Казахстан К.К. Токаева, Правительства страны, иных государственных органов. Этот очевидный факт является отражением конституционного положения о том, что высшей ценностью Казахстана признаются человек, его жизнь, права, свободы и законные интересы.

Одним из важнейших политических и правовых аспектов в общегосударственной политике является решение вопросов, связанных с определением места и роли исключительной меры наказания в виде смертной казни за наиболее циничные, особо тяжкие преступления. Подготовку и совершение таких деяний необходимо расценивать как наглое, открытое, грубое демонстрирование криминальными элементами своего неприятия конституционных устоев страны, как несогласие с общим миропорядком, основанным на взаимном уважении субъектов правоотношений, непонимание места и роли, отводимой человеку и гражданину в цивилизационных процессах, подчиняющихся законам мироздания. Общемировые тенденции в этих сложнейших вопросах состоят в том, что страны мира неуклонно и последовательно реализуют международные акты, призывающие народы отказаться от исключительной меры наказания в полном объеме. Однако, это не тот вопрос, который может решаться одномоментно. Принятие решения о полном отказе от исключительной меры наказания должно быть подготовлено и обусловлено множеством факторов, перечень и содержание которых в разных странах имеют свои особенности. Казахстанцы понимают, что смертная казнь – это своего рода правовой атавизм, влияющий на рейтинг Казахстана среди стран мира. Наряду с этим, мы живем в эпоху радикальных перемен в экономических, социальных правоотношениях, смены национальной доктрины человеческих ценностей, духовного возрождения народа Казахстана. Демографический срез населения говорит о том, Казахстан остается одной из самых многонациональных стран на постсоветском пространстве, многоконфессиональной страной, где множество языков и наречий, верований, традиций, культурных ценностей нашли свою родину и успешно развиваются. И с этим надлежит считаться как с объективной данностью, дорожить и гордиться. В силу этих и иных обстоятельств к отмене исключительной меры наказания необходимо подходить поэтапно, по мере созревания необходимых предпосылок, имеющих ключевое значение в деле обеспечения эффективной защиты человека и гражданина от посягательств на их жизнь и здоровье, иные права и свободы, а также законные интересы.

С учетом тех событий в правовой жизни страны, которые происходят в настоящее время, мы посвящаем данный номер проблемам отказа от смертной казни. Это шаг, который носит исторически важный характер в правовой политике страны. Рубрику открывает интервью с известным правоведом Казахстана доктором юридических наук, профессором Молдабаевым Саркытбеком Сарсенбаевичем. Его подходы к исследованию проблем уголовных наказаний проникнуты глубокими идеями гуманизма, приверженности к общемировым правовым стандартам в данной части.

Редакция журнала намерена и впредь публиковать интервью как с выдающимися юристами, сделавшими ощутимый вклад в теорию и историю права, так и с известными юристами-практиками, чей опыт богат примерами правильного и неуклонного следования букве и духу закона.

Уважаемые читатели журнала, редакция выражает надежду на продолжение плодотворного сотрудничества с вами. Мы ждем ваших отзывов и предложений относительно тематических направлений публикаций, которые вызывают ваш профессиональный интерес и пользуются практическим спросом у населения.

Редакция журнала поздравляет всех казахстанцев и особенно вас, дорогие читатели, с наступающим 2022 годом! Желает вам благополучия во всех позитивных начинаниях, успехов в профессиональной деятельности, больших и малых семейных радостей ибо ВБ – самая главная ценность Республики Казахстан!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

The year 2021, which is passing into history, was full of different events in the political, legal, economic, social, cultural spheres of life in Kazakhstan. Together with the world community, our country experienced and continues to feel the processes and consequences of the pandemic, which swept all countries and continents in 2019. There are different forecasts regarding the duration of the pandemic, including for the next year 2022 in the form of wave-like increases and decreases in the overall biological cycle of development and fading COVID-19. However, whatever the forecasts may be, the priority of solving the problems of protecting the population from the pandemic remains on the agendas of the Head of State President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev, the Government of the country and other state bodies. This obvious fact is a reflection of the constitutional provision that the human being, his life, rights, freedoms and legitimate interests are recognized as the highest value in Kazakhstan.

One of the most important political and legal aspects in the general state policy is the solution of the issues connected with determination of the place and role of the exclusive punishment in the form of death penalty for the most cynical, especially grave crimes. Preparation and committing such acts should be regarded as an impudent, open, rude demonstration by criminal elements of their rejection of the constitutional foundations of the country, as disagreement with the general world order based on mutual respect of subjects of legal relations, misunderstanding of the place and role assigned to the individual and the citizen in civilization processes, subject to the laws of the universe. The global trends in these complex issues are that the countries of the world are steadily and consistently implementing international acts urging nations to abandon the exceptional measure of punishment in its entirety. However, this is not an issue that can be resolved overnight. The decision to fully renounce an exceptional measure of punishment must be prepared and conditioned by many factors, the list and content of which vary from country to country. Kazakhstanis understand that the death penalty is a kind of legal atavism which influences the rating of Kazakhstan among the countries of the world. Along with this, we live in an era of radical changes in economic and social legal relations, a change in the national doctrine of human values, and the spiritual revival of the people of Kazakhstan. The demographic profile of the population shows that Kazakhstan remains one of the most multinational countries in the post-Soviet space, a multi-confessional country, where many languages and dialects, beliefs, traditions and cultural values have found their home and are successfully developing. And this must be taken into account as an objective fact, to cherish and be proud of. Due to these and other circumstances, the abolition of an exceptional measure of punishment should be approached step by step, as the necessary prerequisites, which are of key importance in ensuring the effective protection of a person and a citizen from infringements on their life and health, other rights and freedoms and legitimate interests, mature.

In view of the developments in the legal life of the country that are taking place at present, we devote this issue to the problems of abolition of the death penalty. It is a step which has a historically important character in the legal policy of the country. The rubric opens with an interview with Sarkytbek Sarsenbayev, a famous jurist of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor Moldabayev. His approaches to the study of criminal punishment problems are imbued with deep ideas of humanism and adherence to the universal legal standards in this part.

The editors intend to continue to publish interviews both with prominent lawyers who have made a significant contribution to the theory and history of law and with well-known practitioners, whose experience is rich in examples of correct and steadfast adherence to the letter and spirit of the law.

Dear readers of the magazine, the editors hope to continue our fruitful cooperation with you. We are waiting for your feedback and suggestions regarding the thematic areas of publications that arouse your professional interest and are in practical demand among the population.

The magazine's editorial board congratulates all Kazakhstanis and especially you, dear readers, with the coming year 2022! We wish you prosperity in all positive undertakings, success in professional activities, big and small family joys, for YOU are the most important value of the Republic of Kazakhstan!

Sincerely Yours, the editorial board of the magazine.

Интервью с доктором юридических наук, профессором Молдабаевым Саркытбеком Сарсенбаевичем, которое он любезно согласился дать нашему журналу.

Профессор С.С. Молдабаев известный в Казахстане и в странах зарубежья ученый, разрабатывающий наиболее важные аспекты теории и практики правоприменения. Сфера его научных интересов достаточно широка, основные идеи и концепции, разработанные и выдвинутые в опубликованных исследованиях:

Первое – это концепция введения возмездного правосудия, то есть внедрение в уголовное законодательство (материальное и процессуальное) возмездного принципа.

Второе – это идея создания государственного органа по предупреждению преступности. Основная идея в том, что вместо необоснованно появляющихся в последние десятилетия различных антинаркотических, антитеррористических и антикоррупционных ведомств создать специальный государственный орган без правоохранительных функций, который занимался бы исключительно всей сложной совокупностью проблем предупреждения преступности и коррупции.

Третье – это концепция деонтологической подготовки судей, которая представляет собой социально-гуманистическое образование. Разработан и внедрен предмет «Судебная деонтология» для магистрантов Академии правосудия и получено авторское свидетельство.

Над чем он трудится – это внедрение Центра устойчивого развития «Ошақ», для разработки и внедрения технологий устойчивого развития в сельской местности и в сельском хозяйстве и их тиражирование в каждом ауле Алматинской области, путем создания центров аналогичного профиля для решения экологических, экономических и социальных проблем региона.

Его девиз – «Приносить пользу людям и делать добро!»

Он является автором более 300 публикаций, посвященных пропаганде правовых знаний среди самых широких слоев населения Казахстана. По складу своего ума, широте интеллекта, богатству правового опыта Саркытбек Сарсенбаевич – глубокий гуманист, его человеколюбие носит искренний и чистый характер.

Гостю нашего журнала мы задали множество вопросов, среди которых полнотой и ясностью мысли, злободневностью, широтой и конструктивностью подходов, оригинальностью авторского видения проблемы отличаются следующие ответы профессора С.С. Молдабаева.

– *Уважаемый Саркытбек Сарсенбаевич, как Вам известно, 23 сентября 2021 года Казахстан присоединился ко Второму Факультативному протоколу к Международному пакту о гражданских и политических правах, который был подписан представителем Казахстана при ООН Кайратом Умаровым. Согласно этому акту, Казахстан должен*

отреагировать на проблемы, связанные с тем, что в УК РК предусмотрена исключительная мера наказания в виде смертной казни по 17 составам.

Считаете ли Вы, что в качестве такой реакции должен выступить отказ Казахстана от этого вида наказания путем внесения в УК РК соответствующих изменений?

– Действительно, реакцией Казахстана стало принятие Закона Республики Казахстан «О ратификации Второго Факультативного Протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни» от 2 января 2021 года. Согласно пункта 2 статьи 1 данного Закона РК «Каждое государство-участник принимает все необходимые меры для отмены смертной казни в рамках своей юрисдикции».

– Протокол обязывает принимать все необходимые меры для отмены смертной казни, но допускает ее сохранение, если сделана оговорка. Казахстан воспользовался этим и сделал соответствующую оговорку в момент ратификации. В соответствии с оговоркой Казахстан оставляет за собой право применения смертной казни в военное время после признания подсудимого виновным в совершении особо тяжких преступлений военного характера, совершенных в военное время.

– В настоящее время, в Парламенте Казахстана обсуждается законопроект «О внесении изменений и дополнения в Уголовный кодекс Республики Казахстан по вопросам смертной казни», принятый Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года.

– В данном законопроекте предлагается исключить смертную казнь из 13 статей Уголовного кодекса и оставить только в четырех статьях Уголовного кодекса, а именно за наиболее тяжкие преступления против мира и безопасности человечества, которые связаны с военными действиями и совершаются в военное время.

– В связи с этим, достаточно ли внесения изменений только в уголовный закон или определенные изменения потребуются внести в целый комплекс отраслевых законов, например, в Уголовно-исполнительный, Уголовно-процессуальный кодексы РК? Если да, то каков предполагаемый характер этих комплексных изменений?

– Конечно недостаточно, но только в том случае, если бы полностью была отменена смертная казнь в уголовном законодательстве Казахстана. Законодатель может отменить смертную казнь не только путем внесения соответствующих поправок в национальное законодательство, но и посредством ратификации международного договора, предусматривающего отмену или ограничение числа преступлений, за которые может устанавливаться данный вид наказания. Но здесь важно то, что процесс, направленный на окончательную отмену смертной казни, уже необратим.

– Почему в Казахстане полностью не отменяют смертную казнь?

На это есть, как минимум, три причины. Во-первых, смертная казнь как исключительная мера наказания закреплена в ст. 15 Конституции республики. Во-вторых, сами казахстанцы в известной степени негативно относятся к попыткам отменить смертную казнь как вид наказания, считая это преждевременным. Об этом говорят результаты многочисленных опросов. В-третьих, власть также не считает отмену необходимой.

– В соответствии со ст. 1 Конституции РК, высшими ценностями в Казахстане признаются «человек, его жизнь, права и свободы». При этом одновременно в статье 15 Основного закона страны утверждается, что смертная казнь «устанавливается законом как исключительная мера наказания за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время, с предоставлением приговоренному права ходатайствовать о помиловании».

Не усматривается ли между приведенными конституционными положениями логического, политического, правового противоречия? Если какое-либо противоречие наблюдается, то нет ли необходимости во внесении в статью 15 Конституции соответствующих поправок?

– Действительно, на первый взгляд есть противоречье между конституционными нормами как ст. 1 Конституции РК, которая признает человека высшей ценностью Казахстана и с другой ст. 15 Конституции РК, которая устанавливает смертную казнь за четыре особо тяжкие преступления военного характера, совершенные в военное время.

Но, данное внесение изменение в УК РК соответствует Конституции и никаких изменений в основной закон не нужно вносить. Поскольку пункт 2 ст. 15 Конституции РК *не обязывает и не может обязывать* законодателя сохранять в УК РК какие бы то ни было положения о смертной казни, в том числе и в тех случаях, которые названы в соответствующей конституционной норме. Так как установление того или иного уголовного наказания не является целью конституционного регулирования.

Установление наказаний – задача уголовного законодательства. Цель конституционного регулирования в другом – очертить для законодателя рамки, выход за которые противоречит фундаментальным конституционно-правовым принципам. Конституция, будучи *основным* законом, не может превращаться в закон *уголовный*, вводя какие бы то ни было уголовные запреты или наказания. Не может она превращаться и в уголовно-политический документ. Иное понимание Конституции, способно привести только к снижению роли Конституции как основного закона государства, и конституционно-правового регулирования в целом.

Толкование п. 2 ст. 15 Конституции РК как «обязывающей» законодателя нормы невозможно и по сугубо техническим причинам. Правовые категории, указанные в данной конституционной норме, слишком неопределенны с уголовно-правовой точки зрения, чтобы их можно было механически перенести в уголовный закон в качестве «исполнения обязанности».

– В своих комментариях по различным высказываниям в СМИ относительно отмены рассматриваемого вида наказаний Президент страны К.К. Токаев выразил точку зрения о том, что никаких изменений в Конституцию в указанных аспектах вносить не требуется. Данная позиция Главы государства юридическим сообществом Казахстана, правозащитниками воспринята неоднозначно. Как Вы оцениваете позицию Главы государства в контексте мировых тенденций отказа от данного вида наказаний в целом в национальных системах права?

– Смертная казнь всегда являлась и, безусловно, еще долгое время будет оставаться одним из институтов уголовного и уголовно-исполнительного права привлекающим к себе повышенное внимание общественности и исследователей. Действительно, общемировая тенденция последних лет движется в сторону отказа от применения смертной казни или ее ограничения. И в настоящее время свыше половины всех государств мира пошли по пути законодательной отмены смертной казни, либо не применяют ее на практике. Нет никаких доказательств того, что смертная казнь более эффективна в предотвращении преступлений, чем любое другое наказание. Напротив, исследования показывают, что в некоторых государствах, которые отменили смертную казнь, количество убийств не изменилось или даже не снизилось. Поэтому, исходя из всего этого, считаю позицию нашего Президента К.К.Токаева правильной, и она сформулирована с позиции интересов нашего государства и свидетельствуют, что Казахстан на правильном пути.

– Можно ли считать, что такой подход Главы государства является отражением процесса поэтапного вхождения Казахстана в мировое правовое пространство?

– 18 лет в Казахстане действует мораторий на смертную казнь и казни в Казахстане приостановлены с 2003 года указом президента. Но суды продолжают приговаривать осужденных к высшей мере наказания в исключительных обстоятельствах, в том числе за преступления, квалифицируемые как террористические акты. Приговоренные к казни отбывали пожизненное заключение и могли бы быть казнены в случае отмены моратория. И вот вся история, связанная с ограничением применения смертной казни в Республике Казахстан является процессом поэтапного вхождения Казахстана в мировое правовое пространство по отмене смертной казни.

– Каково Ваше мнение относительно сочетания принципа гуманизма в уголовном праве и суровых мер наказания, предусмотренных в отраслевом законодательстве?

– Многие считают, что гуманизм проявляется посредством наличия в уголовном праве механизмов, направленных на облегчение условий жизни лицам, отбывающим наказание и вообще лицам, совершившим преступления. Например, это амнистия, обратная сила уголовного закона, смягчающего наказание или устраняющего преступность какого-либо состава. Сюда же можно отнести установление за отдельные преступления более мягких наказаний либо специальных условий освобождения от уголовной ответственности (в ряде норм Уголовного кодекса РК (далее – УК РК) такие условия указываются в примечаниях к статьям, посвящённым конкретным преступным составам).

– Данное понимание нередко происходит из восприятия уголовного права в качестве некоего карательного инструмента, «меньшего из зол». Однако следует понимать, что гуманизм – это вовсе не «жалость» к преступнику, а обеспечение оптимального развития и безопасного существования общества посредством защиты его интересов, а также интересов государства и личности. Уголовное право – это вовсе не «карательная», «тёмная сторона» права, это один из инструментов устранения негативных проявлений жизни общества, средство гуманизма.

– Следует понимать, что уголовное наказание – это не «месть» преступнику за нарушение какой-то нормы права. Это комплекс мер, направленный на достижение трёх целей (ст. 39 УК РК): восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденным, так и другими лицами. Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства.

– Таким образом, сущность наказания является вовсе не карательной (обращённой к преступнику). Это – цепочка действий конструктивного характера, которые призваны восстановить справедливость, исправить осуждённого и предупредить совершение новых преступлений. В этом и заключается реальный гуманизм права – и к обществу, и к преступнику.

– Может ли мораторий на применение смертной казни, объявленный в Казахстане в 2003 году, быть приравненным к отмене смертной казни вообще, заменить собою акт о ее отмене?

– К сожалению, полная отмена смертной казни до сих пор не завершена. Многие, по-прежнему, поддерживают саму идею смертной казни, и необходимо постоянно разъяснять, в чем её несостоятельность, почему казнь была отменена во многих странах и почему она должна оставаться под запретом.

– Мораторий на применение смертной казни – это еще полдела, поэтому никак нельзя приравнять его к полной отмене смертной казни. В этом деле, нужна очень существенная всеобщая поддержка. Все вместе мы способны повлиять на эволюцию политики в этой области с целью законодательной отмены смертной казни. Мы должны снова и снова призывать последовать примеру европейских и других стран, где общество уже сказало: «Да» правосудию, и «Нет» – жестокости, пыткам и смерти.

– И все же, почему мы должны отказаться от смертной казни? Какие аргументы можете привести, исходя из современной ситуации?

– Мы должны отказаться от смертной казни, прежде всего исходя из следующих веских оснований:

во-первых, какими бы профессионалами ни были следователи, ведущие дело преступника, какими бы убедительными ни были доказательства вины судимого, и каким бы справедливым ни был суд, - в судебной системе любой страны на нашей планете всегда есть вероятность ошибки.

во-вторых, как утверждает криминология, смертная казнь не является сдерживающим фактором.

в-третьих, казнь порождает жестокость в обществе. доклад ООН 2006 года продемонстрировал, что в странах, где смертная казнь разрешена, преступления, «достойные» этого наказания, случаются чаще.

в-четвертых, в странах, где смертная казнь разрешена, палачи являются, по факту легальными убийцами.

в-пятых, казнь не устраняет причину совершения преступления. Основными факторами, провоцирующими преступность, являются бедность, необразованность, неравенство, психические отклонения конкретного преступника и смертная казнь никак не может влиять на указанные причины.

в-шестых, казнь не дает возможности исправления. В докладе ООН 2006 года констатируется, что пожизненное заключение и изоляция от общества пугает преступников гораздо сильнее, чем смертная казнь.

в-седьмых, казнь не наказывает, а лишает жизни человека.

И самый главный аргумент против смертной казни состоит в том, что она *нарушает право на жизнь*. Государственные убийства – это действительно крайнее отрицание прав человека. Именно поэтому столь важно, чтобы мы продолжали действовать в поддержку отмены смертной казни.

– *Уважаемый Саркытбек Сарсенбаевич, редакция журнала благодарит Вас за содержательные ответы на наиболее волнующие вопросы. Хотелось бы нашим читателям, чтобы Вы поделились своими научными планами на будущее, в своих публикациях в нашем журнале рассказали о проблемах, которые сегодня волнуют Вас и какие пути их преодоления Вы усматриваете.*

Редакция надеется, что на этом наши встречи с профессором Молдабаевым Саркытбеком Сарсенбаевичем не заканчиваются. Встречи с интересными людьми всегда наполнены праздником ожидания новых откровений. Всех Вам благ и удач на научном поприще!

**ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW**

МРНТИ:10.01.39

УДК:34:001.92

Ж.Н. Исабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР**

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі қоғамның дамуы кезінде құқықтық сана мен құқықтық білімнің жастардың құқықтық білімі мен тәрбиесін қалыптастыруда қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің маңызы мен рөлі қарастырылған. Мақалада 2030 жылға дейін Құқықтық саясат туралы Тұжырымдама негізінде азаматтық қоғамда жастардың заңға деген дұрыс көзқарастарын, ойларын қалыптастыру болып табылады. Құқықтық сананы жетілдірудің негізгі жолдарының бірі құқықтық сауаттылықты арттыру болып табылады.

Түйін сөздер: жастар, заңдар, сана, білім, тәрбие, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық мемлекет

Zh. Issabayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

FORMATION OF LEGAL AWARENESS OF YOUTH AND INFLUENCING FACTORS

Abstract

This article examines the importance and role of normative legal acts adopted in the formation of legal consciousness and legal education of young people at this stage of the development of modern society. The article says that on the basis of the Concept of Legal Policy until 2030, the correct attitude and opinion of young people to the law is being formed in civil society. One of the main ways to improve legal awareness among young people is to increase legal literacy.

Keywords: youth, laws, consciousness, education, upbringing, legal awareness, legal culture, legal state

Исабаева Ж.Н.¹

¹ Казахский Национальный Педагогический университет им. Абая

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ И ВЛИЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается значение и роль нормативно-правовых актов, принимаемых в формировании правового сознания и правового воспитания молодежи на данном этапе развития современного общества. В статье говорится, что на основе Концепции правовой политики до 2030 года в гражданском обществе формируется правильное отношение, мнение молодежи к закону. Одним из основных путей совершенствования правосознания среди молодежи является повышение правовой грамотности.

Ключевые слова: молодежь, законы, сознание, образование, воспитание, правосознание, правовая культура, правовое государство

Қазіргі уақытта халықтың құқықтық мәдениеті мен санасының жай-күйіне әлеуметтік-құқықтық зерттеулер жүргізу қажеттілігі бар: заң мен құқықтың, халықтың құқықтық білімінің деңгейін зерттеу әлеуметтік топтарды, жекелеген азаматтардың құқықтық білімінің деңгейін, қолданыстағы заңдар мен құқықтық құбылыстарды сипаттайтын құқықтық көзқарастар, сенімдер мен сезімдер кешенінің басқа да құрамдас бөліктеріне де ғылыми талдау жасауға мүмкіндік береді.

Жастардың құқықтық мәдениетінің негізгі компоненттерінің бірі - олардың құқықтық санасы болып табылады. Құқықтық сана жалпы құқықтық мәдениеттің қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Құқықтық сана дегеніміз – қоғамда кең етек жайған адамдардың құқықтық құбылыстарға қатысты сезімдерін, көзқарастарын, ой-пікірлерін білдіретін қоғамдық сананың бір түрі болып саналады. Құқықтық сананы белгілі заңгер-ғалымдар Ғ.С. Сапарғалиев пен А.С. Ибраева былай тұжырымдайды: «Құқықтық сана-Қазақстан Републикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға құқықтық сезімдердің, әсерлерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі» [1]. Біз бұл жерде жалпы құқықтық сананы қарамайтын болғандықтан, құқықтық сананың теориялық қырларына тереңдемейміз. Жастардың құқықтық санасының қалыптасу ерекшеліктері қоғамның дамуына тигізетін әсері маңызды болып табылады.

Азаматтық белсенділік құқықтық мемлекет болуының қажетті шарты болып табылады, бұл өз кезегінде жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты.

Қазіргі кезде құқықтық сананы арттыру 2030 жылға дейін Құқықтық саясат туралы Тұжырымдамада айқын көрініс тапқан. «Құқықтық сауаттылықты арттыру, Конституцияда белгіленген негіз қалаушы құндылықтарға сәйкес азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажет.

Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өз құзыреті шегінде жүргізілетін құқықтық саясатты құқықтық жария етумен жүйелі негізде айналысу, сондай-ақ құқықтық насихаттың әртүрлі нысандарын: тиісті ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату, құқықтық тәрбие мен құқықтық проблематика бойынша тегін әдебиет шығару, жария іс-шаралар өткізу арқылы қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері туралы хабардар ету қажет» [2].

Жастардың құқықтық санасы заң шығару үрдісіне, құқық қорғау органдарының қызметіне, жалпы қоғамдық ортаның қалыптасу жағдайларына әсер етпей қоймайды.

Жастардың құқықтық санасының көрсетілген элементтері бірімен - бірі өте тығыз байланысты және біріне-бірі тәуелді болып келеді. Әйтсе де, бұлар жастардың құқықтық санасында өзіндік қызметтері бар түрлі элементтер болып табылады. Бұл жағдайды жастарға құқықтық тәрбие беру барысында ескеру керек.

Құқықтық білім немесе құқық туралы білім адамның тікелей құқықтық нормаларда көрсетілген актілерді оқып танысуы, нормативтік құқықтық актінің мәтінін оқу, ақпараттық құралдар, әлеуметтік желілер арқылы тарату барысында немесе онымен жаналамай басқа жақтардың қатысуы арқылы (мысалы: біреулердің айтуы арқылы, өмірлік жағдайларда нақты кездесетін құқықтық актімен танысу) жүзеге асады.

Жеке тұлғаның "құқықтық санасы" ұғымы жан-жақты және заңға деген көзқарастардың көптігіне байланысты оның қоғамның прогрессивті даму процесінде үнемі өзгеруі құқықтық сана ұғымы үнемі қайта қарастыруды қажет етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтік-экономикалық, саяси, этнопсихологиялық, мәдени, құқықтық сананың қалыптасу көздері кеңінен ұсынылған, бірақ құқықтық тәрбие ерекше орын алады, мазмұны азаматтардың заң үстемдігіне деген сенімін дамытуға мүмкіндік береді.

Құқық жеке тұлғаның шығармашылық бастама, әлеуметтік белсенділік және жауапкершілік сияқты қажетті өзара байланыстарына қол жеткізуде дербестіктің дамуына ықпал етуі тиіс.

Жастардың құқықтық санасының қалыптасуына және дамуына өте күрделі факторлар жүйесі әсер етеді.

Жалпы құқықтық сананың құрылымында құқықтық білімнің маңызды орны бар. Жастардың құқықтық санасын қалыптастыруда құқықтық білімнің орны ерекше екендігіне біздің көзіміз жетуде. Сондықтан да жастардың құқықтық білімін көтеру үшін оларды әртүрлі көздер арқылы құқықтық ақпараттармен қамтамасыз етіп отыру қажет.

Қоғамның құқықтық жүйесі-дамыған тұжырымдамалық бағыттары қадам ретінде қарастырылады және мұнда құқықтық шындық пен құқықтық сана ұғымдарын синтездейтін категория ретінде сүйенеді.

Құқықтық сананың екі элементіне қолданыстағы құқыққа қатысты көзқарасты және құқыққа қойылатын шарт немесе талапты жатқызуға болады. Құқықтық сананың аталған элементтерінің қалыптасуына құқықтық, моральдық, саяси т.б. нормаларлармен әлеуметтік тәжірибе негіз болады. Құқықтық сананың бұл элементтері жеке дара элементтерге жатады. Қолданыстағы құқыққа қатысты көзқарастар негізінен дұрыс немесе бұрыс көзқарас ретінде көрінеді. Қолданыстағы құқықтық жастардың бағалауына құқық нормаларының қоғам өмірінде тиімді қызмет атқаруы, оны мемлекеттік немесе басқа да құрылымдардың сақтауы, орындау деңгейі өз ықпалын тигізеді. Осыған қарап жастар қолданыстағы құқық туралы өздерінің көзқарастарын тұжырымдайды. Жастар өздерінің құқықтық білімі деңгейлеріне қарай құқыққа әр түрлі талаптар қоюлары мүмкін.

Жастардың ішінде кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы өзіндік көңіл бөлуді қажет етеді. Жастардың құқықтық санасының қалыптасуына ата-анасының, туған туыстары мен қоғамдық орта үлкен ықпал етеді. Кәмелетке толмаған жастардың арасында ата-аналары мен жақындарының істеген әрекеттері, көрсеткен қылықтары өзінің көрінісін қалайда болмасын табады.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы демократиялық рәсімдер және т.б. сияқты әлеуметтік формулалардың ішінде азаматтық қоғам қатынастарының ажырамас субъектісі оның негізі нақты әлеуметтік-құқықтық бастаманың тасымалдаушысы ретінде өз құқықтарының толық дәрежесінде жеке тұлға екендігіне сенімді бола аламыз.

Жалпы тәрбие – қоғамды сауықтыру мен жүйелі бағытта жылжуында негізгі орынға ие болып табылатын қоғамдық факторлардың бірі. Тәрбиенің оның ішінде құқықтық тәрбиенің маңыздылығына адамдар ерте бастан-ақ ерекше көңіл бөлгенін көруге болады. Құқықтық тәрбие қандай да болмасын мемлекеттік-құқықтық дамуында соңғы орындарға ысырылып тасталмағанын сеніммен айтуға болады. Күнделікті өмірде құқықтық тәрбиенің кең етек жаюына қатысты қыруар жұмыстар жүргізілді, көптеген шаралар ұйымдастырылды.

Әлеуметтік және құқықтық белсенділік, қоғам мен заңға қатысты саналы ұстанымның болуы, дамыған құқықтық сана және оған сәйкес келетін әрбір азаматтың жеке құқықтық мәдениеті болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 45 б.

2. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (өтініш берген күн 20.11.2021)

МРНТИ:10.15.59

УДК:342.7

Таласбаева А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель: Бурибаев Е.А., д.ю.н., профессор

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ИНСТИТУТА УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ РЕБЕНКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Защита прав детей – одна из самых острых современных социальных проблем, порожденных нарушением прав этой категории населения в последние годы и отсутствием эффективных механизмов защиты и восстановления нарушенных прав несовершеннолетних. Между тем, Конвенция ООН о правах ребенка, важнейший международный документ, регулирующий права ребенка, требует от каждого государства обеспечивать ребенку защиту, необходимую для его благополучия, и соблюдать все соответствующие правовые и нормативные акты, предпринимать все необходимые меры. Одной из наиболее эффективных гарантий реализации конституционных прав и свобод несовершеннолетних в Республике Казахстан является институт уполномоченного по правам ребенка. В статье анализируются исторические аспекты создания и развития института детского омбудсмена как в мировом сообществе, так и в Республике Казахстан. В статье автором предлагается свой вариант разделения этапов становления института уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан, а также рассматриваются проблемы функционирования данного института.

Ключевые слова: дети, ребенок, детство, права детей, защита, детский омбудсмен, уполномоченный по правам ребенка, механизм защиты прав ребенка.

А.Таласбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлт педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Бурибаев Е.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Аңдатпа

Балалардың құқықтарын қорғау – соңғы жылдары халықтың осы санатының құқықтарының бұзылуынан және кәмелетке толмағандардың бұзылған құқықтарын қорғау мен қалпына келтірудің тиімді тетіктерінің болмауынан туындаған қазіргі заманғы ең өткір әлеуметтік проблемалардың бірі. Сонымен бірге, БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы, баланың құқықтарын реттейтін маңызды халықаралық құжат әр мемлекеттен баланың әл-ауқаты үшін қажетті қорғауды қамтамасыз етуді және барлық тиісті құқықтық және нормативтік актілерді сақтауды, барлық қажетті шараларды қабылдауды талап етеді. Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың неғұрлым тиімді кепілдіктерінің бірі бала құқықтары жөніндегі Уәкіл институты болып табылады. Мақалада әлемдік қоғамдастықта да, Қазақстан Республикасында да балалар омбудсмені институтын құру мен дамытудың тарихи аспектілері талданады. Мақалада автор Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтының қалыптасу кезеңдерін бөлудің өз нұсқасын ұсынады, сондай-ақ, осы мекеменің жұмыс істеу мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: балалар, бала, балалық шак, Бала құқықтары, қорғау, балалар омбудсмені, Бала құқықтары жөніндегі уәкіл, бала құқықтарын қорғау тетігі.

A.Talabayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Research supervisor: E.A. Buribayev, doctor of science, professor

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE OMBUDSMAN FOR CHILDREN IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The protection of the rights of children is one of the most acute modern social problems generated by the violation of the rights of this category of the population in recent years and the lack of effective mechanisms for the protection and restoration of violated rights of minors. Meanwhile, the UN Convention on the Rights of the Child, the most important international document regulating the rights of the child, requires each state to provide the child with the protection necessary for his well-being, comply with all relevant legal and regulatory acts, and take all necessary measures. One of the most effective guarantees for the implementation of the constitutional rights and freedoms of minors in the Republic of Kazakhstan is the institution of the ombudsman for the rights of the child. The article analyzes the historical aspects of the creation and development of the institution of the children's ombudsman both in the world community and in the Republic of Kazakhstan. In the article, the author proposes his own version of dividing the stages of the formation of the institution of the ombudsman for the rights of the child in the Republic of Kazakhstan and the problems of functioning of this institution are considered.

Key words: children, child, childhood, children's rights, protection, children's ombudsman, child ombudsman, child rights protection mechanism.

В мировой практике институт омбудсмана или уполномоченного по правам человека играет важную роль в системе органов надзора за системой управления, эффективно защищающей права личности. Его роль и деятельность открыли новую главу в отношениях между государством и гражданином. Это важнейший институт гражданского общества, призванный обеспечить защиту прав личности.

Впервые в Швеции была разработана концепция создания независимых органов для надзора за деятельностью правительства и других органов исполнительной власти в области защиты прав личности, где первый в истории омбудсмен в области защиты прав человека был назначен в 1809 году. До этого указанная должность не имела аналогов в мире. В государственно-правовом смысле омбудсмен – это доверенное независимое лицо, уполномоченное Парламентом защищать права отдельных граждан и осуществлять косвенный парламентский контроль в форме всестороннего надзора за всеми государственными органами и должностными лицами, но без права на изменение своих решений.

В других странах данный институт был введен позже – только в XX веке. Примеру Швеции последовали Финляндия, Дания, Норвегия и другие страны. Как государственный институт, созданный для защиты прав личности с целью обеспечения надлежащего управления, он гарантирует, что государственная администрация несет ответственность за свои действия перед своими гражданами. Опыт показывает, что потребность в этом институте возникает тогда, когда существующие институты не удовлетворены решением задач контроля и возникает потребность в дополнительной защите прав граждан от административного произвола.

Положительные черты института омбудсмана предопределили его широкое распространение в мировой практике, и в той или иной форме этот институт конкретизируют и воспринимают все больше и больше государств, в том числе и Республика Казахстан. Однако «привлекательность» этого органа привела к тому, что в некоторых случаях в разных государствах в качестве омбудсмана наделялись полномочиями лица, не имеющие описанных выше характеристик.

Это привело к появлению государственных омбудсменов и, даже, общественных омбудсменов. Следует подчеркнуть, что государственный омбудсмен не имеет отношения к

органам государственной власти и создан только как государственное учреждение. В результате он не имеет прав и прерогатив омбудсмена как государственного органа (доступ к информации, в том числе для служебного пользования, внеочередной прием должностных лиц и т.д.) [1].

На сегодняшний день дети являются одним из наиболее уязвимых слоев населения во всем мире, поскольку они не могут самостоятельно защитить свои права и законные интересы, у них нет доступа к квалифицированной юридической помощи и другим специалистам, они не могут самостоятельно обращаться за помощью в правоохранительные и судебные органы, иные государственные органы и др. Таким образом, возможности ребенка использовать существующие механизмы для защиты своих прав ограничены по сравнению со взрослым населением - незначительны. Этот факт уже указывает на необходимость создания дополнительного независимого механизма по обеспечению защиты прав детей.

В Республике Казахстан на конституционном уровне запрещено применение насилия: «никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию» [2]. Предусмотрено право ребенка на «защиту от физического и (или) психического насилия, жестокого, грубого или унижающего человеческое достоинство обращения» [3]. Законодательно закреплены наиболее важные права детей на жизнь, защиту чести и достоинства, образование, социальное обеспечение, охрану здоровья и медицинскую помощь, отдых, участие в общественной жизни и культурных мероприятиях. К важнейшим законам, закрепляющим права детей, относятся Кодекс «О браке (супружестве) и семье», Законы «О правах ребенка», «Об образовании», «О государственной молодежной политике», «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» и пр. Уголовный кодекс Республики Казахстан содержит положения, защищающие права несовершеннолетних. Все нормативные правовые документы, как общего, так и специального характера, содержат конкретные нормы, гарантирующие соблюдение прав и законных интересов детей.

Но, к сожалению, следует констатировать тот факт, что в нашей стране законодательство в области защиты прав детей носит декларативный характер. В отношении детей применяется физическое и моральное насилие, дети часто подвергаются незаконной эксплуатации, унижению и насилию со стороны взрослых, нарушению их прав.

В 2016 году в рамках совместного проекта Уполномоченного по правам человека с ЮНИСЕФ и при поддержке Представительства Европейского союза в Республике Казахстан проведено исследование «Знания, отношение и практика в сфере бытового насилия и правосудия в отношении детей», в ходе которого было опрошено 2 400 взрослого населения, 1829 детей в школах, 76 детей в институциональных учреждениях, 89 специалистов по защите детей, 31 представитель СМИ и 13 представителей центральных органов власти. Исследование выявило, что 75,4% взрослого населения, 46,1% специалистов по вопросам защиты детей и сотрудников судебных органов и 54,8% представителей средств массовой информации поддерживают применение телесного наказания для дисциплины и контроля детей в семье, 53,9% детей в детских учреждениях, 34,4% детей в школах поддерживают применение телесных наказаний к детям в семье, 66,3% детей сталкиваются с насилием в школе, становятся свидетелями, жертвами либо виновниками насилия, при этом 23 % опрошенных детей были жертвами физического насилия, 20 % - вымогательства среди детей, 27 % - телесного наказания со стороны учителей. Недопустимо терпимым является отношение преподавательского состава исследованных интернатов к телесным наказаниям (40 % среди персонала учреждений интернатов поддерживают применение данных мер воздействия). Эти данные показывают, что телесные наказания как средство поддержания дисциплины и воспитания детей глубоко укоренились в нашем обществе [4].

В ноябре 2001 года Генеральный секретарь ООН получил запрос от Генеральной Ассамблеи о проведении углубленного исследования по проблеме насилия в отношении детей. За этой просьбой последовала рекомендация Комитета по правам ребенка о проведении такого исследования. Исследование ООН о насилии в отношении детей было проведено профессором

Пауло Пинеиро, независимым экспертом. В своем отчете он указал, что «насилие в отношении детей не имеет оправдания; насилие в отношении всех детей можно предотвратить» [5].

Особую обеспокоенность вызывает тот факт, что дети в нашей стране почти каждый день совершают самоубийства. Доступность и разнообразие Интернета ведет к неограниченному распространению негативной информации в детской среде. Среди материалов МВД РК количество страниц, содержащих детскую порнографию, увеличилось почти на треть, а количество самих интернет-материалов увеличилось в 25 раз. Большая часть сайтов о самоубийствах доступна подросткам в любое время. В социальных сетях среди несовершеннолетних распространяются такие «игры», как «Беги и умри», «Синий кит» и др., побуждающие ребенка к совершению суицида. В этом отношении Казахстан всегда была глобальным аутсайдером, и ситуация не стабилизируется.

В 2014 году Детский фонд ООН ЮНИСЕФ опубликовал отчет о самоубийствах детей. Статистика выглядела следующим образом:

- в 2008 году Казахстан занял первое место по самоубийствам среди несовершеннолетних обоих полов в возрасте 15-19 лет;
- к 2014 году Казахстан занял второе место по смертности от «неестественных причин» среди 15-19-летних.

Республика Казахстан по статистике ООН принадлежит к группе стран, где самоубийства являются первой и ведущей неестественной причиной смерти среди подростков и молодежи. Самый суицидный возраст в Казахстане - от 15 до 17 лет (60% всех случаев).

В 2019 году Казахстан оказался на третьей строчке по количеству самоубийств (не только среди детей) – это данные ВОЗ. Можно сказать, что ситуация начала немного улучшаться. Это подтверждают цифры на 2020 год - 143 смерти против 180 годом ранее. Однако в 2021 году статистика снова стала ухудшаться: за четыре месяца (120 дней) 53 ребенка покончили жизнь самоубийством и было зафиксировано 120 попыток суицида. Это означает, что почти каждый день в Казахстане несовершеннолетний совершает самоубийство и пытается делать это каждый день [6].

Насущными вопросами в отношении защиты прав детей остаются:

1) предоставление жилья для детей из малообеспеченных семей, детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, остается серьезной проблемой. По данным Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2020 год в стране 62 тысячи детей-сирот, оставшихся без попечения родителей, нуждаются в жилье [7];

2) соблюдение и защита прав детей с ограниченными возможностями: согласно статистике, по состоянию на конец 2019 года в Казахстане проживало 91 573 детей с ограниченными возможностями [8]; 3) защита и соблюдение прав детей-мигрантов, их здоровья и доступа к образованию;

4) ранние браки. «Лига казахстанских женщин» провела исследование ранних браков, которое показало, что ежегодно в Казахстане заключают более 3000 ранних браков. Ни Уголовный кодекс Республики Казахстан, ни Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан не предусматривают ответственность за факт принуждения к вступлению в брак несовершеннолетних, что отражает позицию государства не «вмешиваться» в данную ситуацию [4].

Все вышеперечисленные проблемы обусловили необходимость создания института уполномоченного по правам ребенка.

Уполномоченный по правам ребенка - относительно новое учреждение в мировой практике. Омбудсмен по делам детей - независимая, беспристрастная личность, представитель, арбитр, который дает рекомендации по улучшению во всех сферах жизни, связанных с детьми.

Как правило, уполномоченный по правам ребенка защищает потребности, права и интересы несовершеннолетних, борется за соблюдение Конвенции о правах ребенка и поддерживает ее распространение. Омбудсмен может изучать, критиковать и публиковать свое мнение, но не имеет полномочий изменять административные меры или отменять административные решения.

Омбудсмен действует независимо от законных представителей, родителей или опекунов и защищает права детей во всех гражданских и уголовных делах, в которые прямо или косвенно вовлечены дети.

Впервые должность омбудсмена по делам детей была введена в Норвегии в соответствии с Актом о детском омбудсмене (“Relating to the ombudsman for children”) от 6 марта 1981 года. Далее, развитие института омбудсмена по делам детей набирает обороты в следующих странах: Коста-Рике (1987 г.), Австрии (1989 г.), Португалии (1992 г.), Швеции (1993 г.), Венгрии (1995 г.), ЮАР (1995 г.), Испании (1996 г.), России (1998 г.), Боливии (1998 г.), Литве (2000 г.), Польше (2000 г.), Великобритании (2001 г. - в Уэльсе, в остальных королевствах - позже), Франции (2011 г.), Италии (2011 г.), Украине (2011 г.), Казахстане (2016 г.) и др.

Как видно из вышеприведенных данных, основное развитие института уполномоченного по правам ребенка относится к 1990-м годам. В настоящее время институт детского омбудсмена работает в 77 странах мира.

Тенденция к учреждению всемирного омбудсмена по правам ребенка объясняется рядом причин. Прежде всего, принятием и ратификацией Конвенции о правах ребенка государствами-членами ООН 20 ноября 1989 года. Следующая причина – критическая ситуация с правами детей в мире, которая также была отмечена на Всемирном саммите по положению детей в 1990 году в штаб-квартире ООН в Нью-Йорке.

Для координации своих усилий омбудсмены по делам детей создают Европейскую сеть омбудсменов по делам детей (ENOC). ENOC регулярно встречается для обсуждения насущных вопросов и обмена опытом. Например, в 2011 году детские омбудсмены встречались в Варшаве, а в 2012 году - в Париже.

Хотя Европейская сеть омбудсменов по делам детей была создана в 1997 году, и все омбудсмены по делам детей стремятся присоединиться к ней, на практике между самими уполномоченными по правам детей отсутствует эффективное взаимодействие при возникновении конкретных проблем.

Более того, в отличие от омбудсменов по правам человека, омбудсмены по делам детей не являются международной организацией, что затрудняет диалог между ними на международном уровне [9].

Правам детей в нашей стране уделяется особое внимание: с 2002 года действует Закон «О правах ребенка», Республика является участником одноименной Конвенции ООН, а с 2006 года в стране создан и функционирует Комитет по правам ребенка, на постоянной основе разрабатываются и совершенствуются механизмы защиты прав детей, а также динамично развивается законодательство в данной сфере. В настоящее время также развивается система ювенальной юстиции, системы инклюзивного образования, реформируется система специальных социальных услуг для детей.

В целях защиты прав детей с ограниченными возможностями, беженцев, мигрантов, беспризорных и детей из нуждающихся семей, социально уязвимых групп в 2007 году Постановлением Правительства была создана Межведомственная комиссия по делам несовершеннолетних и защите их прав, являющаяся консультативно-совещательным органом при Правительстве Республики Казахстан. Министерство образования и науки Республики Казахстан ежегодно готовит отчет о положении детей в Республике Казахстан.

В рамках взаимного сотрудничества по защите прав несовершеннолетних между Генеральной прокуратурой Республики Казахстан и уполномоченным по правам ребенка был подписан Меморандум, основной целью которого является разработка и осуществление согласованных действия по защите прав и законных интересов детей и восстановлению их нарушенных прав и свобод в соответствии с принципами конструктивности, прозрачности и эффективности деятельности.

Создание института детского омбудсмена в Республике Казахстан рассматривается как естественное и своевременное продолжение этой целенаправленной политики, инициированной Первым Президентом страны – Н.А. Назарбаевым. В этой связи Елбасы отметил, что

необходима эффективная государственная политика для укрепления семьи, защиты материнства и детства, создания справедливой безопасности в старости.

В целях реализации Конвенции Организации Объединенных Наций о правах ребенка по совершенствованию национальной системы защиты прав ребенка, а также реализации важнейших мер по модернизации страны - Пяти институциональных реформ и Ста конкретных шагов, в Республике Казахстан Указом Первого Президента от 10 февраля 2016 года № 192 был создан институт уполномоченного по правам ребенка, осуществляющего свою деятельность на общественных началах, что явилось шагом в реализации политики Елбасы по защите материнства и детства [4].

В настоящее время международная практика доказывает, что во многих странах мира институты омбудсменов по делам детей успешно работают в качестве дополнительного механизма мониторинга и защиты прав детей, поскольку права этой наиболее уязвимой части общества занимают особое место в глобальной жизни людей.

Следует отметить, что, хотя институт уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан является самым молодым на мировой арене, на протяжении вот уже 5 лет усердно работает по продвижению системы защиты прав детей. Так, с начала своего существования институтом осуществлен ряд проектов, исследований и других мероприятий, направленных на борьбу с насилием в отношении несовершеннолетних, искоренение детского труда и эксплуатации и другие.

На данном этапе институт уполномоченного по правам человека поддерживает создание нового учреждения в сфере защиты прав детей и заявляет о своем намерении оказать всю возможную помощь в его модернизации для выполнения общей задачи по эффективной защите прав ребенка.

Таким образом, становление института уполномоченного по правам ребенка или детского омбудсмена в Республике Казахстан можно разделить на следующие этапы:

1 этап (1991- 2002 гг.) – с момента приобретения Казахстаном независимости и до принятия Закона «О правах ребенка». На этом этапе функционирует, в основном, ратифицированная Республикой Казахстан Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года.

2 этап (2002-2016 гг.) – период основного действия Закона Республики Казахстан «О правах ребенка» от 8 августа 2002 года.

3 этап (2016 г. - настоящее время) – создание Указом Первого Президента от 10 февраля 2016 года № 192 института уполномоченного по правам ребенка, а также включение положений о данном институте в Закон «О правах ребенка». На данном этапе активно начинает функционировать и развиваться институт детского омбудсмена в Казахстане.

Несмотря на прогрессирующее развитие института детского омбудсмена, защищенность детей остается неблагонадежной, а права ребенка в нашей стране продолжают нарушаться. Почему это происходит?

Да, правовые нормы существуют, Закон Республики Казахстан «О правах ребенка», однако он не содержит в полной мере организационно-правовой механизм деятельности уполномоченного по правам ребенка, не определена организационная структура его деятельности, не в полном объеме раскрыт его правовой статус, полномочия, функции его деятельности, отсутствуют положения, закрепляющие механизм реализации им своих полномочий. Следует вывод о том, что статьи 7-1 и 7-2 Закона Республики Казахстан «О правах ребенка», закрепляющие небольшие установки по уполномоченному о правах ребенка, носят декларативный и устанавливают простой авторитет детского омбудсмена в Республике Казахстан [10].

В настоящее время хотя и имеется общность функций и задач, отсутствует единообразие в организационном и правовом статусе института детского омбудсмена. Так, в мире существует четыре основных формы этого института: уполномоченный по правам ребенка в структуре органов исполнительной власти; независимая структура, основанная на законах государства; уполномоченный по правам ребенка, который является членом аппарата уполномоченного по правам человека; уполномоченный по правам ребенка, действующий на общественных началах (к форме которой относится институт нашей страны).

Вопрос об организационно-правовой форме уполномоченного по защите прав ребенка важен, поскольку для эффективного достижения своих целей и выполнения поставленных задач данный институт должен обозначить свое место и роль в системе органов, занимающихся проблемами детей. Детский омбудсмен должен либо действовать в рамках моделей решения типичных проблем, присущих бюрократическому аппарату, что подразумевает потерю роли этого института в качестве общественного защитника, либо быть обособленным институтом, не входящим в состав государственного аппарата, но эта обособленность не позволит оказывать рычаги реального влияния на решение проблем в области защиты прав детей.

Сущность института уполномоченного по правам ребенка определяется его принадлежностью к представительной государственной власти и к гражданскому обществу. Двойственный, а именно государственно-общественный статус уполномоченного по правам ребенка, диктуется сущностью этого органа, характером его функционального предназначения. С одной стороны, уполномоченный по правам ребенка не может быть органом государства и не может обладать определенными властными полномочиями. В противном случае он превратится в обычный формальный государственный орган, фиксирующий нарушения прав детей, а не устраняющий таковые. С другой стороны, он должен выражать интересы детей как полноправных членов общества, граждан нашей страны [11].

Вызывает тревогу тот факт, что в качестве уполномоченного по правам ребенка может назначаться бывшее должностное лицо. Так, с момента начала существования института уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан, с 2016 по 2021 год, было назначено три детских омбудсмена, двое из которых – бывшие государственные деятели.

Первым правозащитником детей в нашей стране была Балиева Загипа Яхьяновна, казахстанский общественный и политический деятель, депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан IV и VI созывов. В 2018 году ее сменила Айтпаева Сауле Муханбедиановна, казахстанский государственный деятель, первая казахская женщина-генерал, депутат Сената Парламента Республики Казахстан [12]. А уже 18 июля 2019 года распоряжением главы государства Токаева Касым-Жомарта Кемелевича на должность уполномоченного по правам ребенка была назначена Аружан Саин казахстанская телеведущая, актриса, продюсер, директор благотворительного фонда, общественный деятель, генеральный продюсер продюсерской компании «Аружан & Ко» [13].

Назначение в качестве детского омбудсмена бывших государственных служащих, по мнению автора, способствует снижению доли общества и доверия к институту детского омбудсмена. Создается впечатление, что уполномоченный по правам ребенка – еще одно бюрократическое место. Инициатива по созданию института детского омбудсмена, исходящая от широких общественных масс и правозащитных ассоциаций, не соответствует эффективному применению идей данного института на практике. Государство, создавая этот институт, пытается установить над ним тотальный контроль. В такой ситуации детский омбудсмен не может в полной мере реализовывать свои функции и во многом дублирует деятельность других государственных структур, в деятельность которых входит защита прав детей. Чтобы деятельность института уполномоченного по правам ребенка была эффективной, для этого необходимо создать определенные предпосылки, что является основной задачей гражданского общества и государства.

Институт детского омбудсмена должен быть эффективным органом для примирения и сглаживания существующих противоречий демократическим путем, и только в этом смысле он необходим и полезен для общества, государства и личности ребенка как высшей социальной ценности государства.

Также факторами, препятствующими развитию эффективной системы социальной защиты детей, являются незнание современных механизмов защиты детей многими экспертами, законодателями, управленцами и пр. Для этого необходимо способствовать распространению и укреплению в обществе ценностей прав и законных интересов ребенка, участвовать в распространении современных практик и механизмов для реализации защиты законных прав детей среди гражданского населения через представителей власти, общественных неправитель-

ственных организаций, средствах массовой информации и иными всевозможными путями. Также, необходимо создание нормативного правового акта, закрепляющего статус и полномочия детского омбудсмена.

Институт уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан должен стать центром распространения положительного опыта защиты прав детей. Поскольку должность уполномоченного по правам ребенка своего рода унифицирована, важно, чтобы его представляли люди, которые осведомлены о специфике этой деятельности и готовы взять на себя ответственность за решение детских проблем.

Список использованных источников:

1. Небога Н.З. История возникновения института уполномоченного по правам человека [Электронный ресурс]: <https://articlekz.com/article/5105>.

2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) [Электронный ресурс]: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029.

3. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-ІІ «О правах ребенка в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2021 г.) [Электронный ресурс]: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032460.

4. Исаева С.Н. Институт Уполномоченного по правам ребенка: проблемы и перспективы развития // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2017. №3 (48). [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-upolnomochennogo-po-pravam-rebenka-problemy-i-perspektivy-razvitiya> (дата обращения: 18.11.2021).

5. Генеральная Ассамблея ООН и права ребенка [Электронный ресурс]: https://archive.crin.org/en/docs/un_ga_child_rights_ru.docx.

6. Новостной портал «ЛИТЕР»: Дети в Казахстане почти каждый день совершают самоубийства. Можно ли решить эту проблему [Электронный ресурс]: <https://liter.kz/kazakhstan-godami-ne-mozhet-reshit-problemu-suicidov/>.

7. Новостной портал Телеканала «Хабар 24»: Около 80% детей-сирот не обеспечены жильем в Казахстане [Электронный ресурс]: <https://24.kz/ru/news/social/item/368688-okolo-80-detej-sirot-ne-obespecheny-zhilem-v-kazakhstan>.

8. Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]: <https://bala.stat.gov.kz/>.

9. Куринова И. А., Щенетев В. И. Становление правозащитной деятельности в отношении несовершеннолетних // Вестник Московского университета МВД России. 2012. №6. [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-pravozaschitnoy-deyatelnosti-v-otnoshenii-nesovershennoletnih> (дата обращения: 18.11.2021).

10. Общественное Объединение «Казахстанское Международное бюро по правам человека и соблюдению законности» Рабочая группа НПО Казахстана «По защите прав детей». Концепция проекта Закона Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам ребенка Республики Казахстан» [Электронный ресурс]: https://bureau.kz/wp-content/uploads/2021/02/konzeptzia-proekta-detskiy-ombudsman_compressed.pdf.

11. Африкантов К.П. Уполномоченный по правам ребенка как новый институт в системе социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей // Журнал "Регионология" №4 2010. [Электронный ресурс]: <https://regionsar.ru/ru/node/624>.

12. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. Сауле Айтпаева сменила Загипу Балиеву на должности Уполномоченного по правам ребенка в РК [Электронный ресурс]: <https://www.primeminister.kz/ru/hrpolitic/appointments/saule-aitpaeva-smenila-zagipu-balievu-na-dolzhnosti-upolnomochennogo-po-pravam-rebenka-v-rk-16680>.

13. Официальный информационный ресурс уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: <https://bala-ombudsman.kz/ombudsman/>.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Д.С. Байсымакова¹, Д.Ж. Белхожаева¹, А.Жомартқызы²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті

МЕДИАЦИЯ ЖЕКЕ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН РЕТТЕУДІҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада еңбек дауларын қарау және шешу кезінде делдалдық мәселелері қарастырылады. Автор медиаторлардың рөлін анықтайды, оларға қойылатын талаптарды тұжырымдайды, олардың құзыретін талдайды. Жұмыста, біріншіден, жеке еңбек келіспеушіліктері мен дауларды шешудің міндетті кезеңі ретінде медиацияны енгізудің маңыздылығы туралы; екіншіден, медиаторларда соттылықтың болмауын тексеруді енгізу бөлігінде оларға қойылатын талаптарды қайта қараудың орындылығы туралы; үшіншіден, медиаторларда жоғары заң білімінің болуы туралы талапты енгізу қажеттілігі туралы тұжырымдар жасалды; төртіншіден, ұжымдық еңбек дауларын қарау мен шешуді медиатордың құзыретіне қосу мүмкіндігі туралы.

Түйін сөздер: делдалдық, медиатор, медиативтік келісім, жеке еңбек даулары, ұжымдық еңбек даулары.

D.S. Baisymakova¹, D.Zh. Belkhozhayeva¹, A.Zhomartkyzy²,

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Kazakh National Agrarian University

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO SETTLE INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

Abstract

The article deals with the issues of mediation in the consideration and resolution of labor disputes. The author defines the role of mediators, formulates requirements for them, analyzes their competence. The paper concludes, firstly, on the importance of the introduction of mediation as a mandatory stage of resolving individual labor disputes and disputes; secondly, on the expediency of reviewing the requirements for mediators in terms of introducing verification of their lack of criminal records; thirdly, on the need to introduce a requirement for mediators to have a higher legal education; fourth, about the possibility of inclusion in the competence of the mediator of consideration and resolution of collective labor disputes.

Keywords: mediation, mediator, mediation agreement, individual labor disputes, collective labor disputes.

Байсымакова Д.С.¹, Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А.²,
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
²Казахский национальный аграрный университет

МЕДИАЦИЯ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы посредничества при рассмотрении и разрешении трудовых споров. Автором определяется роль медиаторов, сформулированы требования к ним, анализируется их компетенция. В работе сделаны выводы, во-первых, о важности введения медиации как обязательного этапа разрешения индивидуальных трудовых разногласий и споров; во-вторых, о целесообразности пересмотра требований к медиаторам в части введения проверки отсутствия у них судимости; в-третьих, о необходимости введения требования о наличии у медиаторов высшего юридического образования; в-четвертых, о возможности включения в компетенцию медиатора рассмотрения и разрешения коллективных трудовых споров.

Ключевые слова: посредничество, медиатор, медиативное соглашение, индивидуальные трудовые споры, коллективные трудовые споры.

Кіріспе.

Қазіргі уақытта пайда болатын жұмыскерлердің еңбек құқықтарының бұзылуы жеке және ұжымдық сипаттағы даулы жағдайларды шешудің жаңа жолдарын іздеуді қажет етті. Ең алдымен еңбек дегеннің өзіне заң тұрғысынан анықтама бере кеткеніміз жөн. Ол – адам мен қоғамның өмір сүру және қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті материалдық, рухани және басқа да құндылықтарды жасауға бағытталған адам қызметі. Еңбек дауы – Қазақстанның еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және ұжымдық шарттардың, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келіспеушіліктерден туындайды. Әлбетте, кез келген даудың негізгі көздеген мақсаты келістіру болып табылады. Тараптар келіскен жағдайда мемлекетте, отбасында, қоғамдық қатынастарда береке-бірлік болмақ. Кез келген дауды асқындырмай, тараптарды өзара татуластыру арқылы тоқтатуға болады.

Осылайша, жеке еңбек дауы реттелмеген келіспеушілік жеке еңбек дауларын қарау және шешу жөніндегі органға (сот немесе еңбек даулары жөніндегі комиссия) мәлімделген кезде ғана туындайды. Осы уақытқа дейін еңбек даулары жөніндегі комиссия немесе соттар емес, кез-келген басқа жолмен шешілетін еңбек келіспеушіліктері бар, мысалы, кәсіподаққа, еңбек инспекциясына жүгіну және т.б. бұл әдістердің негізгі мақсаты жеке еңбек дауларының алдын алу, еңбек келіспеушіліктерін шешу. Әрине, сіз келіспеушіліктерді өз бетіңізше шешуге, өзін-өзі қорғау әлеуетін пайдалануға немесе мемлекеттік органдардың (еңбек инспекциясы, прокуратура және т.б.) көмегіне жүгінуге немесе әлеуметтік-серіктестік қорғау әдістеріне (кәсіподақтар, жұмыс берушілер бірлестіктері және т.б.) жүгінуге болады.

Ол тараптардың, екінші сол туындаған дауды мәні бойынша қарайтын құзырлы, өкілетті келісім комиссиясы, сотқа дейінгі бітімгер, медиатор, заңгер мен істі қарайтын соттың терең біліміне, мәдениетіне, құқықтық санасына, тәжірибесіне байланысты болады. Еңбек дауын болдырмаудың бірден-бір жолы – тараптар өздерінің құқықтары мен міндеттерін еңбек шарты бойынша анықтап, өзара түсінісіп алғаны жөн.

Құқықтық реттеу Қазақстан Республикасының медиация туралы заңмен (бұдан әрі Медиация туралы заң) жүзеге асырылады [1]. Жалпы медиатордың қызметтері азаматтық-құқықтық, отбасылық және жеке еңбек дауларын қарау кезінде қолданылуы мүмкін.

Медиация бейтарап тұлға-медиатордың қатысуымен келіссөздер рәсімі, оның мақсаты жанжалға қатысушы тараптар арасында жанжалды шешуге мүмкіндік беретін өзара қолайлы келісімге қол жеткізу. Медиатор бұл тараптардың даудың мәні бойынша шешім қабылдауына жәрдемдесу мақсатында дауды реттеу үшін тараптар тартатын тәуелсіз жеке тұлға.

Тараптар туындаған еңбек келіспеушілігін немесе еңбек дауын реттеу үшін медиаторды тараптардың ынтымақтастығы мен тең құқылығы, медиатордың бейтараптығы мен тәуелсіздігі қағидаттары негізінде ерікті, құпия түрде тартуы мүмкін. Медиатор өз қызметін кәсіби емес және кәсіби негізде жүзеге асыра алады. Еңбек келіспеушіліктерін реттеу үшін (кәсіби емес медиатор) 18 жасқа толған, әрекетке толық қабілетті, соттылығы жоқ адам тартылуы мүмкін. Еңбек келіспеушіліктері мен дауларды реттеу үшін (кәсіби медиатор) 25 жасқа толу, жоғары білім, медиация рәсімін қолдану мәселелері бойынша қосымша жоғары білім талап етіледі.

Медиаторлар қызметін реттеудің қазіргі кезеңінде үш сатыдан: негізіден, даулардың жеке-леген санаттарын шешу үшін медиацияны қолдану ерекшеліктерін зерделеуден, жаттықтырушы-медиаторларды даярлаудан өтуді білдіретін медиаторларды даярлаудың арнайы бағдарламасы көзделген. Медиаторлар қызметі тегін немесе ақылы негізде жүзеге асырылады. Медиация рәсімі еңбек дауы бойынша мәні бойынша шешім шығарылғанға дейін жүргізілуі мүмкін. Егер дау соттың қарауына берілсе және кейін медиация рәсімін өткізу туралы шешім қабылданса, онда бұл рәсімді тек кәсіби медиаторлар ғана жүргізе алады.

Медиацияны жүргізу үшін бірқатар келісімдер жасалады: медиация рәсімін қолдану туралы, медиация рәсімін өткізу туралы, медиативті. Іс сотқа берілгеннен кейін медиацияны жүргізуді қоспағанда, медиация рәсімі 30 күнге дейінгі мерзімде жүргізілуге тиіс, ол жекелеген жағдайларда ұзартылады. Әдетте, медиация рәсімінің нәтижесі ретінде медиация келісімін, егер дау соттың қарауына берілгеннен кейін қол жеткізілсе, сот бітімгершілік келісім түрінде бекітеді.

Қазіргі уақытта медиацияның рөлі аз. Өкінішке орай, медиаторлардың қызметтері өте сирек кездеседі, судьялардың көпшілігі дауды сот сатысында шешудің балама процедурасы туралы білмейді. Сонымен қатар, ҚР Медиация туралы заңның 20-бабына сәйкес, бұл рәсім сотқа жүгінгенге дейін ғана емес (еңбек келіспеушілігі кезінде), сонымен қатар сот талқылауы басталғаннан кейін, оның ішінде судьяның ұсынысы бойынша да қолданыла алады. Осыған ұқсас медиация рәсімі аралық талқылау кезінде де қолданылады.

Медиация рәсімі: 1) дауласушы тараптарда дауды реттеуде қиындықтар туындаған, ал сотқа жүгінуге ниеті болмаған жағдайда – соттан тыс тәртіппен; 2) заң жобасында көзделген жағдайларда сотқа дейінгі тәртіппен немесе дауға қатысушылар арасында жасалған шартқа немесе өзге де заңдық міндетті келісімге енгізілген медиация рәсімін қолдану арқылы келіспеушіліктерді реттеу қажеттігі туралы медиативтік ескертпенің негізінде жүргізілуі мүмкін; 3) сот процесі шеңберінде – тараптардың сот талқылауының кез келген сатысында процесті үзуге және медиация рәсіміне жүгінуге құқығы болған жағдайда, ал сотқа тараптарға медиация рәсімін пайдалануды ұсыну міндеті жүктеледі [2, 140 б.].

«Медиация туралы» ҚР Заңында медиацияның барлық көрсетілген рәсімдеріне қатысты ережелер бар – соттан тыс, сотқа дейінгі және сот, бірақ оларды реттеу тәсілдері әртүрлі анықталған. Осылайша, медиацияның соттан тыс рәсімін реттеу барынша аз деп болжанады, өйткені тараптардың мұндай рәсімге жүгінуінің салдары мемлекеттік органдардың даудың мәні бойынша шешім қабылдауына немесе қабылдау мүмкіндігіне байланысты емес. Заң қоғамдық қатынастарды реттеуді қамтамасыз етуге арналған, медиаторлардың және медиацияны жүргізуді қамтамасыз ететін ұйымдардың құқықтық жағдайын, медиацияны жүргізу тәртібін бекітетін жалпы ережелерді айқындайтын нормаларды қамтиды.

Еңбек даулары бойынша сот тәжірибесіне шолу.

Сот тәжірибесіне жүргізілген талдау жалпы алғанда осы санаттағы даулар дұрыс шешілетіндігін көрсетеді. Қабылданған шешімдер негізінен азаматтық іс жүргізу заңнамасының талаптарына сәйкес келеді, соттар материалдық құқық нормаларын дұрыс қолданады, Жоғарғы Соттың, Еңбек кодексінің түсіндірмелерін, сот тәжірибесіне шолуларда Жоғарғы Сот білдірген нақты даулар бойынша құқықтық ұстанымды ескереді [3, 30 б.]. Осының нәтижесінде, сот тәжірибесін талдау көптеген жағдайларда жұмыскерлер өздерінің еңбек құқықтарын қорғау үшін сот органдарына жүгінеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл жағдай соттың дауларды шешудегі ең білікті, ең құзырлы орган болып табылатындығымен түсіндіріледі, ал сот шешімдері, басқадай емес, мемлекеттік мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етіледі. Тіпті сот

актілерінің орындалмауы азаматтардың сотқа деген сеніміне нұқсан келтіре алмайды – жұмыс берушіні жұмыскер алдындағы міндеттемелерін орындауға мәжбүрлеудің сенімді құралы болып табылады. Дегенмен, еңбек даулары бойынша талап-арыздар жалпы юрисдикциядағы соттардың жүктемесі ретінде өзекті мәселе болып қалып отыр. Еңбекке қатысты талап-арыздардың саны үнемі өсіп келеді. Мұндай жағдайда, мысалы, медиация рәсімін қолдана отырып, жеке еңбек дауларын реттеудің үкімнен тыс әдістерін енгізу және қолдануды кеңейтудің орындылығы туралы негізделген сұрақ туындайды.

Медиация өмір сүрген уақыт ішінде жанжалдар мен дауларды, соның ішінде еңбек дауларын шешудің тиімді әдісін көрсетті. Медиация және келіссөздер орталығы келтірген статистикаға сәйкес, еңбек даулары бойынша медиациялардың үлесі жүргізілген медиациялардың жалпы санының 26%-ын құрады, бұл туындаған барлық даулардың төрттен бір бөлігінен астамы. Аталған медиациялардың 76%-ында тараптар өзара қолайлы уағдаластықтарға қол жеткізіп, медиативтік келісімге қол қойды. Қол жеткізілген шешімді орындаудың өзі ешқандай кедергілерге ие емес, өйткені оны қабылдау кезінде тараптар оны орындаудың еріктілігі мен шынайылығынан (мүмкіндігінен) шығады. Ерікті орындалған келісімдердің 76%-дан астамы, сот шешімдерінің 20%-дан аспайтын орындалуы.

Еңбек қатынастары саласындағы қақтығыстардың негізі көптеген себептер болып табылады. Жұмыс беруші мен жұмыскердің алға қойған міндеттері, жұмыскердің жұмыс нәтижелері немесе оның жалақысы туралы әртүрлі көзқарастар, кепілдіктер мен өтемақыларды белгілеу туралы қарама-қайшы көзқарастар, жұмыскердің компанияға келтірген залалды анықтаудағы келіспеушіліктері және басқа да көптеген мәселелер жұмыскер мен жұмыс берушіні қақтығыс жағдайына алып келеді. Дауды шешудің барлық мүмкін болатын ішкі тәсілдері таусылған кезде, тараптар сыртқы көмекке жүгінуге мәжбүр болады.

Қазіргі уақытта заңнамада еңбек дауларын шешудің қолданыстағы тетіктері сипатталған, мысалы, еңбек даулары жөніндегі комиссия, еңбек төрелігі және басқалар. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, олардың жұмысының тиімділігі үлкен емес, сондықтан сотта мұндай даулар негізгі реттеуші болып қала береді. Заңның қамқоршысы ретінде сот көптеген жағдайларда еңбек заңнамасында белгіленген жалпы ережелерді көрсететін шешім шығарады. Өкінішке орай, көбінесе бұл ережелер де, жеке ұйғарым да, сот шешімі де нақты даудың ерекшелігін немесе оның тараптарының мүдделерін ескермейді. Кейде сот шешімін орындау қиын немесе мүлдем орындалмайды. Мысалы, егер жұмыс беруші кәсіпорын банкроттыққа тап болса және оның қаржылық активтері шектеулі болса, онда медиация бұл жағдайда лайықты балама бола алады.

Тараптарды келіссөздер әкелудің ең оңай жолы жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы барлық дауларды медиатордың қатысуымен келіссөздер арқылы шешуге тырысатындығы туралы алғашқы келісімді орнату. Медиация туралы ұсынысты, медиатордың өзін таңдауды, сондай-ақ оның қызметтеріне ақы төлеуді (олар ақылы болған жағдайда) жұмыс беруші ғана жасаған жөн деп есептеледі. Бұған медиация рәсімі және оның ықтимал тиімділігі, материалдық мүмкіндіктері, жанжалды бейбіт бағытқа шығаруға деген үлкен қызығушылық және басқа да себептер туралы үлкен білім себеп болуы мүмкін. Алайда, жұмыскердің медиаторды таңдауға қатысу мүмкіндігін алып тастамаңыз. Бұл қызметкердің адалдығын арттырып, оның процедураға деген сенімін арттыруы мүмкін.

Еңбек дауы болған кезде тараптар оны шешудің өзге де міндетті сотқа дейінгі рәсімін өздері белгілей алатындығын заңнамада тікелей нұсқаудың болмауын ескере отырып, медиативтік ескертпе енгізу арқылы еңбек шартында (келісім-шартта) медиацияны қолдану туралы тараптардың бастапқы уағдаластығын бекіту мүмкін деп санаймыз. Осы ескертпені орындау тараптардың еріктілігі мен адалдығы қағидаттарына ие болады және өзара шешім қабылданған жағдайда медиацияны тараптарда қолдану одан әрі өзара іс-қимыл жасау үшін негіз болады.

Еңбек дауларының пайда болуының тікелей себептеріне байланысты келіспеушіліктер пәні бойынша еңбек дауларын келесідей топтарға бөлуге болады:

– жұмыскерлер өздерінің еңбек күшін сату жағдайларын жақсартуға ұмтылған кезде – еңбек

ақысын, қосымша ақысын, жеңілдіктерді, демалыс уақытын арттыру, өндірістегі тұрмыстық жағдайларын жақсарту және т.б., ал жұмыс беруші мұнымен келіспейді;

– жұмыскерлер жұмыс беруші тарапынан оларға қол сұғушылық болған кезде қолданыстағы еңбек жағдайларын сақтағысы келегенде;

– заңды актілермен белгіленген құқықтарды бұзған кезде туындайтын заңды сипаттағы даулар, оларға жұмыс берушінің әкімшілігі өкілдерінің және жұмыскерлердің өздерінің еңбек заңнамасын дұрыс білмеуінен немесе әдейі құқықты мойындамауынан болатын жағдайлар себеп болады.

Әдетте, еңбек дауларының туындайтын жағдайлары болып: дұрыс ұйымдастырылмаған өндірістік процесс; еңбек ақысын төлеудің нәтижесіз жүйесі; жұмыс орындаумен қызмет көрсету технологиясының талаптарына және стандарттарға сәйкес еместігі, сапасыз жабдық, материалдар және құралдар және т.б. табылады [4].

Мысалы, ұйымның қаржы-экономикалық жағдайының өзгеру нәтижесіндегі жұмыскерлердің санын қысқарту бойынша жұмыскерлерді жұмыстан босату процедурасын жұмыс беруші бұзса. Жеке еңбек дауларының пайда болуының субъективтік шарттарының мысалы ретінде жұмыс берушілердің, кәсіпкерлердің, лауазымды тұлғалардың, жұмыскерлердің жеке құқықтық санасының ақауларын, өндірістік процесс қатысушыларының құқықтық мәдениетінің төмендігін келтіруге болады.

Тәжірибеде бұл жағдайлар жұмыскерлердің, сонымен қатар жұмыс берушілердің заңды құқықтары мен мүдделерін бұзатын жаппай заңсыз құқық қолдануға әкеледі. Жоғарыда көрсетілген жағдайлар еңбек дауының пайда болуына өзіндік алғышарты болады деп көрсетеді. Сонымен бірге, көрсетілген жағдайлардан туындаған келіспеушіліктер еңбек дауына айналғанға дейін, яғни одан әрі тиісті юрисдикциялық органның қарауындағы мәселе болмайынша, олар еңбек дауының қайнар көздері болып табылмайды.

Медиация шеңберінде қалыптасқан жағдайдың себептері мен мән-жайларын, келтірілген залалдың мөлшерін анықтап қана қоймай, сонымен қатар жұмыскердің қаржылық мүмкіндіктерін ескере отырып, оны өтеу кестесін белгілеуге болады. Демалыс күндері жұмыс немесе қосымша қызмет көрсету, белгілі бір затты өз бетінше іздеу және сатып алу, зақымдалған мүлкікті жөндеу және тағы басқалар түрінде зиянды өтеу басқа, ақшалай емес жағдайлар жиі кездеседі.

Жұмыстан шығарудың себептерін жұмыс беруші мен жұмыскер кейде әртүрлі жолдармен көреді, бірақ олардың еңбек кітапшасындағы көрінісі жұмыскердің болашақ жұмысына әсер етуі мүмкін, сондықтан ерекше маңыздылыққа ие болады.

Медиация пайдалы болатын басқа да жағдайлар бар. Жанжалдар жұмыс беруші жұмыскер қарым-қатынасы аясында ғана емес, сонымен қатар бір бөлімдегі жұмыскерлер арасында немесе бір жобада әртүрлі бөлімшелер жұмыс істеген кезде де туындауы мүмкін, бірақ үйлесімді жұмыс бүкіл компанияның тиімді жұмыс істеуі үшін қажет. Мұндай жағдайларды шешу кейде сот тәртібімен шешілмейді. Компания басшысы немесе оның тиісті саладағы орынбасарлары әрдайым қажетті дағдылар мен тәжірибеге ие бола бермейді, кейде жанжалдасушыларды татуластыруға жеткілікті уақыт болмайды. Мұндай жағдайларда компания басшылығына медиаторды көмекке шақырған жөн. Жұмыскердің мүдделерін ашық келіссөздер аясында жақындастыру кейбір жағдайларда қиын жұмыс жағдайын жойып қана қоймай, жұмыс үшін жаңа идеялар таба алады.

Еңбек құқықтарын қорғаудың соттан тыс нысанының тиімділігін арттыру жөніндегі ұсынымдар.

Көріп отырғаныңыздай, кейде келіссөздерде заңда аталмаған, бірақ екі тарапқа да сәйкес келетін жанжалды шешудің жолын табуға болады. Сонымен бірге, ҚР азаматтық процестік кодексінің бекітілген тұжырымдамасына сәйкес, жаңа ҚР АПК татуластыру рәсімдерінің бірі ретінде дауды реттеу тәсілі ретінде медиацияны қолдануды қарастырады [5].

Өкінішке орай, медиация рәсімінің көмегімен ұжымдық еңбек даулары қарастырылмайды. Біздің ойымызша, бұл заң шығарушының қателігі. ҚР Еңбек кодексінде көрсетілгендей ұжымдық еңбек даулары, соның ішінде дау тараптары таңдаған делдалдың қатысуымен

шешіледі. Еңбек және жұмыспен қамту қызметі делдалды (еңбек төрешісін) таңдай алады. Оның басты мақсаты ұжымдық еңбек дауын шешу.

ҚР Еңбек кодексінің татуластыру рәсімдері туралы нормаларын зерттеу жеке еңбек дауын қарау және шешу кезіндегі медиатордың қызметі және ұжымдық еңбек дауын қарау және шешу кезіндегі еңбек төрешісінің қызметі іс жүзінде ұқсас екенін көрсетеді. Бұл ұжымдық еңбек дауларын медиаторлар, ал жеке еңбек дауларын еңбек төрешілері қарастыруы үшін еңбек дауларын шешу тәртібін өзгерту өте қолайлы дегенді білдіреді. Тиісінше, делдалдардың күш-жігерін біріктіріп, оларды медиаторлар немесе еңбек төрешілері деп атаған жөн.

ҚР Медиация туралы заңға, татуластыру рәсімдері туралы ҚР Еңбек кодексіне, медиаторларға қойылатын талаптарға талдау бірқатар ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, егер біз медиацияны еңбек келіспеушіліктері мен дауларын шешудің тәсілі ретінде қарастыратын болсақ, онда оның айқын пайдасын атап өтуге болмайды, бірақ егер заң шығарушы медиацияны жеке еңбек келіспеушіліктері мен дауларын шешудің міндетті кезеңі ретінде белгілесе ғана. Олай болмаған жағдайда келіспеушіліктер мен дауларды реттеуде медиаторлардың рөліне төмен кепілдік беріледі. Осылайша, медиация рәсімі еңбек даулары жөніндегі комиссиялардың жеке еңбек дауларын қарауымен және шешуімен қатар, жеке еңбек дауларын қарау мен шешудің міндетті сотқа дейінгі кезеңі болуы мүмкін. Бұл жағдайда жеке еңбек дауын шешу барысы үш міндетті кезеңмен қамтамасыз етіледі:

1) жұмыскер мен жұмыс берушінің келіссөздері;

2) жұмыскердің немесе жұмыс берушінің юрисдикциясы бірнеше жұмыс берушілерге қолданылатын жүтінуі немесе медиация рәсімін қолдану немесе еңбек инспекциясына, прокуратураға және т.б.;

3) еңбек дауларын соттарда қарау және шешу болып табылады.

Екіншіден, медиация рәсімін кәсіби медиатормен қолдану туралы келісім жасасу үшін медиаторда соттылықтың болмауы және әрекет қабілеттілігінің болуы маңызды емес. Біздің ойымызша, бұл қолайсыз. Көрсетілген талаптар кәсіби негізде жұмыс істейтін медиаторларға ғана емес, сонымен қатар кәсіпқой медиаторларға да қатысты болуға тиіс. Заң шығарушының мұндай айқын кемшілігін жою қажет сияқты.

Үшіншіден, жоғарыда баяндалғанның негізінде біз медиация рәсімдерінің мынадай жіктемелерін бөліп көрсетейік:

1) сот жүйесіне тәуелділіктің болуы бойынша: жеке медиация; соттың бағыты/ұсынысы бойынша немесе сот ісін жүргізу шеңберінде;

2) медиатордың рөлі бойынша: пассивті медиация (медиатор тек диалог құруға жәрдемдеседі, бұл ретте өз пікірін айтпайды, дауды шешудің нұсқаларын ұсынбайды); белсенді медиация (медиатор өз әрекеттерімен келіссөздер жүргізу процесіне және тараптар қабылдаған келісімге әсер етеді);

3) делдалдардың саны бойынша: бір делдалмен медиация рәсімі; еңбек дауы тараптарының және бейтарап тараптың делдалдары мен медиация рәсімі.

Осылайша, медиация деп тараптардың бейтарап (бейтарап), тәуелсіз (тәуелсіз) үшінші тұлғаның (үшінші тұлғалардың) қатысуымен, дауды сотта қарағанға дейін және оның шеңберінде тәртібін дау тараптарының өздері айқындайтын келісім жасасуға бағытталған дауды реттеу рәсімін түсіну керек.

Шетелдік тәжірибеде медиация рәсімінің, атап айтқанда сот медиациясының танымалдылығын қамтамасыз ететін критерийлердің бірі осындай рәсімді жүргізуге немесе оларды барынша азайтуға арналған шығыстардың болмауы, сондай-ақ медиаторлардың кәсібилігі және мемлекеттік органдармен байланыс арқылы қамтамасыз етілетін олардың құзыреттілігінің кепілі болып табылады.

Қорытынды.

Қорытындылай келе, сотта және медиацияда жанжалды шешудің кейбір ұстанымдары бойынша салыстырмалы кесте береміз.

Дауды қарау бойынша шығыстардың салыстырмалы кестесі	
Еңбек даулары	
Сотта қарау	Медиация тәртібімен қарау
Ерекшеліктері	
Заңды күшіне енгеннен кейін сот шешімі міндетті, оның ішінде мәжбүрлеп орындатуға жатады	Тараптардың уағдаластығы тараптардың еріктілігі қағидатына байланысты орындалмауы мүмкін, тараптардың шешімі өзгеруі мүмкін
Сот тәртібімен фактілер мен заңдық маңызы бар іс-әрекеттерді құқықтық белгілеуге болады	Преюдициальдық фактілерді орнату мүмкіндігі жоқ
Сот құрамын судьялардың жүктемесі мен мамандануын ескере отырып, Сот төрағасы тағайындайды	Медиаторды таңдауды тараптар дербес жүзеге асырады
Тараптардың қарым-қатынастарын сақтау, даудағы психологиялық және эмоционалды жүктемені төмендету сот істі қарау кезінде ескерілмейді	Медиация тараптардың қарым-қатынастарын сақтауға, қарым-қатынас орнатуға, дау-дамайдағы психологиялық және эмоционалды жүктемені азайтуға бағытталған
Сот шешімі заңға негізделген және тараптардың шынайы мүдделеріне сәйкес емес	Тараптардың мүдделеріне негізделген тараптардың көзқарасы бойынша әділ шешім
Сот процесі белгіленген процесілік қағидалар бойынша жүргізіледі, тараптар процесі реттеуге қатыспайды	Қатысушылардың өздері келіссөздер процесін бақылайды, ынғайлы уақытты, қажетті үзілістерді және б.
Сот шешімінің заңнамада белгіленген ережелер мен ережелерден басқа өзге де ережелері бола алмайды	Тараптардың келісімі заңнамада белгіленгеннен өзгеше өзге де шешім мен қағидаларды қамтуы мүмкін
Сот қаулысында барлық мәлімделген талаптар бойынша шешім қамтылуға тиіс	Барлық мәселелер бойынша емес, даулы мәселелер бойынша келісу мүмкіндігі
Сот процесі рәсімделген және жариялылық қағидаларында әрекеттеседі	Құпиялылық және жариялылықтың болмауы

Алғыс.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ AP09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Медиация туралы заңы 28 қаңтар 2011 ж. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>

2 Сулейменов М.К., Куанышев Б.Г. Альтернативные процедуры рассмотрения споров. // В кн.: Международный коммерческий арбитраж: сб. статей и документов (на русс. и англ. яз.). / Отв. ред. И.П. Грешиников. – Алматы: Юрид. Центр «IUS», 2002. – С. 140-152.

3 Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Юриспруденция» сериясы, №2(64), 2021 ж. – 30-38 б.

4 Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

5 Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 31 қазан 2015 ж. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Е.А. Бурибаев¹, Д.Ж. Белхожаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ҚАШЫҚТЫҚТАН ЖҰМЫС ІСТЕУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ЕҢБЕГІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала бүгінгі таңдағы өзекті мәселе – қашықтықтан оқытуға көшу кезіндегі педагогикалық еңбектің ерекшеліктеріне арналған. Зерттеудің негізгі мазмұны ақпараттық білім беру ортасында, оқыту әдістемесінде мұғалімнің рөлін талдау болып табылады. Мақалада оқытушылар мен университет басшылығы арасындағы COVID-19 пандемиясының контекстіндегі еңбек қатынастарының мазмұнын ашу. Зерттеу міндеті ретінде автор қашықтықтан жұмыс режиміне көшу кезінде білім беру жүйесіндегі қиындықтарды бағалау әрекетін анықтады. ЖОО оқытушыларының қашықтықтан жұмыс істеуін ұйымдастыруға арналған еңбек заңнамасының нормаларын талдауға көңіл бөлінеді. Жұмыскерлердің еңбек және демалыс режимінің құқықтық мәселелері; еңбекке ақы төлеу мөлшері; қажетті техникалық құралдармен қамтамасыз ету тәртібі; оқытушылардың жеке мүлкін пайдаланғаны үшін өтемақы мөлшері және басқалары қаралады. Авторлар covid-19 халықтың еңбек ұтқырлығын арттыруға және белгілі бір дәрежеде қазіргі еңбек қатынастарының өзгеруіне ықпал ететін жаңа құқықтық тетіктерді іздеуге қоғамдық сұраныс жасады деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: педагог, өзін-өзі оқшаулау, қашықтықтан оқыту, қашықтықтан жұмыс, еңбек заңнамасы, еңбек режимі, еңбекке ақы төлеу, әлеуметтік көмек

Ye. Buribayev¹, D.Zh. Belkhozhaeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF TEACHERS' WORK IN THE CONDITIONS OF REMOTE WORK

Abstract

The article is devoted to an urgent problem today – the peculiarities of pedagogical work during the transition to distance learning. The main content of the study is the analysis of the role of the teacher in the information educational environment, teaching methods. The article reveals the content of labor

relations between teachers and university management in the context of the COVID-19 pandemic. As a research task, the author identified an attempt to assess the difficulties faced by the education system during the transition to a remote mode of work. Attention is paid to the analysis of labor legislation norms devoted to the organization of distance work of university teachers. The legal issues of the employee's work and rest regime; the amount of remuneration; the procedure for providing the necessary technical means; the amount of teachers' compensation for the use of personal property and others are considered. The authors conclude that COVID-19 has formed a public demand for the search for new legal mechanisms that contribute to the strengthening of labor mobility of the population and, to a certain extent, the transformation of modern labor relations.

Keywords: teacher, self-isolation, distance learning, distance work, labor legislation, labor regime, remuneration, social assistance

Бурибаев Е.А.¹, Белхожаева Д.Ж.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОЙ РАБОТЫ

Аннотация

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме – особенностям педагогического труда при переходе на дистанционное обучение. Основное содержание исследования составляет анализ роли педагога в информационной образовательной среде, методике преподавания. Статья раскрывает содержание трудовых отношений между преподавателями и руководством вузов в контексте пандемии COVID-19. В качестве исследовательской задачи автором была определена попытка оценить те трудности, с которыми столкнулась система образования при переходе на дистанционный режим работы. Уделяется внимание анализу норм трудового законодательства, посвященных организации дистанционной работы преподавателей вузов. Рассматриваются правовые вопросы режима труда и отдыха работника; размера оплаты труда; порядка обеспечения необходимыми техническими средствами; размера компенсаций преподавателей за использование личного имущества и другие. Авторы приходят к выводу, что COVID-19 сформировал общественный запрос на поиск новых правовых механизмов, способствующих усилению трудовой мобильности населения и в определенной мере трансформации современных трудовых отношений.

Ключевые слова: педагог, самоизоляция, дистанционное обучение, дистанционная работа, трудовое законодательство, режима труда, оплата труда, социальная помощь

2019 жылдың аяғында – 2020 жылдың басында адамзат қоғамы белгісіз этиологиядағы пневмонияның Дүниежүзілік індетіне – коронавирустық індетке тап болды. 11 ақпан 2020 жаңа коронавирустық инфекция COVID-19 деп аталды [1, 3 б.]. Жаңа коронавирустық инфекцияның таралуы адам қызметінің барлық салаларына әсер етті, бірақ ең осал салалардың бірі еңбек қатынастары болды [2, 33 б.]. Инфекцияның таралуын болдырмау мақсатында қабылданған шаралар көптеген ұйымдардың қызметін тоқтата тұруға әкелді, бұл жұмыссыздықтың өсуіне және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкелді. Жұмыс берушілер еңбек қатынастарын қайта құру, еңбек процестерін жұмыскерлерді әлеуметтік оқшаулауды қамтамасыз ететіндей етіп ұйымдастыру қажеттілігіне тап болды. Нәтижесінде індет қоғамдық өмірдің барлық салаларына түзетулер енгізді, қашықтан жұмыс күшінің қарқынды кеңеюіне әкелді. Тиісті шектеу шаралары шеңберіндегі оқу процесі жаһандық қолдану тұрғысынан айтарлықтай жаңа қашықтан басқару форматына көшті. Бұл жұмыстың тәсілі мен мазмұнын түбегейлі өзгертті.

Қолда бар ақпараттық және коммуникациялық әдістер құралдарының арқасында оқытудың жаңа технологиясы пайда болды (қазіргі күндізгі оқыту түрінде), атап айтқанда қашықтан оқыту. Қашықтан оқыту кезінде барлық оқу рәсімдері немесе олардың басым бөлігі педагог

қызметкерлер мен білім алушылардың аумақтық бытыраңқылығы кезінде қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жүзеге асырылады.

Білім беру үдерісін ұйымдастыруға қатысты бұл өзгерістер өзін-өзі оқшаулау және маска режимі жағдайында оқытушы жұмыскерлердің еңбегін құқықтық реттеу проблемаларын туғызды. Осы орайда, заң шығарушылар Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 138-бабын «Қашықтықтан жұмыс істеу» айтарлықтай өңдеп және толықтыра отырып, қазіргі заманғы болмысқа икемдеді [3]. Бірақ Еңбек кодексіне заңнамалық деңгейде «қашықтан жұмыс» ұғымын бекіткен толықтырулар енгізілсе де, көптеген проблемалар шешілген жоқ. Бүгінгі таңда мемлекет есебінен оқу орындарында заманауи ақпараттық-коммуникациялық және техникалық базаны құруды қаржылай қамтамасыз ету, қашықтан жұмыс істеу кезінде оқытушылардың еңбегін құқықтық реттеу мәселелерін шешу, олардың қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар саласындағы біліктілігін арттыру, қашықтықтан оқыту форматына бағдарланған оқытудың жаңа әдістемелерін, оқытудың сапалы бағдарламалық өнімдерін (оқулықтар, құралдар және т.б.) әзірлеу қажеттілігі туындауда. Яғни, қашықтан жұмыс істеу саласының кеңеюі сөзсіз жоғары мектепке әсер етті. Сонымен бірге, оқу процесін тиісті деңгейде ұстап тұру проблемасының көлеңкесінде жоғары оқу орнындағы оқытушылардың еңбегін түбегейлі жаңа жағдайларда реттеудің өзекті мәселелері пайда болды.

Қашықтықтан жұмыс дегеніміз – жұмыс беруші, қабылдаушы тарап және олардың объектілері тұрған жерден тыс жерде еңбек қызметі процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып еңбек процесін жүзеге асыру, яғни оқытушының еңбек шартында қарастырылған еңбек функциясын университеттен тыс жерде орындауы, оны Интернет желісін қолдана отырып орындауы және жұмыс берушімен өзара әрекеттесуі. Сондықтан қазіргі өмірдің өзі оқытушының оқу ақпаратын жеткізе алуы үшін және студент осы құралдарды қолдана отырып, оны қабылдап, игеруі үшін оқу процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оңтайлы енгізу талабын қояды [4, 453 б.]. Яғни, оқытушы студенттерді дамытып қана қоймай, өзін-өзі дамытуы керек.

Қашықтықтан оқыту кезіндегі еңбек қатынастары еңбек заңдарымен заңдастырылды, оған сәйкес эпидемия болған жағдайда жұмыскер жұмыс берушінің бастамасы бойынша қашықтан жұмысқа уақытша ауыстырылуы мүмкін. Мұндай ауысуға қызметкердің келісімі талап етілмейді.

Қашықтықтан қыту тиісті құжатпен рәсімделмесе, қашықтықтан жұмыс болып саналмайтындығына жұмыскерлердің де, жұмыс берушілердің де назарын аудару керек. Бұл жағдайда жоғарыда көрсетілген қосымша өтемақыларды алу құқығынан басқа, жұмыскердің ағымдағы еңбек шартында көрсетілген құқықтары мен міндеттері ғана сақталады. Осылайша, егер шартта жұмыскер жұмысты жұмыс берушінің орналасқан жерінен тыс жерде және жұмыс барысында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып жүзеге асыратындығы көрсетілмесе, онда бұл жұмыскер бұрын аталған шығындарды өтеуге өтініш бере алмайды және оны қашықтықтан жұмыс істейтін жұмыскер деп тани алмайды.

Өкінішке орай, еңбек заңнамасында әдеттегі жұмыс режимінен қашықтан жұмыс істеуге көшу тәртібі реттелмеген. Алайда, бұл жағдайда еңбек заңының шеңберінде еңбек шартына өзгерістер енгізу қашықтықтан жұмыс істеуге көшудің тиісті алгоритмі болып табылады.

Біріншіден, жұмыс беруші жұмыскердің атына жұмыс беруші қол қойған еңбек шартын өзгерту туралы қосымша келісіммен бірге ҚР ЕК-нің 1-бабы 1-тармағының 81) тармақшасының талаптарына сәйкес келетін хабарлама жіберуі қажет. Жұмыскер бес жұмыс күні ішінде жұмыс берушіге қабылданған шешім туралы – еңбек шартын өзгертуге келісу не өзгерістер енгізуден бас тарту туралы хабарлауға міндетті [3].

Екіншіден, егер жұмыскер еңбек шартын өзгертуге келіссе, онда хабарлама алған күннен бастап бес жұмыс күні ішінде жұмыс беруші мен жұмыскер еңбекшартына қосымша келісімге қол қояды.

Бұдан басқа, қосымша келісіммен еңбек шартына мынадай нормаларды енгізу қажет екенін атап өткен жөн:

- 1) жұмыскердің жұмыс беруші орналасқан жерден тыс жерде жұмысты жүзеге асыру міндеті;

2) жұмыскер өзінің коммуникация құралдарын тұрақты негізде пайдаланған жағдайда жұмыскерге өтемақы төлеу мөлшері мен тәртібі;

3) жұмыс беруші үшін жұмысты орындауға байланысты өзге де шығыстарды өтеу (электр энергиясының, судың құны және басқа да шығыстар);

4) жұмыскердің жұмыс уақытының тіркелген есебін;

5) жұмыскердің еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі талаптарды сақтау міндеті.

Үшіншіден, жұмыс беруші еңбек жағдайларын өзгерту және қашықтықтан жұмыс істеуді енгізу туралы тиісті акт (бұйрық, өкім) шығарады.

Айта кету керек, жұмыс беруші жаңа жұмыскермен қашықтықтан жұмыс істеу туралы еңбек шартын дайындаған жағдайда стандартты еңбек шартына қатысты заңнаманың барлық ережелерін қолдану керек. Тиісінше, қашықтықтан жұмыс істеу туралы еңбек шартында ҚР ЕК-нің 28-бабында көзделген еңбек шартының барлық міндетті талаптары қамтылуға тиіс.

Оқытушы мен студент арасындағы білім беру қатынастары еңбек қатынастары болып табылмайды және еңбек құқығының нормаларымен реттелмейді. Қашықтан жұмыс істеу кезінде оқытушыларға еңбек заңнамасында белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып, еңбек заңнамасы мен еңбек құқығы нормаларын қамтитын өзге де актілердің күші қолданылады. Қашықтан жұмыс істеу еңбек шартын жасасу кезінде де, еңбек шартына тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізіле отырып, еңбек шартының қолданылу мерзімі ішінде де белгіленеді.

Қызметтік (лауазымдық) міндеттерін еңбек шартын жасаспай жүзеге асыратын, еңбегі Қазақстан Республикасының арнайы заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде көзделген ерекшеліктермен бірге осы Кодексте реттелетін, оның ішінде әскери қызметте тұрған жұмыскерлер, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметкерлері, мемлекеттік қызметшілер үшін қашықтан жұмыс істеу тәртібі мен мерзімдері, еңбек міндеттерін орындау үшін қажетті жабдықпен, Қазақстан Республикасының ақпараттандыру туралы заңнамасына сәйкес ақпараттандыру объектілерімен, көрсетілетін байланыс қызметтерімен және өзге де құралдармен қамтамасыз ету, шығыстарды өтеу жұмыс берушінің актісінде айқындалады.

ҚР ЕК-нің 138-бабының 3-тармағына сәйкес қашықтықтан жұмыс істеген жағдайда жұмыскерлер үшін жұмыс уақытының тіркелген есебі белгіленеді, оны бақылау ерекшеліктері еңбек шартында айқындалады. Қашықтан жұмыс істейтін қызметкерді бақылау орындалған жұмыс туралы тұрақты есептерде, жұмыс уақытында ұйысның корпоративті байланыс қызметтерінде (мысалы, Skype, MS Teams және т.б.) онлайн режимінде болу немесе жұмыскер мен жұмыс беруші арасында мерзімді телефон қоңырауларын шалу және т.б. Сондай-ақ, ҚР ЕК-нің 79-бабына сәйкес жұмыс уақытын есепке алуды жүргізу нысаны мен тәртібі жұмыс беруші жасаған актімен (мысалы, жұмыс уақытын есепке алу табелі немесе timesheet) айқындалады.

Қашықтан жұмыс істейтін оқытушылардың еңбегін құқықтық реттеудің өзекті мәселелері арасында:

1) оқытушыларды қажетті бағдарламалық-техникалық құралдармен қамтамасыз ету не оқытушыға тиесілі көрсетілген құралдарды пайдаланғаны үшін өтемақы төлеу;

2) жұмыс уақыты мен тынығу уақытының стандарттарын сақтау;

3) еңбекке ақы төлеуді оның еңбек сыйымдылығына сәйкес жүзеге асырады.

Аталған мәселелерді қысқаша қарастырайық.

Қашықтықтан жұмыс істеу оқытушы жұмыскерге бірқатар артықшылықтарды пайдалануға мүмкіндік береді, соның ішінде жұмыс берушінің кеңсесіне байланыстырмай жұмыс орнын ұйымдастыру мүмкіндігін білдіреді.

ҚР ЕК-нің 138-бабының 2-тармағына сәйкес жұмыс беруші жұмыскерге коммуникация құралдарын (байланыс құралдарын) беруге және оларды орнату мен оларға қызмет көрсету жөніндегі шығыстарды көтеруге міндетті. Яғни, жұмыс беруші жұмыскерге телефон және/немесе компьютер және/немесе планшет (бұдан әрі – коммуникация құралдары) береді және оларды орнату мен қызмет көрсету бойынша шығыстарды көтереді. Жұмыскер өзінің еңбек міндеттерін орындау үшін өзінің коммуникация құралдарын тұрақты негізде пайдаланған

жағдайда, жұмыс беруші оған өтемақы төлейді, оның мөлшері мен төлеу тәртібі қызметкермен келісім бойынша белгіленеді. Тараптардың келісімі бойынша қызметкерге жұмыс беруші үшін жұмысты орындауға байланысты өзге де шығыстар (мысалы, электр энергиясының, судың құны және т.б.) өтелуі мүмкін. Көрсетілген шығындар тізіміне кеңсе тауарларына, құжаттарды басып шығаруға, Интернетке ақы төлеуге және т.б. шығындар кіреді.

Міне, заңмен жұмыс берушінің оқытушыны өзінің еңбек функциясын орындау үшін қажетті жабдықтармен, бағдарламалық-техникалық және басқа құралдармен қамтамасыз ету немесе оған тиесілі қаражатты пайдаланғаны үшін өтемақы төлеу міндеті қарастырылған.

ҚР ЕК 138-бабының, 4-т. сәйкес, жұмыс беруші, қабылдаушы тарап жұмыскерді еңбек міндеттерін орындау үшін қажетті жабдықпен, Қазақстан Республикасының ақпараттандыру туралы заңнамасына сәйкес ақпараттандыру объектілерімен, көрсетілетін байланыс қызметтерімен және өзге де құралдармен қамтамасыз етеді. Жұмыс беруші оларды орнату мен оларға қызмет көрсету шығыстарын көтереді.

1. Іс жүзінде осы еңбек заңнамасында көрініс алған норманың тәжірибеде орындалуы екіталай, яғни заңдағы осы норма тек декларативтік сипатта болып отыр.

2. Еңбек заңнамасына сәйкес оқытушының жұмыс берушімен өзара әрекеттесу уақыты, демек, оқытушының Moodle жүйесімен жұмысы жұмыс уақытына қосылады. Тиісінше, бұл жұмыс оқу жүктемесіне тікелей енеді, оған байланысты оқытушының жалақысы белгіленеді, ал орындалатын оқу-әдістемелік жұмыстар, оның көлемі жалақыға тікелей әсер етпейді. Бұл, ең алдымен, құқықтық базаның жаңа өзгерістеріне сәйкес оқу материалдарын үнемі жаңартып отыруға мәжбүр болған заң пәндерінің оқытушылары үшін маңызды екенін атап өтеміз.

3. Қашықтан жұмыс істейтін жұмыскерлер үшін жұмыс уақытының күнделікті ұзақтығының шектеулері сақтала отырып, жұмыс уақытының тіркелген есебі белгіленеді, оны бақылау ерекшеліктері еңбек шартында немесе жұмыс берушінің актісінде айқындалады. Жұмыскер жұмыс уақытының шегінде жұмыс берушімен, қабылдаушы тараппен байланыс үшін қолжетімділік режимінде болуға тиіс.

ҚР ЕК 138-бабының, 6-т. сәйкес, қашықтан жұмыс істеген кезде жалақы жұмыскердің біліктілігіне, орындалатын жұмыстың күрделілігі мен сапасына қарай еңбек шартында және жұмыс берушінің актісінде негізделген жұмыс көлемін орындаған кезде толық мөлшерде төленеді [3].

Қашықтан жұмыс істеу кезінде жалақының төмендеуіне жол бермеу туралы еңбек заңнамасының талабы өте маңызды болып көрінеді. Бұл ретте қашықтықтан оқыту кезінде оқытушы орындайтын жұмыс көлемі қалай өзгертіні туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр.

Автордың толықтай, «оқытушының қашықтан жұмыс режимінде атқаратын жұмысының көлемі айтарлықтай артады», - деген басқада зерттеушілер пікірмен қосылады. Бұл жағдайда қосымша төлем мөлшерін даралау өте қиын, өйткені қосымша еңбек шығындары оқытылатын пәндердің көлемі мен сипаттамаларына ғана емес, сонымен қатар оқытушының ақпараттық технологияларды меңгеру деңгейіне де байланысты болуда. Демек, қашықтықтан оқытуды ұйымдастырушылық-техникалық қолдауды қамтамасыз ететін университет қызметкерлері арасында жұмыс көлемі айтарлықтай артып келе жатқанын атап өткен жөн.

Сондықтан, қалыптасқан жағдайларда жұмыс берушінің еңбек жағдайларын қамтамасыз ету нормаларын заңнамалық деңгейде енгізу қажет. Білім беру процесінің тәжірибесі көрсеткендей, үйде еңбек міндеттерін орындау оқытушы қызметкерге жүктеменің едәуір артуына әкелді. Енді оқытушы компьютерде әдеттегіден әлдеқайда ұзақ болуы керек, бұл еңбекті қорғау стандарттарын түзетуді қажет етеді. Осы санаттағы жұмысшылардың жаңа қашықтан басқару форматына көшу туралы қосымша келісімге құқығын жүзеге асыру туралы мәселені көтеруге болады. Заңда жұмыс берушінің еңбекті қорғау талаптарына сәйкес келетін жағдайларды, соның ішінде қашықтықтан жұмыс істеу кезінде қамтамасыз ету міндеті қарастырылған, яғни компьютерде еңбек міндеттерін орындау кәсіби аурулар тобының қалыптасуына әкелуі мүмкін, сондықтан қызметкерлерді медициналық қамтамасыз етумен байланысты мәселелер бұрынғыдан да өзекті.

Сонымен, қашықтықтан оқыту барысында оқытушыларға еңбегін қорғау және денсаулығын сақтау технологиялары тұрғысынан ыңғайлы кестені таңдау құқығын беру, қашықтықтан жұмыс істеу туралы қосымша келісімді әзірлеу кезінде педагогтың денсаулық жағдайын ескеру қалыптары заңда көрініс табуы тиіс.

Айта кету керек, 2021 жылғы 10 ақпанда ҚР Парламенті Мәжілісінің пленарлық отырысы өтті, онда депутаттар «Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын талқылады, 2021 жылғы 1 шілдеде Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев «Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне № 61-VII ҚРЗ қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды [5]. Әрине, өзгерістердің негізгі бөлігі қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы еңбек қатынастарын реттеуге, оның ішінде жұмыс кестесіне, еңбекке ақы төлеуге және қызметкердің жұмыс орнын техникалық жарақтандыруға қатысты болды.

Қашықтықтан жұмыс істеуге көшу үшін жұмыскерді хабардар ету, тиісті құжаттаманы ресімдеу бойынша заңнамада белгіленген талаптарды сақтау қажет, сондай-ақ қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкермен келіспеушіліктерді болдырмау үшін еңбек шартында және оған қосымша келісімде қашықтықтан жұмыс істеудің барлық шарттарын нақты көрсету қажет. Себебі, пандемия кезіндегі педагогикалық іс-әрекеттің ерекшеліктері туралы айтатын болсақ, бір жағынан: компьютерлермен қаруланған оқытушы, ал екінші жағынан, педагогикалық жұмыс ерекшеліктеріне байланысты жалақы, еңбек және демалыс режимі, өтемақы төлемдері, телекоммуникациялық технологиялардың қол жетімділігі жауаптардан гөрі көп сұрақтар қалды. Осы орайда, жұмыскердің еңбек ұтқырлығын арттыруға және белгілі бір дәрежеде қазіргі еңбек қатынастарының өзгеруіне ықпал ететін жаңа құқықтық тетіктерді іздеуге қоғамдық сұраныс артуда, - деген қорытынды жасауға болады.

Қорытындылай келе, COVID-19 пандемиясына байланысты қашықтықтан жұмыс істеуге деген қызығушылық күн сайын артып келе жатқанын атап өткіміз келеді. Жоғарыда аталған екі процедураны әдеттегі жұмыс режимінен қашықтан жұмыс режиміне өтуге болады. Дегенмен, біз еңбек заңнамасында қашықтықтан жұмыс істеуге көшу тәртібі нақты реттелуі керек деп санаймыз.

Алғыс.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ АР09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. – №2(64). – Б.30-38.

2 Романов Б.К. Коронавирусная инфекция COVID-19. // Безопасность и риск фармакотерапии, 2020. – № 8 (1). – С.3 - 8.

3 Қазақстан Республикасының 23 қарашадағы 2015 жылғы Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

4 Fedorova E.A., Balandina L.A., Bezhanova S.V., Polyakova R.I., Yudina E.V. Formation of technologies for the use of intercultural communication. International Journal of Engineering and Advanced Technology. 2019; № 9 (1): 4532 - 4535.

5 2021 жылғы 1 шілдеде Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев «Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне № 61-VII ҚРЗ қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы // <http://regtv.kz/2021/07/03/ent-zakon-o-distancionnoi-rabote-podpisa-prezident.html>

МРНТИ:10.63.57

УДК:349.233

А.Кубашев¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЕҢБЕК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ТҮСІНУДІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТӘСІЛІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Зерттеу пәні еңбек құқығы ғылымының жаңалықтарының бірі – тәртіптік, материалдық және ұйымдастырушылық жауапкершілікті біріктіретін еңбек-құқықтық жауапкершілік институты, бұл еңбек заңнамасының нормалары бойынша еңбек қатынастары субъектілерінің жауапкершілігі туралы дәстүрлі түсінікке күмән келтіреді. Бұл ретте еңбек-құқықтық жауапкершіліктің авторлары келтірген, ол заңдық жауапкершіліктің дербес түрі, сондай-ақ жалпы (тектік) санат ретінде бағаланатындығының дәлелдеріне талдау жүргізіледі, осыған байланысты оны жалпылама салалық санат ретінде бөлу қажеттігі негізделеді.

Түйін сөздер: заңдық жауапкершілік, еңбек-құқықтық жауапкершілік, материалдық жауапкершілік, тәртіптік жауапкершілік, ұйымдастырушылық жауапкершілік, тәртіптік ықпал ету шаралары, қызметкердің материалдық жауапкершілігі, жұмыс берушінің материалдық жауапкершілігі, қызметкердің тәртіптік жауапкершілігі, қызметкердің ұйымдастырушылық жауапкершілігі.

Кубашев А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОДХОДА К ПОНИМАНИЮ ТРУДОПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ТРУДОВОГО ПРАВА

Аннотация

Предметом исследования является одна из новаций науки трудового права – институт трудовой ответственности, объединяющая дисциплинарную, материальную и организационную ответственности, что ставит под сомнение традиционное представление об ответственности субъектов трудовых правоотношений по нормам законодательства о труде. При этом проводится анализ аргументов, приводимых авторами трудовой ответственности, состоящих в том, что она расценивается в качестве самостоятельного вида юридической ответственности, а также общей (родовой) категории, в связи с чем обосновывается необходимость её выделения в качестве обобщающей отраслевой категории.

Ключевые слова: юридическая ответственность, трудовая ответственность, материальная ответственность, дисциплинарная ответственность, организационная ответственность, меры дисциплинарного воздействия, материальная ответственность работника, материальная ответственность работодателя, дисциплинарная ответственность работника, организационная ответственность работника.

A.Kubashev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROBLEMS OF THE CONCEPTUAL APPROACH TO UNDERSTANDING LABOR AND LEGAL RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF LABOR LAW

Abstract

The subject of the study is one of the innovations in the science of labor law – the institute of labor responsibility, which combines disciplinary, material and organizational responsibility, which calls into question the traditional idea of the responsibility of subjects of labor relations according to the norms of labor legislation. At the same time, the analysis of the arguments given by the authors of labor-legal responsibility is carried out, consisting in the fact that it is regarded as an independent type of legal responsibility, as well as a general (generic) category, in connection with which the need for its allocation as a generalizing industry category is justified.

Keywords: legal responsibility, labor and legal responsibility, financial responsibility, disciplinary responsibility, organizational responsibility, disciplinary measures, financial responsibility of the employee, financial responsibility of the employer, disciplinary responsibility of the employee, organizational responsibility of the employee.

Қазақстан Республикасында нарықтық экономиканың одан әрі дамуы еңбек шарты тараптарының жауапкершілік тетігін жетілдіру қажеттілігін объективті түрде негіздейді. Осыған байланысты, жақында жалдамалы еңбек саласындағы жауапкершілікті құқықтық реттеу көптеген ғылыми жұмыстардың тақырыбына айналды, оның дамуы еңбек ғалымдарының осы категорияны түсінуге деген көзқарасының әртүрлігін көрсетеді.

Осы зерттеулердің нәтижелерінің бірі [1] еңбек-құқықтық жауапкершілік тұжырымдамасы болды, оған сәйкес ол тәртіптік, материалдық және ұйымдастырушылық жауапкершілікті біріктіретін жалпылама [2] салалық санат ретінде қарастырылады, бұл іс жүзінде еңбек шарты тараптарының еңбек заңнамасының нормалары бойынша жауапкершілігінің дәстүрлі тұжырымдамасынан толық бас тартуды білдіреді. Жауапкершіліктің арнайы салалық түрлерінің болуы туралы ұқсас пікірлер еңбек құқығы туралы отандық әдебиеттерде бұрыннан бар [3], онда «Еңбек қатынастарында қолданылатын тәртіптік және материалдық жауапкершілік- еңбек жауапкершілігін құрайды» [4].

Жауапкершілік институтының табиғатын ғылыми түрде түсіну әртүрлі аспектілерге негізделген – әлеуметтік, философиялық, моральдық-этикалық, саяси, маркетингтік, құқықтық, бұл зерттелетін құбылыстың жан-жақты және күрделі сипатын көрсетеді.

Жауапкершілік – бірнеше мағынаға ие, күрделі және көпжақты ұғым. Құқықтық ғылымда заңды жауапкершіліктің мәні туралы жалпы қабылданған пікір әлі жоқ [5, 63 б.].

Құқық теориясында бекітілген «еңбек құқығындағы жауапкершілік» анықтамасы еңбек-құқықтық жауапкершілік институтын кеңінен түсіндіруге әкеледі, оны салалық белгілерден айырады. Осыған байланысты, Еңбек құқығында «еңбек-құқықтық жауапкершілік» деген жалпы терминді енгізуге сүйенеміз, бұл оның Дербес сипатын анықтауға және өзге салалық тиесілілігі бар еңбек саласындағы жауапкершіліктің өзге түрлерінен ажыратуға, сондай-ақ жауапкершіліктің құқықтық шекараларын белгілеуге мүмкіндік береді.

«Еңбек-құқықтық жауапкершілік» терминінің анықтамасы негізгі ұғым, ал оның кіші түрлері туынды болып табылады. Негізгі тұжырымдамаға негізделген туындылар арнайы біліктілік сипаттамаларына байланысты нақтыланады және олардың нақты мазмұнын алады.

Тұжырымдаманы әзірлеу жүйелік тәсілді қажет ететін күрделі логикалық операция екенін есте ұстаған жөн. Белгіленген логика заңдарына сәйкес, анықталған және анықтайтын өрнектердің көлемі сәйкес келуі керек, яғни біз анықтаманың пропорционалдылығы туралы айтамыз.

Еңбек құқығы жауапкершілігінің құқықтық жауапкершіліктің басқа түрлері мен арақатынасы еңбек құқығы теориясының ең күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Заңды

жауапкершілік түрлерінің ұқсастығы олардың жеке ерекшеліктерінде емес, олардың құрамындағы функцияларда көрінетінін ескеру қажет. Екі түрлі құқықтық институттар арасында ортақ нәрсені тауып, олардың жеке басы туралы айту толығымен дұрыс емес сияқты.

Жоғарыда айтылғандар реттеуші, алдын-алу, жазалау және қалпына келтіру функциялары мысалында еңбек-құқықтық жауапкершілік функцияларының құқықтың жалпы функцияларымен арақатынасын анықтау қажеттілігін анықтайды.

Осылайша, еңбек құқығы саласындағы институт бола отырып, еңбек шартының тараптарын жауапкершілікке тарту саласындағы біртектес қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі ретінде әрекет етеді.

Зерттеу міндеті ретінде құқық саласының құрылымдық құрылымы мәселесіне тоқталу қажет деп санаймыз, бұл еңбек құқығы жауапкершілігінің орнын, сондай-ақ еңбек құқығы саласы жүйесіндегі оның кіші түрлерін анықтауға мүмкіндік береді.

ҚР Еңбек кодексінің мазмұнында еңбек-құқықтық жауапкершілік институтының ресми бекітілуімен жағдай күрделірек. Институт ережелері кодификацияланған актінің әртүрлі тараулары бойынша бытыраңқы, бұл құқықтық институттың мазмұнымен нысанының жол берілмейтін алшақтығын айғақтайды. Мәселен, егер еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілік нормалары ҚР ЕК-нің 10-тарауында бекітілген болса, онда тәртіптік жауапкершілік нормалары «Еңбек тәртібі» – деп бекітілген [6]. ҚР Еңбек кодексінің аталған бөліміндегі 4 баптың (63-66 б.) бір ғана 63-бабы еңбек тәртіптемесімен еңбек тәртібі мәселелеріне арналғанын айта кеткен жөн. Қалғандарында қызметкердің тәртіптік жауапкершілігі туралы мәселелер ашылады.

Зерттеу аясында құқықтық жауапкершілік сияқты білім беру құқықтық жүйенің қай буынына жататынын және оның еңбек-құқықтық жауапкершілік институтымен байланысы қандай екенін анықтау керек.

В.В. Лазаревтің теориясы осы тұрғыдан қызықты, онда институттар мазмұнына байланысты қарапайым және күрделі болып бөлінеді. Қарапайым институт құқықтың бір саласының құқықтық нормаларынан тұрады. Күрделі институт өзара байланысты туыстық қатынастарды реттейтін құқықтың түрлі салаларының нормаларын қамтиды. Типтік мысал ретінде ғалымдар конституциялық, азаматтық, отбасылық, әкімшілік және басқада құқық салаларын реттейтін меншік институтын қарастырады [7].

Зерттеу міндеті ретінде құқық саласының құрылымдық құрылымы мәселесіне тоқталуды қажет деп санаймыз, бұл еңбек құқығы жауапкершілігінің орнын, сондай-ақ еңбек құқығы саласы жүйесіндегі оның кіші түрлерін анықтауға мүмкіндік береді.

Біз қолданыстағы құқық салалары әртүрлі деңгейдегі құрылымдық бірліктердің әртүрлі санынан тұрады деген пікірмен бөлісеміз. Құқықтың барлық салаларында құқықтың кіші салаларымен қосалқы институттар бола бермейді, бірақ әрқайсысында құқықтық институт бар. Егер құқық саласы өз нормаларын қоғамдық қатынастардың белгілі бір түріне қолданса, онда институт осы қоғамдық қатынастардың кіші түрлерін реттейді, ал жеке қоғамдық қатынастардың субинституты [7, 57-58 б.]. Азаматтық құқықта, мысалы, мүліктік жалдау институты белгілі бір қоғамдық құрылымдар болып табылатын қосалқы институттардан тұрады - тұрғын үй мен тұрғын емес үй-жайларды жалға беру, лизинг және т.б.

Субинституттар құқықтық институттардың бір бөлігі бола отырып, дербес бөлімшелер ретінде әрекет етеді және белгілі бір ерекшеліктерді, түрлік қоғамдық қатынастардың ерекшелігін реттейтін ірі құқықтық институт ішіндегі құқықтық нормалардың нақты белгіленген жиынтығын білдіреді [8, 10 б.].

Егер заң институты бір тектес қоғамдық қатынастарды реттесе, онда субинститут қоғамдық қатынастардың неғұрлым бөлшек түрлерін реттейтін құқық нормаларын қамтиды. Субинституттың мұндай сапасын құқықтық реттеудің өзгермелілігі ретінде ажыратуға болады, ол субъект құрамы немесе құқықтық қатынастар объектісі арасындағы айырмашылықтар жағдайында салалық институті шіндегі құқықтық қатынастарға ерекше көзқараста көрінеді. Сонымен, бірінші жағдайда біз қызметкермен жұмыс берушінің материалдық жауапкершілігі сияқты

еңбек-құқықтық жауапкершіліктің қосалқы институттарымен айналысамыз, екінші жағдайда біз материалдық және тәртіптік жауапкершілікті бөлеміз.

Саланың негізгі құрылымдық бөлімшелері бола отырып, құқықтық институттар заңнама жүйесінде сыртқы оқшауланған шоғырландыруды алады. Кейбір жағдайларда құқықтық институт жеке нормативтік құқықтық актіде бекітіледі [9, 126 б.]. Мысалы, кәсіптік одақтар институты «кәсіптік одақтар туралы» 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V ҚР Заңында бекітілген. Онда азаматтардың бірлесу бостандығына, кәсіптік одақтарды құруға, олардың қызметіне, оларды қайта ұйымдастыруға және таратуға конституциялық құқығын іске асыру нәтижесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді [11].

Кейде құқықтық институттар тәуелсіз тараулар мен бөлімдер түрінде оқшауланбайды, бірақ нормативтік құқықтық актінің бірнеше баптарында бекітілген [11, 127-128 б.]. Мысалы, еңбек құқығындағы сынақ мерзімі институты ҚР ЕК 36-37 баптарымен реттеледі.

ҚР Еңбек кодексінің мазмұнында еңбек-құқықтық жауапкершілік институтының ресми бекітілуі мен жағдай күрделірек. Институт ережелері кодификацияланған актінің жекелеген тарауларына сәйкес бөлінген, бұл құқықтық институттың мазмұнымен формасы арасындағы жол берілмейтін сәйкессіздікті көрсетеді. Мәселен, егер еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілік нормалары ҚР ЕК-нің 10-тарауында бекітілген болса, онда тәртіптік жауапкершілік нормалары «еңбек тәртібі». Еңбек тәртібі "ҚР Еңбек кодексінің аталған бөліміндегі 4 баптың (63-66 б.) бір ғана 63-бабы еңбек тәртіптемесі мен тәртібі мәселелеріне арналғанын айта кеткен жөн. Қалғандарында қызметкердің тәртіптік жауапкершілігі туралы мәселелер ашылады.

Біз С.С. Алексеевтің "құқықтық институт ресми түрде оқшаулануы керек, ол заң техникасының талаптарының бірімен алдын-ала анықталған болуы керек» деген ұстанымымен толықтай келісеміз. Нормативтік құқықтық актінің архитектурасын айқындау кезінде актінің ірілендірілген бөлімшелерінің әрқайсысы бір құқықтық институтқа арналуы қажет" [10, 128 б.].

Осыған байланысты, Еңбек құқығы жауапкершілігі институтына ҚР Еңбек кодексінің жалпы бөлімін, ал оның субинституттары тәртіптік және материалдық жауапкершілігіне тиісті бөлімшелерді арнау орынды болып табылады, бұл еңбек заңнамасының жүйелендірілуін қамтамасыз етеді және ҚР Еңбек кодексінің мазмұнын ретке келтіруге және тиімді қабылдауға әкеледі.

С.С. Алексеевтің әділ тұжырымына сүйене отырып, бұл шара нормативтік құқықтық актінің логикалық дәйектілігін, үйлесімділігін және техникалық жетілуін, сондай-ақ оны практикалық өмірде пайдалану ыңғайлылығын қамтамасыз етеді деп санаймыз, бұл тек техникалық және заңды мәнге ие емес. Осындай тәсілмен институттар бойынша құқықтық ұйғарымдар бөлімшесінде салынған барлық "резервтерді" толық пайдалану мүмкіндігі туындайды. Құқықтық нормаларды нормативтік құқықтық актінің дербес бөлімшесіне біріктіре отырып, құқықтық институттың барлық элементтері жеткілікті дамуға ие болады, ал құқықтық институт өзінің құрылымдық сипаттамасы тұрғысынан дамыған, аяқталған түрге ие болады [10, 128 б.].

Зерттеу аясында құқықтық жауапкершілік сияқты білім беру құқықтық жүйенің қай буынына жататынын және оның еңбек-құқықтық жауапкершілік институтымен байланысқанын анықтау керек.

В.В. Лазаревтің теориясы осы тұрғыдан қызықты, онда институттар мазмұнына байланысты қарапайым және күрделі болып бөлінеді. Қарапайым институт құқықтың бір саласының құқықтық нормаларынан тұрады. Күрделі институт өзара байланысты туыстық қатынастарды реттейтін құқықтың түрлі салаларының нормаларын қамтиды. Типтік мысал ретінде ғалымдар конституциялық, азаматтық, отбасылық, әкімшілік және басқада құқық салаларын реттейтін меншік институтын қарастырады [7].

С.С. Алексеев құқық теориясында дифференциацияланған мекемелерде көрсетілген (салалар бойынша) сынған түрде жалпы құқықтық концепцияны шоғырландыратын нормалар жиынтығы болып табылатын "бас институт" ұғымын ашады. [10, 147].

Алайда, құқықтық жүйенің барлық элементтері арасында бағыныңқы сенімділікті орнату қажеттілігіне байланысты құқықтық жауапкершілікті құқықтық институт ретінде анықтау біз үшін дұрыс емес сияқты. Біздің пікірімізше, құқықтық институт "құқық нормасы-құқықтық

институт-құқық саласы-құқық жүйесі "түріндегі" бір құқықтық тізбектің буыны" болып табылады. Құқықтық институт сала шеңберінен шықпайды, ол құқықтық нормаға қарағанда кеңірек, бірақ құқық саласына қарағанда тар. Осыған байланысты құқықтық институттардың салааралық бірлестігі ешқандай жолмен берілген жүйеге енбейді және құқық жүйесі туралы идеяларға теріс әсер етуі мүмкін.

Осыған сүйене отырып, біз заңды жауапкершілікті жалпы, ұжымдық тұжырымдама, құқықтың тәуелсіз салаларының құқықтық институттарын біріктіретін және құқықтық институтқа тән реттеуші функцияны орындамайтын белгілі бір теориялық құрылым деп қарастыруды ұсынамыз.

Құқықтық реттеу әдістерінің айырмашылығына байланысты кез-келген функционалды тұжырымдамамен заңды жауапкершілікті белгілеу мүмкін емес.

Біз О.С. Иоффенің құқықтық институттарды бөлу, сондай-ақ субинституттарды бөлу критерийі ретінде реттеу әдісін бөліп көрсету ұстанымымен толық келісеміз [12, 55 б.].

Құқықтық реттеу әдісінің арқасында құқық салаларының араласуы болмайды, олардың арасындағы шекаралар бұзылмайды. Құқықтық реттеу әдісі белгілі бір құқық саласында мүмкіндігінше қолайлы әлеуметтік қатынастарға әсер етудің оңтайлы механизмін табуға мүмкіндік береді.

Мысалы, заңды жауапкершілікті үш түрде ұсынуға болады деп есептейтін Ж.М. Нәрікбаеваның, өте қарама-қайшы көзқарасын көрсетейік: қылмыстық - құқықтық, әкімшілік-құқықтық және азаматтық-құқықтық түрлері. Ғалымның пікірінше, еңбек құқығында біз негізінен азаматтық-құқықтық жауапкершілікпен, оның еңбекшарты тараптарының материалдық жауапкершілігі түріндегі көрінісімен, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық түрлі көріністермен айналысамыз. Осыған сүйене отырып, Ж.Нарикбаева арнайы жауапкершіліктің басқа түрлерін бөлудің мағынасы жоқ екенін айтады [13, 33-34 б.].

Біз А.В. Курочкиннің ұстанымымен келісеміз, ол бір саланың құралдарымен категориялық аппараты барлық жағдайларда басқа, сабақтас болсада, құқық саласында қолданыла бермейді. "Сол сияқты, құқықтық институттардың қоғамдық қатынастардың бір саласынан екіншісіне, мысалы, азаматтық, конституциялық, әкімшілік, отбасылық, еңбек заңнамасында жиі кездесетіні туралы айтуға болады. Егер құқықтық реттеудің жеке құқықтық тетігі аясында бұл процесс тұтастай алғанда сәтті болып көрінсе, онда мемлекеттік-құқықтық және жеке-құқықтық салалар арасындағы институттардың үйлесуі көптеген заңгерлерде әліде күмән тудырады. Тиісінше, қазіргі институционалдық процесте айқын парадокс байқалады" [14, 42 б.].

А.В. Курочкиннің ұстанымын толығымен бөлісетін диссертация авторларының пікірінше, еңбек құқығы институтына жатқызу дұрыс емес, сәйкесінше қызметтік қызметі әкімшілік құқық пен реттелетін қызметкерлермен еңбек құқығы саласына, құқықтың қоғамдық саласы ретінде.

Әрине, құқықтық институттарды жіктеудің пәндік принципіне сілтеме жасай отырып, мемлекеттік қызметшілермен әскери қызметшілердің, судьялардың, құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің еңбек қатынастарын және т.б. еңбек құқығына жатқызуға болады, алайда қатынастардың біртектес топтары көбінесе құқықтың әртүрлі салаларын реттеудің мәні болып табылады, сондықтан құқықтық реттеу әдісі институционализацияның қосымша өлшемі болып табылады. Еңбек саласындағы қатынастар көптеген құқық салаларымен реттеледі - еңбек, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық, аграрлық және т.б. дегенмен, олар өздерінің салалық сенімділігін алу әдістері арқылы. Осылайша, біз қызметкердің өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөніндегі құқықтық қатынастардың еңбек-құқықтық жауапкершілік институтына жататындығына күмән келтіреміз.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз келесі қорытынды жасаймыз: заң институтымен құқық саласы ажырамас категориялар. Еңбек-құқықтық жауапкершілік институтының пәндік және әдіснамалық байланысы бастапқыда еңбек құқығының ерекшеліктерімен алдын-ала анықталған. Осыған байланысты Еңбек құқығы саласындағы институт бола отырып, еңбек шартының тараптарын жауапкершілікке тарту саласындағы біртекті қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі ретінде әрекететеді.

Сондай-ақ, құқықтық жауапкершілікті түсінудің теориялық тәсілдерін зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, еңбек-құқықтық жауапкершілік заңды жауапкершіліктің тәуелсіз түрі, еңбек қатынастарының ерекшеліктері мен функцияларына байланысты салалық ерекшеліктері бар екенін анықтауға болады. Құқық бұзушыға жасалған құқықбұзушылық үшін жазалау шараларын қолдануда көрсетілген жауапкершілік институтының ретроспективті түсінігін қолдайтын ғалымдардың пікірін қолдаймыз. Бұл тәсіл бүкіл жұмыстың тірек көзқарасын қалыптастыруға және қойылған міндеттерге сәйкес кешенді зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттеріміз:

1. Анисимов Л.Н., Анисимов А.Л. *Трудовые отношения и материальная ответственность*. – М., 2005. – 496 с.
2. Беднякова Н.В. *Правовые проблемы материальной ответственности работодателя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – М., 2006. – 30 с.
3. Гребеничиков А.В. *О совершенствовании института дисциплинарной ответственности // Российский ежегодник трудового права. 2005. №1*. – С. 258-269.
4. Гусов К.Н., Полетаев Ю.Н. *Ответственность по российскому трудовому праву: науч.-практ. пособие*, 2011. – 272 с.
5. Полетаев Ю.Н. *Правопорядок и ответственность в трудовом праве*. – М.: Проспект, 2001. – 184 с.
6. *Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.11.2019 г.)* // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832. 19.03.2020.
7. *Общая теория права и государства: учебник /под ред. В.В. Лазарева*. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с. // http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/05/Lazarev_V_V_Obschaya_teorija_prava_i_gosudarstva-U.pdf. 11.10.2018.
8. Сильченко Н.В. *О критериях отраслей права Право и демократия: сб. науч. тр.* – Минск: БГУ, 2002. – Вып. 13. – С. 54-66.
9. Киримова Е.А. *Правовой институт: Теоретико-правовое исследование: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саратовская гос. акад. права*. – Саратов, 1998. – 23 с.
10. Алексеев С.С. *Структура советского права*. – М.: Юридическая литература, 1975. – 264 с.
11. *Закон Республики Казахстан. О профессиональных союзах: утв. 27 июня 2014 года № 211-V. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571953. 21.03.2020.
12. Иоффе О.С. *Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) // Ученые записки ВНИИСЗ*. – М., 1968. – Вып. 14. – С. 45-60.
13. Нарикбаева Ж.М. *Проблемы материальной ответственности наемных работников в современных условиях*. – Алматы, 2005. – 224 с.
14. Курочкин А.В. *Концепт «правовая институционализация» и его содержание // Актуальные проблемы российского права*. – 2016. – № 3. – С. 39-47.

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЖҰМЫСКЕРДІҢ КІНӘЛІ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ

Аңдатпа

Мақалада жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзудағы жұмыс беруші мен жұмыскерлердің ішкі еңбек тәртібіне мойынсынуы, оның белгілеп берген талаптарын орындау жөніндегі өзара міндеттемелерінен көрініс табады. Жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қарым-қатынастарының жүйесін құқықтық нормалар арқылы белгілеп, оның қағидаларын орындауға тараптардың өзара міндеттілігін білдіретін құқықтық негіздеме ішінде ерекшеліктеріне байланысты азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың маңызды және тәсілдері туралы айтылған.

Сонымен бірге, Қазақстандағы жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу ҚР Конституциясына, сондай-ақ Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтармен бостандықтардың кең шеңберіне ие екендігі. Жұмыскерді кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзудағы істі қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану, сондай-ақ азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғау көрсетілген.

Түйін сөздер: еңбек шарты, жұмыс беруші, жұмыскер, еңбек тәртібі, тәртіптік жазалар, жауапкершілік.

K.Turlykhanqyzy¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT IN CONNECTION WITH THE GUILTY ACTIONS OF THE EMPLOYEE

Abstract

The article is reflected in the mutual obligations of the employer and employees to comply with the requirements established by him to the internal labor regulations upon termination of the employment contract in connection with the guilty actions of the employee. The legal framework, which designates the system of labor relations between an employee and an employer through legal norms and expresses the mutual obligation of the parties to comply with its provisions, refers to the essential and ways to protect the labor rights of citizens.

At the same time, termination of an employment contract in connection with the guilty actions of an employee in Kazakhstan has a wide range of rights and freedoms determined in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the norms of the Labor Code, laws and other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. The determination of the specifics of the consideration of the case of termination of an employment contract in connection with the guilty actions of an employee and the analysis of judicial practice showed compliance with the rule of law and uniform application by courts of law, as well as the protection of socio-economic rights of citizens, such as the right to work.

Keywords: employment contract, employer, employee, labor discipline, disciplinary penalties, responsibility.

Турлыханкызы К.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

РАСТОРЖЕНИЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА В СВЯЗИ С ВИНОВНЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ РАБОТНИКА

Аннотация

Статья находит отражение в взаимных обязательствах работодателя и работников по соблюдению установленных им требований к внутреннему трудовому распорядку при расторжении трудового договора в связи с виновными действиями работника. В правовой основе, обозначающей систему трудовых отношений между работником и работодателем через правовые нормы и выражающей взаимную обязательность сторон к исполнению его положений, говорится о существенных и способах защиты трудовых прав граждан.

Вместе с тем, расторжение трудового договора в связи с виновными действиями работника в Казахстане имеет широкий круг прав и свобод, определяемых в соответствии с Конституцией РК, а также нормами Трудового кодекса, законами и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан. Определение особенностей рассмотрения дела о расторжении трудового договора в связи с виновными действиями работника и анализ судебной практики показали соблюдение законности и единообразное применение судами норм права, а также защиту социально-экономических прав граждан, таких как право на труд.

Ключевые слова: трудовой договор, работодатель, работник, трудовая дисциплина, дисциплинарные взыскания, ответственность.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында «Бұл жолда саяси-экономикалық реформаларды және сананы жаңғырту үдерісін жалғастырып, заман талабына бейімделген ұлттың жаңа болмысын қалыптастыруымыз қажет» деген еді [1]. Алайда, ел экономикасын реформалау мен әртараптандыру жалғасуына COVID-19 ауруының тарауы кедергі жасап, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен пандемия жарияланды. Кейбір жосықсыз жұмыс берушілер мұндай жағдайды пайдаланып қалуға тырысып, қызметкерлердің жалақысынан «ұстап қалу», уақытында жалақыны төлемеу оларды өз еркімен жұмыстан шығуына итермелеу немесе өзге де жолмен өз шығындарын азайту арқылы жұмыскерлердің әл-ауқатының және материалдық жағдайларының нашарлауына алып келіп отырғаны Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік тарту белгілі.

Бұл көптеген елдердің өз шекараларын жабуына, бұқаралық іс-шаралардың санын азайтуға, кәсіпорындардың жұмысын тоқтатуына, шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілердің жұмысын уақытша тоқтатуға не шектеуге алып келді. Жұмыс берушілердің алдында жұмысты жалғастыру, қызметкерлерді қашықтықтан жұмыс істеуге ауыстыру, штат немесе жұмысшылар санының қысқаруына, жалақы мөлшеріне және басқа да көптеген қиындықтар туындатты. Бұл ретте осы сұрақтарға жауаптар жұмыс берушінің еркі мен қалауына ғана емес, сондай-ақ осы мәселелер бойынша мемлекеттік органдардың ұстанымына да байланысты. ҚР Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымындағы Қазақстан Республикасы Парламенттің бірінші сессиясында «қазіргі күрделі жағдайда Қазақстанның алдында тұрған басты міндет – әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты, жұмыс орындары мен халықтың табысын сақтау» қажеттілігін көрсетіп, депутаттар алдында бірнеше басымдылықтарды айқындап, «азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін еместігін, неғұрлым белсенді әрі ойластырылған жұмысқа нақты және табанды кірісу керектігін» атады [2].

Еңбек тәртібі – жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қарым-қатынастарының жүйесін құқықтық нормалар арқылы белгілеп, оның қағидаларын орындауға тараптардың өзара міндеттілігін білдіретін құқықтық категория. Еңбек тәртібі жұмыс беруші мен жұмыскерлер-

дің ішкі еңбек тәртібіне мойынсыну, оның белгілеп берген талаптарын орындау жөніндегі өзара міндеттемелерінен көрініс табады. Еңбек тәртібі сендіру және мәжбүрлеу сияқты әдістердің көмегімен қамтамасыз етіледі. Сендіру әдісін қолдану жұмыскерлердің өкімшілік талаптарын, кәсіпорынның (ұйымның) ішкі еңбек тәртібі ережелерін саналы және ерікті түрде орындауға деген ішкі қажеттіліктерін тәрбиелеу мақсатында олардың санасы мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді. Сендіру әдісін іске асырудың нысаны көтермелеу шаралары болып табылады. Мәжбүрлеу әдісі сендіру әдісі қажетті нәтижелерге қол жеткізбеген уақытта қолданылады. Ол еңбек тәртібін бұзғаны үшін қолданылатын тәртіптік жазалау шаралары болып табылады. [4]

Еңбекті ұйымдастырудағы жұмыс берушінің міндеттері:

— еңбек жарақатына жол бермейтін техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу

— қызметкерлердің кәсіби және басқа да науқастарға шалдығуының алдын алатын санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету

— қызметкерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы және өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды орындауын бақылайды. [7]

Жұмыс беруші еңбектегі табыстары үшін жұмыскерлерді көтермелеудің әр түрлі нысандарын қолдана алады. Көтермелеудің түрлері мен тәртібі және еңбек, ұжымдық шарттар және жұмыс берушінің актілері арқылы анықталады. Бұл — бағалы сыйлықпен марапаттау, сыйақы беру, алғыс жариялау және басқалары болуы мүмкін. Көтермелеу туралы шаралар деректері еңбек кітапшасына жазылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңында мемлекеттік қызметкерлерді адал еңбегі үшін көтермелеу шаралары көзделген. Мәселен, қызмет міндеттерін үлгілі орындағаны, мінсіз мемлекеттік қызметі, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны және жұмыста басқа да жетістіктерге қол жеткізгені үшін мемлекеттік қызметкерлерге мынадай көтермелеу шаралары қолданылады:

— жоғары қызмет алу жолымен қызмет бабында көтерілу немесе кезекті біліктілік сыныбын мерзімінен бұрын беру

— ақшалай сыйлықтар

— заңда көзделген көтермелеудің өзге де нысандары.

Ішкі еңбек тәртібі ережелерінде және тәртіп туралы жарғыларда көзделген көтермелеу шараларынан басқа қызметкерлер айрықша еңбек қызметі үшін жоғары тұрған органдарға көтермелеуге, Қазақстан Республикасының ордендерімен, медальдарымен, құрметті атақтарымен, құрмет грамоталарымен марапаттауға ұсынылады. Мәселен, білім беру мекемелерінің ерекше көзге түскен қызметкерлерін өңірге тағатын "Қазақстан Республикасының білім озаты" белгісімен марапаттау көзделген. "Қазақстан Республикасының мемлекеттік марапаттары туралы" арнайы заңында республиканың жоғары марапаттарына ұсынылған азаматтарды марапаттаудың тізбесі мен реті беріледі.

Еңбек тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілік лауазым иелері еңбек тәртібін бұзғаны үшін бағыныштылық тәртібімен жауап береді. Лауазым иелерінің кейбір топтары олардың атқарып отырған қызметінің айрықша сипатына байланысты бағыныштылық тәртіппен еңбек тәртібін бұзғаны үшін ғана емес, оның қадір-қасиетімен сыйыспайтын теріс қылықтары үшін де заңда көзделген тәртіппен жауапкершілікке тартылады.

Тәртіптік теріс қылықтардың өзіне тән негізгі белгілеріне мыналарды жатқызуға болады:

— нақты кәсіпорынның (ұйымның) ішкі еңбек тәртібін қоғамдық қауіпті емес сипатта бұзу

— осы кәсіпорынмен (ұйыммен) еңбектік құқықтық қатынастарда тұратын жұмыскерлер жасайтын тәртіп бұзушылықтар

— жұмыскерлердің өздерінің еңбек міндеттерін құқыққа қарсы және кінәні орындамауларынан көрінетін тәртіп бұзушылықтар

— кінәлілікпен құқыққа қарсы іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің арасындағы себепті байланыстар.

Жұмыс беруші еңбек тәртібін бұзғаны үшін, яғни жұмыскердің өзіне тапсырылған еңбек міндеттерін орындамағаны немесе ойдағыдай орындамағаны үшін тәртіптік жазалардың мынадай түрлерін қолдануға құқықты:

- ескерту
- сөгіс
- жеке еңбек шартын бұзу.

Тәртіптік жазалардың бұл көрсетілген тізімі толық болып табылады. Жұмыстан шығару еңбек тәртібін қасақана бұзатын және тәртіптік шаралар ықпалына көнбейтін қызметкерлерге қолданылатын ең ақырғы шара болып табылады. Жұмыстан шығару туралы еңбек кітапшасына жазылады. Жазалаудың өзге шаралары еңбек кітапшасына жазылмайды. Жұмыс берушіге тәртіптік жазалау қолдануға құқық берілген. Жұмыс беруші тәртіптік жазалауды қолданған кезде жасалған теріс қылықтың ауырлық дәрежесін, оның қандай жағдайда жасалғанын, қызметкердің бұдан бұрынғы мінез-құлқын, еңбекке көзқарасын, сондай-ақ тәртіптік жазаның жасалған теріс қылыққа сәйкестігін ескеруі керек. Жұмыс беруші тәртіптік жазаны теріс қылық ашылғаннан кейін қолдануы тиіс. Жаза қолданбас бұрын тәртіп бұзушыдан жазбаша түсініктеме талап етілуі керек. Жаза теріс қылық ашылған күннен бастап бір айдан қалдырылмай қолданылуы қажет және оны алты айдан кейін қолдануға болмайды. Әрбір еңбек тәртібін бұзғаны үшін бір ғана тәртіптік жаза қолданылатындығы белгіленген. Жаза бұйрықпен жария етіледі және жұмыскердің қолын қойдыру арқылы оған ескертіледі. [3]

Жұмыскерге осы көрсетілген талаптардың тым болмағанда біреуін бұзу арқылы берілген тәртіптік жазалар жарамсыз деп танылады.

Жұмыскерге одан жазбаша түрде түсініктеме алмай, мерзімін бұзу арқылы (ашылған күннен бастап бір ай ішінде және тәртіп бұзушылық жасалған күннен бастап алты ай ішінде) немесе жұмыскерге оның қолын қойдырмай жарияланған тәртіптік жазалаулардың заңдық күші жоқ. Жұмыскер өзінің еңбек міндеттерін дәлелсіз себептермен екінші рет бұзған жағдайда, егер ол бұрын да тәртіптік жаза алған болса, онымен жеке еңбек шартын бұзу туралы мәселені шешерде есепке алынбайды. Мұндай тәртіптік жазалауларды алып тастау жөнінде жеке еңбек дауларын қарау үшін белгіленген жалпы тәртіп бойынша шағымдануға болады (еңбек дауларын қарайтын келісім комиссиясына, сотқа). Бағыныштылық тәртібімен берілген жазалауларды алу үшін мемлекеттік қызмет жоғары тұрған органға (лауазым иесіне) не сотқа шағымдана алады.

Тәртіптік жазалаулардың олар қолданылған күннен бастап алты ай ішінде күші бар. Егер жұмыскерлерге осы мерзім ішінде жаңадан тәртіптік жаза қолданылмаса, онда оның тәртіптік жазасы жоқ деп есептеледі. 6 ай мерзім өткеннен кейін бұл туралы бұйрықтың шығарылғаны не шығарылмағанына қарамастан тәртіптік жаза өзінен-өзі күшін жояды. Жұмыскерлер жұмыста болған кезінде кәсіпорынға немесе мекемеге зиян келтіретін болса, материалдық жауапкершілікке тартылады. Бұл жағдайда жұмыскер жалақысынан төлеу арқылы келтірілген зиянның орнын толықтай өтейді. Сондықтан да жұмыскерді жұмысқа алғанда кәсіпорынның не мекеменің мүліктеріне ұқыпты болу талап етіледі. Кәсіпорынның немесе мекеменің мүлкін ұрлағаны үшін жұмыскер қылмыстық жауапқа тартылады. Сонымен, жұмыскер өзіне жүктелген еңбек міндеттерін ойдағыдай орындайды. Жұмыс беруші материалдық және моральдық көтермелеу шараларын, егер қажет болған жағдайда тәртіптік ықпал ету шараларын пайдалана алады. [5]

Жұмыс берушіге өндірістік жарақаттың алдын алатын техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу, жұмыскерлердің кәсіби және өзге де науқастарға шалдығуына жол бермейтін санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету міндеттері жүктеледі. Жұмыс беруші, сонымен бірге жұмыскерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы, өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды сақтауын бақылап отырады. Егер комиссия еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде өрескел абайсыздық зиянның туындауына немесе оның ұлғаюына себеп болғандығын анықтаса, комиссия

тараптардың сабақтас жауаптылығын қолданады және жұмыскер мен жұмыс беруші кінәсінің дәрежесін пайызбен айқындайды деп көзделген.

Мысалы, еңбек қызметімен байланысты жазатайым оқиғаны арнайы тергеп-тексеру актісінде, «Жазатайым оқиғаның өндіріспен байланысы туралы және еңбек заңнамасының бұзылуына жол берген адамдар туралы комиссияның қорытындысы» бөлімі былайша толтырылады:

1) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық болмаса, онда: 100% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 0% деп толтырылады.

2) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық көрсетілсе, онда шамамен: 50% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 50%; 30% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 70%; 70% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 30% деп толтырылады және т.б.

Кейінгі бес жылда өндірісте 1412 жұмыскер қаза тапқан және оқиғалардың шамамен 50%-ында комиссия жазатайым оқиғаға жауапкершілікті қаза тапқан жұмыскерге жүктеді.

Аталған норманы қолдану, біріншіден, жұмыскерлердің – еңбек міндеттерін орындау кезінде денсаулығынан айырылған мүгедектердің зиянды өтеу сомасын ала алмауына әкеледі (мысалы, егер жұмыскердің жалақысы 100 мың теңге болса, онда жұмыскердің кінәсі 50% деген оған зиянды өтеу 50 мың теңге мөлшерінде төленетінін білдіреді). Соның салдарынан мүгедек жұмыскерлер отбасын ғана емес, енді өздерін де күте алмайды.

Егер жұмыскердің еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына зиян келтірілген кезде зиянды өтеуге құқық еңбек құқықтарының негізін қалаушылардың бірі екенін ескерсек, онда өндірістегі жазатайым оқиғаға байланысты зақымды өтеу оқиғаның болуына кім кінәлі екеніне қарамастан жүзеге асырылуға тиіс.

Екіншіден, жұмыс берушілерге қатысты Комиссия біле тұра кінәлілігі туралы шешім шығарады, бұл ішкі істер органдары мен соттардың шешім қабылдауына тікелей әсер етеді. Комиссия жұмыс берушінің кінәлі екені туралы шешім қабылдау отырып, құқық қорғау органдарының (ішкі істер органдары) мен соттардың функцияларын алмастырады.

Әйтсе де, практикада жұмыс беруші жұмыскермен болған жазатайым оқиғаға ылғи кінәлі бола бермейді. Мысалы, жұмыскер іссапарға жіберілді. Ұшақпен іссапарға бара жатқанда жұмыскер әуе апатына ұшырады. Мұндай жағдайда жұмыс берушінің кінәсі жоқ.

Дегенмен, адамның (адамдардың) кінәсін не кінәсіздігін қажетті тергеу әрекеттерін жүргізу жолымен қылмыстық іс қозғау бойынша тергеуге дейінгі тексеру шеңберінде дәлелдеу керек екеніне қарамастан, комиссия еңбек заңнамасының талаптарын негізге ала отырып: «жұмыс берушінің кінәсі – 100%, жұмыскердің кінәсі – 0%» деп көрсетуге мәжбүрлі.

Сонымен қатар, талдау халықаралық практикада жазатайым оқиғаның өндіріспен ғана айқындалатынын және «тараптардың аралас жауапкершілігі» деген ұғым қолданылмайтынын көрсетеді.

Осыған байланысты еңбек қызметіне қатысты жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру материалдарын рәсімдеу тәртібін регламенттейтін нормаларды қолдану тәжірибесі Азаматтық кодекске сәйкес келтіру және азаматтардың еңбек құқықтарының негізін қалаушылардың бірі болып табылатын еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығынан жұмыскерді айыру мүмкіндігін алып тастау мақсатында өзгерістер енгізу қажеттілігін көрсетті. [6]

Сонымен қорыта келгенде, жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік, оның қағидаттары – бұл жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында, жұмыскердің белгілі бір жұмысты атқаруға, еңбек тәртібі ережесін сақтауға міндеттелуіне сәйкес жасалатын келісімі дұрыс жасалмауы. Осы келісімнің дұрыс рәсімделуі маңызды. ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, жұмыс берушінің бастамасы бойынша өндіріс көлемі азайғанда не болмаса өндіріске жаңа технология енгізіліп, модернизациялану жүргізілген ретте, өндіріс көлемі арттырылған жағдайларда қызметкерлер саны мен штатының қысқартылуы мүмкін. Бұл жерде жұмыс беруші ҚР Еңбек кодексінің талаптары мен міндеттерін қатаң сақтағаны дұрыс, оның ішінде заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның, жеке кәсіпкердің, қорғаушылар, нотариустардың қызметі тоқтатылған жағдайларды қоспағанда, қызметкерлердің

уақытша еңбекке қабілетсіздік кезеңінде және жыл сайынғы еңбек демалысында жүрген кезеңінде еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға жол берілмейді. Сондай-ақ, еңбек шартын бұзатыны туралы жұмыс беруші қызметкерге бір ай бұрын жазбаша ескертуге міндетті, ал кәсіподақ мүшесі болып табылатын қызметкерлермен еңбек шартын бұзу ұжымдық шартта көзделген тәртіппен, осы ұйымның кәсіподағы органының дәлелді пікірін ескере отырып жүргізіледі.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 5 қаңтарындағы «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы // <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat> 07.01.2021.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 15 қаңтарындағы VII шақырылымындағы ҚР Парламенттің бірінші сессиясында сөйлеген сөзі // https://www.inform.kz/kz/tauelsizdik-barinen-qymbat-kasym-zhomart-tokaev_a3737118 17.01.2021.

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_06.06.2019.

4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қараша № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2019.

5. Хамзина Ж.А. Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619#pos=5;-116 (30.06.2020.)

6. Еңбек даулары бойынша азаматтық іс № 6001-18-00-32п/418

7. Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік-еңбек дауларын қарау туралы // http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20210627055521.pdf

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

МРНТИ 10.27.01
УДК 347

Б.А. Тайторина¹, М.Т. Бейсенбаева²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ**

Аңдатпа

Мақалада заңнаманы талдау негізінде электр энергиясын өндіру; электр энергиясын беру; электр энергиясымен жабдықтау; электр энергиясын тұтыну; электр энергетикасы саласындағы өзге де қызмет сияқты секторларды қамтитын Қазақстан Республикасының Электр энергетикасы саласындағы құқықтық реттеу проблемалары қаралды. Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдама шеңберінде елдің жаңартылатын энергия көздерінің әлеуетін бағалауға ерекше назар аударылды. Баламалы энергетиканың тартымдылығы ресурстардың сарқылмауымен, әлемдік энергия нарықтарындағы бағаның өсуіне және экологиялық тазалыққа байланысты. Мақалада көптеген елдер жаңартылатын энергия көздеріне қатысты ұстанатын заманауи саясатқа баса назар аударылған. Мемлекеттердің саясаты жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытудың мынадай құқықтық қағидаттары мен тетіктерінің негізінде осы саладағы құқықтық қатынастарды кеңейтуге ықпал етеді: елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету; жаңартылатын энергия көздерін дамыту құралдарын кеңінен пайдалану; жаңартылатын энергия көздерін енгізу және дамыту саласындағы қатынастарға қатысушыларды мемлекеттік қолдаудың басымдығы; Қазақстан Республикасының парниктік газдар шығарындыларын азайту жөніндегі халықаралық міндеттемелерін орындауға жәрдемдесу; жаңартылатын энергия көздерінен алынған энергияны кепілді өткізу; жаңартылатын энергетикалық технологияларға қол жеткізу; жаңартылатын энергия көздерін пайдалану және дамыту саласындағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейту.

Түйін сөздер: құқықтық реттеу, электроэнергетика, баламалы энергетика, жасыл экономика, жаңартылатын энергия көздері.

Б.А. Тайторина¹, М.Т. Бейсенбаева²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Казахский национальный аграрный университет

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье на основе анализа законодательства рассмотрены проблемы правового регулирования в области электроэнергетики Республики Казахстан, включающей такие секторы как производство электрической энергии; передача электрической энергии; снабжение электрической энергией; потребление электрической энергии; иная деятельность в сфере электроэнергетики. Особое внимание уделено оценке потенциала возобновляемых источников

энергии страны в рамках Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Привлекательность альтернативной энергетики связана с неисчерпаемостью ресурсов, независимостью от скачков цен на мировых рынках энергоносителей и экологичностью. В статье сделан акцент на современную политику, которой придерживаются многие страны в отношении возобновляемых источников энергии. Политика государств способствует расширению правовых отношений в этой области на основоисследующих правовых принципов и механизмов использования и развития возобновляемых источников энергии: обеспечение энергетической безопасности страны; широкое использование инструментов развития возобновляемых источников энергии; приоритет государственной поддержки участников отношений в области внедрения и развития возобновляемых источников энергии; содействие выполнению международных обязательств Республики Казахстан по сокращению выбросов парниковых газов; гарантированная реализация энергии, полученной из возобновляемых источников энергии; доступность возобновляемых энергетических технологий; расширение международного сотрудничества в области использования и развития возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: правовое регулирование, электроэнергетика, альтернативная энергетика, зеленая экономика, возобновляемые источники энергии.

B.A. Taitorina¹, M.T. Beissenbayeva²
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
²Kazakh National Agrarian University

LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF ELECTRICITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Based on the analysis of legislation, the article examines the problems of legal regulation in the field of the electric power industry of the Republic of Kazakhstan, which includes such sectors as the production of electrical energy; transmission of electrical energy; supply of electrical energy; consumption of electrical energy; other activities in the electric power industry. Particular attention is paid to assessing the potential of the country's renewable energy sources within the framework of the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a "green economy". The attractiveness of alternative energy is associated with the inexhaustibility of resources, independence from price surges in world energy markets and environmental friendliness. The article focuses on the current policy followed by many countries in relation to renewable energy sources. The policy of states promotes the expansion of legal relations in this area on the basis of the following legal principles and mechanisms for the use and development of renewable energy sources: ensuring the country's energy security; widespread use of instruments for the development of renewable energy sources; priority of state support for participants in relations in the field of introduction and development of renewable energy sources; assistance in fulfilling the international obligations of the Republic of Kazakhstan to reduce greenhouse gas emissions; guaranteed sale of energy obtained from renewable energy sources; availability of renewable energy technologies; expansion of international cooperation in the use and development of renewable energy sources.

Keywords: legal regulation, electricity, alternative energy, green economy, renewable energy sources.

Кіріспе

2020 жылы Қазақстан Республикасының Электр энергетикасы тарихында елеулі оқиға - елді электрлендірудің 100 жылдығы тіркелді: елдің электр энергетикасы тарихының есебі 1920 жылғы 22 желтоқсаннан басталады, ол кезде құрамына Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы кірген Кеңес Одағын электрлендіру жоспары қабылданды. Алайда, осы саланың генезисі бұрынғы оқиғаларға оралады: Қазақстан аумағындағы алғашқы гидравликалық станция 1892

жылы салынған. XX ғасырдың басында республика аумағындағы барлық электр станцияларының қуаты 2,5 МВт-тан аспады. XX ғасырдың 30-жылдарына қарай Қазақ КСР-інде электр станцияларының қуаттылығы 12,5 МВт-қа жетті. Бүгінгі таңда Қазақстанның жалпы энергетикалық қуаты 23 мың МВт-тан асады. 2020 жылы бағамы - 105 млрд.кВ-тан астам өндіріліп жаңа деңгейге жетті, оның 3%-ы жаңартылатын энергия көздеріне тиесілі.

Қазақстан Республикасының Бірыңғай электр энергетикалық жүйесі (БЭЖ) республиканың тұтынушыларын сенімді және сапалы энергиямен жабдықтауды қамтамасыз ететін электр станцияларының, электр беру желілерінің және шағын станциялардың жиынтығын білдіреді. Электр энергетикасы саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын Қазақстан Республикасының Үкіметі әзірлеп, айқындайды. Қазақстан Республикасының электр энергетикасы секторының жұмыс істеуінің құқықтық негіздері "Электр энергетикасы туралы" 2004 жылғы 9 шілдедегі № 588-ІІ Қазақстан Республикасының Заңымен айқындалады, онда сектор жұмысының қағидаттары белгіленген және кейіннен электр энергетикасына қатысы бар барлық басқа нормативтік құжаттарда көрініс табатын түйінді тұжырымдамалар сипатталады. "Электр энергетикасы туралы" Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі Электр энергетикасы саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлейтін негізгі орган болып табылады. Электр энергетикасы секторындағы мемлекеттік саясатты іске асыру үшін жауапкершілік Энергетика министрлігіне жүктеледі: Министрліктің 70-ке жуық құзыреті "Электр энергетикасы туралы" заңда көрсетілген. Энергетика министрлігінің басты міндеті Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 724 қаулысымен бекітілген отын-энергетика секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын басшылыққа ала отырып, жалпы экономика тұрғысында электр энергетикасы секторын дамытудың мемлекеттік пайымын іске асыру болып табылады [1].

Құқықтық өрісте отын-энергетика секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру электр энергетикасы саласындағы заңнама нормаларын қолдану тұрғысынан көрінеді: 2015 жылғы 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі, 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, "Электр энергетикасы туралы" 2004 жылғы 9 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы, "энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру туралы" 2012 жылғы 13 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы, "Табиғи монополиялар туралы" 2018 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы.; "жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы" 2009 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы. Отын-энергетика секторын дамыту тұжырымдамасын және Қазақстан Республикасының "Электр энергетикасы туралы" Заңын іске асыру мақсатында электр қондырғыларын орнату қағидалары, электр станциялары мен желілерін техникалық пайдалану қағидалары, тұтынушылардың станциялары мен электр қондырғыларының энергия жабдықтарымен жұмыс істеу кезіндегі қауіпсіздік техникасы қағидалары және басқа да нормативтік-құқықтық актілер [2] әзірленіп, қолданылады.

Монополияға қарсы және баға саясатын бекіту жөніндегі негізгі орган, сондай-ақ сектордың нақты реттеуші органы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі жанындағы Табиғи монополияларды реттеу және бәсекелестікті қорғау комитеті (ҚР ҰЭМ ТМР) болып табылады. ҚР ҰЭМ ТМР электр энергиясының көтерме және бөлшек сауда нарығына қатысушылардың монополияға қарсы заңнаманы сақтауын бақылайды және кез келген бұзушылыққа қатысты санкциялар қолданады. ҚР ҰЭМ ТМР жылу және электр энергетикасы бөлігінде: электр энергиясын беруді және/немесе бөлуді; жылу энергиясын өндіруді, беруді, бөлуді және/немесе жабдықтауды; электр энергиясын желіге жіберуді және тұтынуды техникалық диспетчерлендіруді; электр энергиясын өндіру мен тұтынуды теңгерімдеуді қамтитын табиғи монополиялардың қызметтеріне тарифтерді белгілейді. Электр энергиясын өндірушілер үшін көтерме деңгейдегі бағалық реттеуді (шекті тарифтерді) Энергетика министрлігі тұлғасында мемлекет белгілесе, ҚР ҰЭМ ТМР электр және жылу энергиясына бөлшек сауда нарығындағы (түпкі тұтынушылар үшін) тарифтік саясатты, сондай-ақ электр және жылу энергиясын бөлу, беру және өткізу тарифтерін айқындайды.

Электр энергиясы мен қуатын өндірушілердің, сондай-ақ ірі тұтынушылардың мүдделері "Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы, KAZENERGY, ТМКК және басқа да алаңдар арқылы ұсынылады. Қазақстан электр энергетикалық Қауымдастығы (ҚЭЖ) басқаратын Нарық кеңесі электр энергетикасы мен нарықтағы ахуалды қадағалайды және нарық қатысушылары мен Энергетика министрлігі арасында байланыстырушы буын ретінде әрекеттеседі, электр энергиясы нарығының мониторингін және нарық қатысушыларының заңнамалық өзгерістер туралы пікірлерін жүзеге асырады. 2019 жылы қуат нарығын іске қосуға дайындық аясында электр станцияларының инвестициялық бағдарламаларын қарастыруда ҚЭЖ-тың рөлін атап өткен жөн.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының Электр энергетикасымынадай секторларды қамтиды: электр энергиясын өндіру; электр энергиясын беру; электр энергиясымен жабдықтау; электр энергиясын тұтыну; электр энергетикасы саласындағы өзге де қызмет [2].

Электр энергиясын өндіру секторы.

Қазақстанда электр энергиясын өндіруді әртүрлі меншік нысанындағы электр станциялары жүзеге асырады.

Электр станциялары: ұлттық маңызы бар электр станцияларына, өнеркәсіптік кешендер құрамындағы электрстанцияларына, өңірлік маңызы бар электр станцияларына бөлінеді.

Ұлттық маңызы бар электр станцияларына Қазақстан Республикасы электр энергиясының көтерме сауда нарығында тұтынушыларға электр энергиясын өндіру мен сатуды қамтамасыз ететін ірі жылу электр станциялары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы БЭЖ-нің жүктеме кестесін реттеу үшін қосымша пайдаланылатын қуаты үлкен гидравликалық электр станциялары жатады.

Өнеркәсіптік мақсаттағы электр станцияларына ірі өнеркәсіптік кәсіпорындарды және жақын орналасқан елді мекендерді электрмен, жылу мен жабдықтау үшін қызмет ететін электр және жылу энергиясын аралас өндіретін ЖЭО жатады.

Өңірлік маңызы бар электр станциялары – бұл өңірлік электр желілік компаниялар мен энергия беруші ұйымдардың желілері арқылы электр энергиясын өткізуді, сондай-ақ жақын орналасқан қалаларды жылумен жабдықтауды жүзеге асыратын аумақтармен интеграцияланған ЖЭО.

Электр энергиясын беру секторы

Қазақстан Республикасының электр желілері электр энергиясын беруге және/немесе таратуға арналған кернеуі 0,4–1150 кВ шағын станциялардың, тарату құрылғыларының және оларды жалғайтын электр беру желілерінің жиынтығы болып табылады. Қазақстан Республикасының БЭЖ-дегі жүйе құраушы желінің рөлін республиканың өңірлері мен шектес мемлекеттердің (Ресей Федерациясы, Қырғыз Республикасы және Өзбекстан Республикасы) энергия жүйелері арасындағы электр байланыстарын, сондай-ақ электр станцияларының электр энергиясын беруін және оны көтерме тұтынушыларға беруін қамтамасыз ететін Ұлттық электр желісі (ҰЭЖ) орындайды. ҰЭЖ құрамына кіретін, кернеуі 220 кВ және одан жоғары электр станцияларының электр энергиясын беруді жүзеге асыратын шағын станциялар, тарату құрылғылары, өңір аралық және (немесе) мемлекетаралық электр беру желілері жән електр беру желілері "KEGOC" АҚ теңгерімінде болады.

Өңірлік деңгейдегі электр желілері өңірлер ішіндегі электр байланыстарын, сондай-ақ электр энергиясын бөлшек тұтынушыларға беруді қамтамасыз етеді. Өңірлік деңгейдегі электр желілері өңірлік электр желілік компаниялардың (ӨЭЖ) балансында және пайдалануында болады.

Энергия беруші ұйымдар шарттар негізінде электр энергиясын көтерме және бөлшек сауда нарығының тұтынушыларына немесе энергиямен жабдықтаушы ұйымдарға меншікті немесе пайдаланылатын (жалға алу, лизинг, сенімгерлік басқару және өзге де пайдалану түрлері) электр желілері арқылы беруді жүзеге асырады.

Электр энергиясымен жабдықтау секторы.

Қазақстан Республикасының электр энергиясын арығының электрмен жабдықтау секторы энергия өндіруші ұйымдардан немесе орталықтандырылған сауда-саттықта электр энергиясын сатып алуды және оны кейіннен түпкілікті бөлшек тұтынушыларға сатуды жүзеге асыратын

энергиямен жабдықтаушы ұйымдардан (ЭЖҰ) тұрады. ЭЖҰ-ның бір бөлігі электр энергиясын "кепілдік беруші жеткізушілер" функциясын орындайды.

Қазақстанда жаңартылатын энергия көздерінің (бұдан әрі – ЖЭК) әлеуеті өте жоғары. 2009 жылғы 4 шілдеде "жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы" Қазақстан Республикасының № 165-IV Заңы қабылданды. 2014 жылғы тамызда қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада Қазақстандағы су, жел және күн энергиясы сияқты ЖЭК-тің елеулі әлеуетін растайтын Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді.

Қазақстан Республикасының Үкіметі жаңартылатын энергия көздері жөніндегі департаментті (Энергетика министрлігінің құрылымдық бөлімшесі) құрды. Өз кезегінде ЖЭК департаменті ЖЭК саласында қойылған міндеттерді тез арада орындауға бағытталған бір қатар нормативтік-құқықтық актілерді әзірледі.

"Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы" Қазақстан Республикасының № 165-IV Заңына 2013 жылғы өзгерістер мен толықтырулар Қазақстанда ЖЭК-ті қолдау тетігін түбегейлі өзгертті. Жаңартылатын энергия көздері (бұдан әрі – ЖЭК) секторына инвестицияларды ынталандыру және Қазақстанның энергия балансында ЖЭК пайдалану үлесін арттыру мақсатында Есеп айырысу-қаржы орталығы құрылды. Қаржы-есеп айырысу орталығы тіркелген тарифтер бойынша барлық ЖЭК объектілерінен (өзі үшін осы қолдау схемасын тандаған) мемлекет тарапынан электр энергиясын орталықтандырылған сатып алуды жүзеге асырады [3].

ҚР Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы Жарлығымен Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдамасы бекітілді. Үкіметтің 2013 жылғы 31 шілдедегі қаулысымен Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдаманы іске асыру жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған іс-шаралар жоспары бекітілді. "Жасыл экономикаға" көшу Тұжырымдамасына сәйкес 2020 жылға қарай Қазақстанда электр энергиясын өндіру көлеміндегі ЖЭК баламалы көздерінің үлесі 3%-ға, 2030 жылға қарай – 30%-ға, ал 2050 жылға қарай-50%-ға жетеді. Баламалы энергетиканың тартымдылығы ресурстардың сарқылмауымен, әлемдік энергия нарықтарындағы бағаның өсуіне және экологиялық тазалыққа байланысты болып табылады.

Күн электр станциялары. Күн энергиясы-электр энергиясының ең перспективалы көзі, ол дәстүрлі қазбалы энергия көздерін алмастыра алады және тіпті нарықтан ығыстыра алады, болашақта әлемдік электр энергиясына деген қажеттілікті толығымен жабады. Сіз бұл энергияны Жер шарының кез-келген жерінде тоқтаусыз және толығымен тегін ала аласыз, ал күннің мінез-құлқы жел тудыратын ауа массаларының қозғалысына қарағанда метеорологиялық жағынан әлдеқайда болжамды. Күн энергиясының тартымдылығы-бұл шығындар ғана емес. Бұл ең демократияланған және орталықтандырылмаған энергия көзі. Болашақтың энергиясы күн энергиясын кең ауқымды пайдалануға және оның әр түрлі көріністеріне негізделуі керек. Күн-үлкен, таусылмайтын, мүлдем қауіпсіз энергия көзі. Бір апта ішінде жер бетіне түсетін күн энергиясының толық мөлшері әлемдегі барлық мұнай, газ, көмір және уран қорларының энергиясынан асады. Күн электр станцияларын жергілікті энергетикалық мәселелерді де, энергетиканың жаһандық мәселелерін де шешу үшін пайдалануға болады.

Күн энергетикасының неғұрлым перспективалы технологиясы күн элементтері – фото-электрлік ток түрлендіргіштері (ФЭП) – күн энергиясын электр энергиясына тікелей түрлендіретін жартылай өткізгіш құрылғылары бар фотоэлектр станцияларын құру болып табылады. Bloomberg New Energy Finance tot компаниясы 2016 жылы жаңартылатын қуат көздері бүкіл әлемдегі барлық жаңа электр қуатының 55 пайызын қамтамасыз етті деп есептеді.

Күн энергиясы ең арзан энергия көзі болып табылады, 2009 жылдан бастап күн энергиясының бағасы 62 пайызға төмендеді, өйткені шығындар жеткізу тізбегінің барлық жерінде азаяды. Жаңартылатын энергия әлемнің 30 елінде жылудан арзанға түсті. Сарапшылар мен нарық сарапшылары келесі онжылдықта күн энергиясы бүкіл әлемдегі энергияның ең арзан түрі - көмірден де арзан болады деп болжайды. Соңғы зерттеулер көрсеткендей, күн энергиясының белгіленген бағасы төмендей береді. Сарапшылар бұл бағалар бәсекелестіктің күшеюі,

тиімділікті арттыру және күн жабдығының бағасын төмендету арқылы құлдырауды жалғастырады деп күтеді [3]. Тұтастай алғанда, болашақта әлемдік күн энергетикасының дамуын қарастыратын болсақ, сарапшылар күн фотоэлектрлік энергетика (тиісті энергия сақтау шығындарын қосқанда) 2040 жылға қарай әлемдік электр энергиясының 23% және 2050 жылға қарай 29% өндіре алады деген қорытындыға келеді.

Су электрстанциясы (ГЭС) – су ағынының энергиясын энергия көзі ретінде пайдаланатын электр станциясы. Гидроэлектрстанциялар әдетте өзендерде салынып, бөгеттер мен су қоймаларын салады. ГЭС-те электр энергиясын тиімді өндіру үшін екі негізгі фактор қажет: жыл бойы сумен кепілді қамтамасыз етілуі және өзеннің ықтимал үлкененістері, гидрокұрылысқа каньон тәрізді бедер түрлері қолайлы. Гидроэлектрстанциялар (ГЭС) жұмысының негізгі қағидасы биіктік айырмашылығына байланысты судың механикалық энергиясын турбина және генераторлар арқылы электрэнергиясына айналдыру болып табылады.

Гидроэлектрстанциялардың бірнеше түрлері бар: бөгеттер, деривациялық және гидроаккумуляциялық станциялар. Бөгеттік ГЭС станциялардың ең көп таралған және қуатты түрі болып табылады. Мұнда өзен арнасын бөгеу және су қоймасын құру үшін бөгет қолданылады. Суды ағызу резервуардағы деңгейді ұстап тұру үшін немесе электрэнергиясына сұраныс туындаған кезде жүзеге асырылады. Деривациялық тип өзеннің бүкіл ағынын бөгеттік ГЭС ретінде пайдаланбайды, ал арналар мен су бұрғыштар арқылы турбинаға беру үшін өзеннен судың бір бөлігін ғана алады. Тиісінше, мұндай станциялар үшін бөгет салу қажет емес. Аккумуляторлық станциялар электр энергиясына сұраныс пен баға жоғары болмаған кезде және сұраныс өзгерген кезде суды төменгі резервуардан жоғары резервуарға жібереді. Толқындар мен толқындардың энергиясы арқылы жұмыс істейтін теңіз станциялары бар.

СЭС орталық электр желілері, оқшауланған электр желілері және қашықтағы энергия көздері үшін электр энергиясын, сондай-ақ сенімділікті, төмен пайдалану шығындарын және электрэнергиясы бағасының өзгеруіне тәуелділікті азайтуды қамтамасыз етеді.

БҰҰ-ның өнеркәсіптік даму және халықаралық шағын энергетика орталығының шағын гидроэнергетиканың әлемдік дамуы туралы баяндамасына сәйкес, гидроэнергетика жаңартылатын энергияның ең көп таралған көзі болып табылады.

Қорытынды

2020 жылы Қазақстанда салаға 60 млрд теңге тартылды, жиынтық қуаты 583 МВт болатын ЖЭК 25 жобасы іске асырылды (оның ішінде 203,45 МВт-қа 11 ЖЭС, 4,5 МВт-қабір ГЭС, 369,65 МВт-қа 12 КЭС, 5,4 МВт-қа екі БиоЭС, барлығы \$510 млн жуық инвестиция салынды). Жамбыл облысында жаңа күн электр станциясы іске қосылды.

2021 жылы электр қуаты нарығы аясында энергияның осы түрін өндіру секторына 59 млрд теңге тарту жоспарлануда. Сондай-ақ, инвестициялық бағдарлама аясында КЕГОС бірнеше жобаны жүзеге асыруда. Ең ірі қаржыландыру қуаты 220-500 кВ ӘЖ реконструкциялауға тиесілі – жалпы алғанда 151 млрд теңге, 2021 жылы-11,7 млрд теңге. Түркістанда жұмыс істейді күшейту схемасын сыртқы электроснажения салады, электр желілік объектілер. Бұл жобаның құны 8 млрд теңге, биыл - 6,8 млрд теңге. Қазақстан БЭЖ Батыс аймағының электр желісін күшейту жүргізілуде. Қаржыландырудың жалпы көлемі 50 млрд теңгені құрайды, 2021 жылы-3,5 млрд теңге, жалпы инвестиция көлемі 36 млрд теңгені құрайтын Шардара СЭС жаңғыртылды.

Қазақстанда 2021 жылы \$370 млн. жасыл электр станцияларын, қуаты 391,09 МВт болатын 23 ЖЭК объектісін (оның ішінде 244,56 МВт-қа 12 жел электр станциясы (ЖЭС), 69,49 МВт-қа алты су электр станциясы (ГЭС), 76,95 МВт-қа бес күн электр станциясын (КЭС) енгізу іске қосу жоспарлануда. Нәтижесінде экологиялық станциялар есебінен 3,5 млн кВт сағ өнім өндіріледі, ЖЭК үлесі 3,3% - ға жоспарланған. Жыл соңында объектілердің жалпы саны белгіленген қуаты 2 мың МВт болатын 138-ге жетеді.

Мемлекет ең озық қолжетімді технологияларды (ОҚТ) енгізу мақсатында кәсіпорындарды қоршаған ортаныластағаны үшін төлемдерден алдағы 10 жылға босатады.

Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігіне ең көп қауіп төндіретін 50 кәсіпорын бар, олардың үлесіне барлық зиянды шығарындылардың 80%-ы тиесілі: "Теңіз шевройл" ЖШС, "ҚазМұнайГаз "ҰК" АҚ, "ПетроҚазақстан Ойл Продактс" ЖШС, "АрселорМитталТеміртау" АҚ, "Қазақ мыс корпорациясы" ЖШС және басқалары. Жаңа экологиялық кодекстің қабылдануына байланысты бұл кәсіпорындарда ОҚТ-ға көшуге дайындықты бағалау үшін технологиялық аудит жүргізілетін болады.

Бүгінгі таңда республикада электр қуатының профициті (2000 МВт) маневрлік қуаттардың тапшылығымен қатар жүреді. Тәулік ішінде электр энергиясын тұтыну біркелкі емес, кешкі сағаттардың жоғарылауымен және түнде төмендеуімен, электр станцияларының жедел ауыспалы жұмысын талап етеді. Қолданыстағы электр станцияларының қолданыстағы реттеу мүмкіндіктері жеткіліксіз, сондықтан жүйелік оператор Ресейдің энергия жүйесін реттеуді қолдануға мәжбүр. Ресей БЭЖ-нің теңгерімсіздігі 600-800 МВт-қажет еді. Мемлекет маневрлік қуаттар салуды ынталандыру шараларын қабылдайды. Оларды өндіріс-тұтыну теңгерімсіздіктерін реттеуге тарту үшін маневрлік қуаттарды дамыту ресейлік реттеуді пайдаланудың орнына Қазақстанның электр станциясындағы ауытқуларды өтеу жөніндегі қызметтердің бір бөлігін сатып алуды қайта бағыттауға мүмкіндік береді. Маневрлік генерацияны құру жөніндегі жобаларды іріктеу аукциондық іріктеуді қолдану арқылы жүзеге асырылатын болады, бұл осындай көздердің құрылысына серпін беруге, түпкілікті тұтынушылар үшін бағаларға ең аз әсер ететін неғұрлым тиімді жобаларды таңдауға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі энергия өндіруші ұйымдар шекті тарифтерге тиісті түзету енгізілген кезге дейін орны жабылмайтын шығындарға ұшырайды. ЖЭК-ті дамытуға байланысты шығындардың өзгеруі ЭӨҰ-ның шекті тарифтерін тұрақты және уақтылы түзетуді талап етеді. Осыған байланысты шаралар қабылдануда, олардың негізгілері ЖЭК қолдауға толассыз тариф белгілеу; жаңартылатын энергетиканы дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады.

Электр энергетикасы саласын дамытудың түпкі мақсаты экономикалық өсуді және ел халқының өмір сүру сапасын арттыруды қолдау үшін Қазақстанның энергетикалық ресурстарының тиімділігін арттыру болып табылады. 2030 жылға қарай қолжеткізілуі тиіс стратегиялық басымдықтардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: энергетикалық қауіпсіздік; ресурстық базаны дамыту (электр энергетикасында озық технологияларды енгізу); Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі шеңберінде баламалы және жаңартылатын энергия көздерінде электр энергиясын өндіру үлесін 2030 жылға қарай 30%-ға дейін және 2050 жылға қарай 50%-ға дейін ұлғайтуды қоса алғанда, электр энергетикасы саласының қоршаған ортаға теріс әсерін төмендету [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының отын-энергетикалық кешенін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 724 қаулысы. -https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31581132#pos=1;-190*
2. *Государственное регулирование и структура электроэнергетики Республики Казахстан. - <https://www.kegoc.kz/report2014/rus/gos-regular.php>*
3. *Возобновляемые источники энергии. - <https://www.energypartner.kz>*
4. *Телеуев Г.Б. «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуды құқықтық қамтамасыз ету (Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттерінің заңдары мен тәжірибесін салыстырмалы талдау)»: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: Талдықорған, 2017. – 177 б.*
5. *Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы. - <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>*

МРНТИ:10.07.01
УДК:347

Тлебаева Г.М.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Аннотация

В настоящей статье рассматривается процесс цифровой трансформации, создающий появление конфигурации новых общественных отношений и форм реализации субъективных гражданских прав.

Активное развитие цифровых услуг приводит к существенному изменению современного законодательства и механизма правового регулирования цифровых технологий. Процесс оцифровки должен быть направлен на упрощение юридических действий в цифровом пространстве, что неизбежно изменит современный гражданский оборот.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые права, гражданское право, цифровые технологии

G.M. Tlebayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON CIVIL LAW

Abstract

This article examines the process of digital transformation, which creates the appearance of a configuration of new social relations and forms of realization of subjective civil rights. The active development of digital services leads to a significant change in modern legislation and the mechanism of legal regulation of digital technologies. The digitization process should be aimed at simplifying legal actions in the digital space, which will inevitably change the modern civil turnover.

Keywords: digitalization, digital rights, civil law, digital technologies

G.M. Tlebayeva¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚҚА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жаңа әлеуметтік қатынастардың конфигурациясы мен субъективті азаматтық құқықтарды жүзеге асыру формаларының пайда болуын тудыратын цифрлық трансформация процесі қарастырылады. Цифрлық көрсетілетін қызметтердің белсенді дамуы қазіргі заманғы заңнаманың және цифрлық технологияларды құқықтық реттеу тетігінің елеулі өзгеруіне алып келеді. Цифрландыру процесі цифрлық кеңістіктегі заңды әрекеттерді жеңілдетуге бағытталуы керек, бұл қазіргі заманғы азаматтық айналымды сөзсіз өзгертеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық құқықтар, азаматтық құқық, цифрлық технологиялар

Введение

Современное общество продолжает переходить от индустриального общества к информационному, в котором экономика выступает в качестве основного средства производства. В информационных технологиях происходят естественные и динамичные изменения, роль

которых в жизни каждого человека стремительно растет. Сегодня потенциал информационных технологий, их результаты очень важны для развития, экономического и социального благополучия личности, общества и государства. Уровень развития информационных отношений является неотъемлемой частью национальной безопасности, так как уровень технической и информационной поддержки, уровень технической грамотности общества в целом отражает состояние информационной безопасности.

Быстрый рост информации, развитие цифровых технологий оказывает комплексное влияние на области права, в том числе и на гражданское право. Право стало объектом цифровизации. Это отражается в пересмотре терминологического аппарата, методов правового регулирования. Однако следует отметить, что ИТ не являются эффективным регулятором «цифрового общества», закон все еще отстает от процесса оцифровки.

Сосуществование оцифровки и правовых явлений делает актуальной задачу определения их взаимодействия и изучения эффектов и изменений, влияющих друг на друга. Техническое развитие общества способствовало его дальнейшему развитию, его цели и направления во многом определялись общественными и другими социальными институтами, в том числе законом. На современном этапе цифровизация связана с интеграцией социальных и технических механизмов управления социальными процессами, а также в широком социально-экономическом контексте и реализацией стратегических национальных целей страны. Очевидно, что подобные явления и процессы в зарубежных странах имеют значительное влияние. Эти обстоятельства предопределяют возражения против закона. Новейшие цифровые технологии наполняют функциональное воздействие закона новым содержанием, что отражается, во-первых, в быстро развивающемся отраслевом законодательстве, а во-вторых, в консолидированной форме отражается в формировании общих нормативных актов. Оцифровка меняет характер деятельности юридических лиц и сферу их правоотношений, создает новые формы управленческих решений и ответственности за их невыполнение.

Обсуждение и анализ

Развитие цифровых технологий, а вместе с ней и ее результаты неизбежно ведут к формированию новой «цифровой реальности», в связи, с чем возникает необходимость модернизации правового регулирования различных сфер социальной жизни.

Как справедливо отмечает В.Д. Зорькин «зарождается новое право – «право второго модерна», регулирующее экономические, политические и социальные отношения в контексте мира цифр, больших данных, роботов, искусственного интеллекта» (1).

Сулейменов М.К. в своей статье «Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства» отметил о том, что на сегодняшний день все большее распространение получают такие новые понятие и явления как «криптовалюта, биткоин, блокчейн, токен, смарт-контракты, нода, майнинг, верификация, валидация, хэш-код, фиатная валюта и т.п., которые нуждаются в исследовании, дабы они не вошли в противоречие с базовыми понятиями гражданского права. (2).

Также использование цифровых технологий порождает определенные риски, связанные с верификацией личности, подлинностью электронной печати, на фоне этого возникает необходимость создания надежной правовой защиты материальных и нематериальных активов.

Право стало объектом воздействия цифровизации. Это проявляется в пересмотре терминологического аппарата, методов правового регулирования. Но следует отметить, что закон пока не является эффективным регулятором «цифрового общества», право по прежнему отстает от процесса цифровизации (3).

Профессор кафедры гражданского права Карцхия А.А. в статье «Цифровые права и приложения» (DigitalRightsandLawEnforcement) объясняет термин «цифровизация» как внедрение цифровых технологий в различные сферы жизни для повышения ее качества и экономического развития их влияние на формирование цифрового гражданского оборота (8).

Ольга Порываева в своем исследовании «Некоторые аспекты влияния цифровизации на гражданское право» отмечает, что оцифровка ставит перед гражданским правом новые задачи: расширяет его сущность, усложняет юридическую ответственность (3).

В условиях цифровизации возрастает значение Института интеллектуальной собственности, благодаря цифровым технологиям создаются новые способы получения дохода от использования прав интеллектуальной собственности правообладателя, что, в свою очередь, будет способствовать развитию новых бизнес-моделей коммерциализации интеллектуальной собственности.

Авторское право, традиционная область интеллектуальной собственности, также меняется. Все большую популярность приобретают так называемые свободные лицензии, которые предусматривают минимальное количество ограничений для их владельцев при коммерческом использовании. Это позволяет создавать произведения, не нарушая авторских прав, т.е. расширять объем исключительных прав в цифровом пространстве.

Появился новый механизм обработки информации о правах и правообладателях на основе технологий блокчейн, который позволяет не только хранить и обрабатывать информацию об интеллектуальной собственности и сделках с ней, но и использовать смарт-контракты для правообладателей и пользователей, автоматизировать транзакции позволяет.

Благодаря цифровизации появились новые формы реализации субъективных гражданских прав. К ним относятся крупномасштабные информационные проекты (юридические документы, судебные иски, контракты, завещания, интернет-платформы для помощи органам исполнительной власти в проведении запросов; портал государственных услуг; веб-сайты государственных органов, судов и т.д.).

Мы считаем, что оцифровка применяется в первую очередь к правам собственности, поскольку они имеют особый правовой режим, который возможен за счет дополнительного распространения их цифровых эквивалентов. Оцифровка новых процессов и прав (например, токенов, криптовалют, электронных кошельков и т.д.) Требуется тщательного изучения, чтобы учесть специфику этих явлений.

Современные связи с общественностью в сфере информации, несмотря на то, что определенные положения закреплены в законе, требуют дальнейшего юридического посредничества. Понятийный аппарат оцифровки и информатизации также недостаточен.

Традиционные институты и механизмы гражданского права не работают для регулирования гражданско-правовых отношений в виртуальном (цифровом) пространстве.

Процесс оцифровки приводит к существенному изменению правового государства и механизма правового регулирования, век которого должен быть направлен на упрощение юридических действий в цифровом пространстве, что неизбежно изменит современный гражданский оборот.

Подузова Е.Б. «Субъекты цифровых правоотношений: тенденции в праве и бизнесе» в частности считает, что, цифровая структура определила основные направления существования и функционирования соответствующей нормативно-правовой базы и практики применения правил, регулирующих определенные отношения. За последние несколько лет законодательство, регулирующее цифровые отношения, претерпело существенные изменения. Однако комплекс взаимодействия цифровых посредников с другими лицами как новыми юридическими лицами остается не полностью урегулированным, а практика привлечения таких посредников к гражданской и иной юридической ответственности неоднозначна (7).

В связи с цифровизацией актуальным является решение вопроса о необходимости выделения категории цифровых объектов как самостоятельного вида объектов гражданских прав или распространения на них режимов существующих объектов.

В Гражданском праве термин «объект» используется в нескольких значениях, в качестве объекта гражданских прав, объекта гражданского правоотношения и объекта правового регулирования.

Согласно ст. 115 Гражданского кодекса РК (далее ГК РК) относятся имущественные и личные неимущественные блага и права.

При этом к имущественным благам и правам (имуществу) относятся: вещи, деньги, в том числе иностранная валюта, финансовые инструменты, работы, услуги, объективированные результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделий, имущественные права, **цифровые активы** и другое имущество (4).

Как видно из содержания статьи ГК РК цифровые активы перечислены среди объектов гражданского права.

Само понятие цифровые активы раскрывается в Законе РК от 24 ноября 2015г. «Об информатизации» «55-1) цифровой актив – это имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением криптографии и компьютерных вычислений, не являющиеся деньгами, ценными бумагами, производными финансовыми инструментами, базовым активом которых являются ценные бумаги, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав» (5).

По мнению М.К. Сулейменова в гражданском праве термина «активы» нет, это термины, взятые из финансового и бухгалтерского законодательства. Также автор подвергает критике и нововведения Российского законодателя от 18 марта 2019 года в ст. 128 Гражданского кодекса Российской Федерации, где «цифровые права» были перечислены среди объектов гражданских прав.

В заключении М.К. Сулейменов считает достаточным указать в ст. 115 ГК РК, что имущественные права могут выступать в электронно-цифровой форме (2).

Отсюда следует, что имущественные права могут быть реализованы в электронной форме в виде определенных данных – цифрового кода или обозначения. Это позволяет включить в правовую плоскость большинство общественных отношений в информационной сфере (3).

Схожее мнение имеет и Л.Ю. Василевская, считая что «цифровые права – это не новый вид имущественных отношений, а цифровой способ их фиксации» (6).

Потапенко С.В., Павлов Е.А. в своем исследовании выделили следующие признаки цифровых прав как объектов гражданского права:

- 1) существование цифровых прав исключительно в информационной среде;
- 2) цифровые права, в первую очередь, входят в состав имущественных прав, поскольку включают в себя цифровые финансовые активы и утилитарные цифровые права;
- 3) цифровые права могут быть обязательственными и иными, если они специально обозначены в таком качестве законом (6).

Как мы видим, цифровые права обладают отличительными признаками среди других объектов гражданского права, это их виртуальность и выражение в виде цифровых кодов или обозначений.

Если цифровые права выражаются в виде кодов и обозначений, можно ли рассмотреть цифровые права (активы) в качестве информации как объекта гражданских прав? Данный вопрос мы оставим темой изучения для следующих работ.

В результате проведенного небольшого исследования, мы пришли к выводу, что понятия «цифровые права» или «цифровые активы», «электронные деньги» не нашли точного определения на уровне законодательства и все еще находятся на этапе формирования, и не только в нашей стране, но и так же во многих странах.

Заключение

Реалии современного мира требуют необходимости точного и единообразного определения возникших новых терминов и понятий связанных с «цифровизацией».

Все существующие правовые конструкции созданы и предназначены для нецифровой реальности, необходимо выработать новые подходы к правовому регулированию с учетом цифровизации всех сфер общества.

Список использованной литературы:

- 1 Zorkin V.D. Law in the digital world. Reflection on the sidelines of the St. Petersburg International Legal Forum // Rossiyskaya Gazeta. 2018. Capital issue № 7578 (115) // URL: <https://rg.ru/2018/05/29/zorkin-zadacha-gosudarstvapriznavat-i-zashchishchat-cifrovye-prava-grazhdan.html>.
2. Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства (статья вторая, исправленная и откорректированная). М.К.Сулейменов Директор НИИ частного права Каспийского университета, академик НАН РК, доктор юридических наук, профессор - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39845707&pos=5;-106#pos=5;-106
3. Некоторые аспекты влияния цифровизации на гражданское право Порываева О.В. – электронное приложение к «Российскому юридическому журналу» 3 -2020.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) - https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_#z250
5. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.) - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39845707&doc_id2=33885902#pos=89;-100&pos2=3;-98
6. ЦИФРОВЫЕ ПРАВА В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ, Потапенко С.В., Павлов Е.А. –Юридический вестник Кубанского государственного университета №2/2021
7. Субъекты цифровых правоотношений: тенденции права и бизнеса – Подузова Е.Б. <https://cyberleninka.ru/article/n/subekty-tsifrovyyh-pravootnosheniy-tendentsii-prava-i-biznesa>
- 8 Цифровизация в праве и правоприменении - Карихия А.А. - <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-v-prave-i-pravoprimenenii/viewer>

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

МРНТИ: 10.31.31

УДК: 347.91/95

Т.К. Жалғасбаев¹, Г.Б. Меирбекова²

¹ Кәсіби заң кеңесшілер Палатасының заң кеңесшісі,

² Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ДАУДЫ ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ ТӘРТІБІМЕН РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада азаматтық сот өндірісінде татуласудың ерекше түрі – партисипативтік рәсім тәртібімен реттеудің жаңа тәсілдерін, әдістерін, түрлерінің ерекшеліктерін айқындаудан тұратыны айтылады.

Сонымен бірге, мақалада қазіргі цифрландыру жағдайында азаматтық істер бойынша татуласу рәсіміндегі жаңа инновациялық тәсілдердің өзгешеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде партисипативтік татуласу келісімінің құқықтық реттелуі тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Зерттелген мақаланың тәжірибелік маңыздылығы мен нәтижесін, ғылыми зерттеу ұсынысын жалпы юрисдикциялық соттарда, аралық соттарда, тараптардың татуласу келісімге келу ерекшеліктерін, оны жаңаландырып қолдануға болатыны көрсетіледі.

Бүгінгі таңда соттарда іс жүргізу сандық құзыреттілігін қалыптастырудың қажетті және жеткілікті деңгейі үшін қарапайым қол жетімді жаңа технологиялар тараптардың татуласу рәсімдеріне әсер етуі мүмкін. Біздің бітімгершілік келісімге келу идеямыз ежелгі дәуірден басталған модельге негізделген, бірақ бұл модель әрқашан жаңаларына ашық болды.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, талап қою, талап өндірісі, бітімгершілік келісім, татуласу рәсімі, медиация, партисипативтік рәсім, сот, судья, адвокат.

Т.К. Zhalgasbayev¹, G.B. Meirbekova²

¹legal consultant, member of the " Chamber of Professional Legal Consultants»

²Abai Kazakh National Pedagogical University

FEATURES SETTLEMENT OF DISPUTE IN THE SETTLEMENT OF A DISPUTE IN THE PARTICIPATIVE PROCEDURE

Abstract

The article says that a special type of conciliation procedure in civil proceedings is the identification of new ways, methods, and features of settlement within the framework of participatory proceedings.

In addition, the article defines the main directions for increasing the efficiency of legal regulation of conciliation agreements on equity participation, taking into account the specifics of new innovative approaches to conciliation in civil cases in the context of modern digitalization. The practical significance and results of the article under study, the peculiarities of the amicable agreement of the parties in courts of general jurisdiction, arbitration courts, the possibility of its renewal can be used.

New technologies readily available today for the necessary and sufficient level of formation of quantitative competence in litigation can affect the conciliation procedures of the parties. Our idea of a

peace agreement is based on a model that goes back to antiquity, but that model has always been open to new ones.

Keywords: civil process, lawsuit, action proceedings, amicable agreement, conciliation procedures, mediation, court, judge, lawyer.

Жалғасбаев Т.К. ¹, Меирбекова Г.Б. ²

¹юридический консультант, член «Палаты профессиональных юридических консультантов»

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ОСОБЕННОСТИ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРА В ПОРЯДКЕ ПАРТИСИПАТИВНОЙ ПРОЦЕДУРЫ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье говорится, что особым видом применительной процедуры в гражданском судопроизводстве является выявление новых способов, методов, особенностей урегулирования в рамках партисипативного процедуры.

Кроме того, в статье определены основные направления повышения эффективности правового регулирования мировых соглашений о долевом участии с учетом специфики новых инновационных подходов к применительной процедуре по гражданским делам в условиях современной цифровизации. Может быть использована практическая значимость и результаты исследуемой статьи, особенности мирового соглашения сторон в судах общей юрисдикции, арбитражных судах, возможность его возобновления.

Легкодоступные сегодня новые технологии для необходимого и достаточного уровня формирования количественной компетенции в судебном процессе могут повлиять на примирительные процедуры сторон. Наша идея мирного соглашения основана на модели, восходящей к древности, но эта модель всегда была открыта для новых.

Ключевые слова: гражданский процесс, иск, исковое производство, мировое соглашение, примирительные процедуры, медиация, суд, судья, адвокат.

Кіріспе. Сот төрелігінің қолжетімділігі, оның тиімділігін арттыру мақсатында азаматтық іс «партисипативтік» термині француз тілінен аударғанда «қатысушы, қатыса алады». Яғни, «Партисипатив» дегеніміз басқаруға қатысу, яғни шешім қабылдауға, мәселелерді талдауға тікелей қатысу деген ұғымды білдіреді.

Сотқа талап қоюдың алдында тараптар бейбіт жолмен шеше алмайтын дау туындайды. Яғни, сот, талап қоюшының пікірінше, дауды шеше алатын, сол арқылы туындаған дауға нүкте қоя алатын бірден-бір орган.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша «...әр азамат өзінің бұзылған құқығы мен бостандығын сотта қорғауға құқығы бар» [1].

Тараптардың мінез-құлық психологиясын талдайтын болсақ, онда олар дауда жеңіске жетуге, өзінің артықшылығын дәлелдеуге, сәйкесінше екінші тараптың талаптарын немесе қарсылықтарын негізсіз деп тануға ұмтылады. Сондықтан олар жағдайдан шығудың жолы ретінде сот шешімін көреді.

Сот шешімін шығарған кезде тараптардың бірі міндетті түрде жеңіліске ұшырайды және шешімге наразы болады, бұл істі одан әрі сотта қарауға және сот ісін жалғастыруға әкеп соғады, өйткені сот екі тараптың талаптарын қанағаттандыра алмайды.

Егер заңдарда өзгеше көзделмесе, жария-құқықтық дауларды қоспағанда, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын азаматтық даулар партисипативтік рәсімнің қолдануына негіз болып табылады.

Азаматтық іс жүргізуде партисипативтік рәсім – тараптар арасындағы дауды олардың адвокаттарының міндетті түрде қатысуымен, судьяның қатысуынсыз, өзара қолайлы шешімге қол жеткізу үшін шешуге арналған келіссөздер процесі; және тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылады. Жеке тұлғалар да, заңды тұлғалар да партисипативтік рәсімнің тараптары бола алады [2].

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Е.А. Нефедьев жазғандай, «құқық туралы дауласушы тараптардың арасындағы келкелспеушіліктің туындауы заңды, болмай қоймайтын құбылыс, ал егер келіспеушілік белгілі бір шектен шықпаса және ешқандай заңсыз әрекеттерде көрінбесе, онда ол көп жағдайда болатындай сақталады. Басқа адамдар байқамаған жағдайда да, бұл талап қою сот шешімі нәтижесінде азайып қана қоймайды, керісінше ұлғаяды, өйткені шешімнен кейін дауды тудырған мән-жайлар сақталады және ... оны өз әрекетінің негізсіздігіне сендіре алады...» [3, 60 б.].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасынан негіз алған Адаокааттық қызмет және заң көмегі туралы заңнамасотта да, соттан тыста құқықтық даулар, оның ішінде татуластыру рәсімдерін қолдану мүмкіндігін талқылау міндеті елді дамытудың осы бағыттарының бірі болып табылатыны көрсетілген. Азаматтық іс жүргізудің негізгі міндеттерінің бірі тараптар арасындағы татуласуға келудің әртүрлі тәсілдері мен рәсімдерін біріктіру болып табылады [4]. Ол азаматтық істі сот отырысына әзірлеу сатысында жүзеге асады.

Сот тараптарға Азаматтық процестік кодексіне көзделген татуластыру рәсімдерін қолдану мүмкіндігін түсіндіреді, олардың тізбесі тараптарға даудың мәні мен мәні бойынша неғұрлым қолайлы және тиімді түрін таңдауға мүмкіндік беру үшін кеңейтілген. Оны жүргізудің пәндік құрамы медиатор, адвокат, судья-бітімгер немесе тараптардың өз бетінше бітімгершілік келісімін жасасуы үшін осы адамдарды тартумен жүзеге асады.

Бітімгершілік рәсімдерінің түрлерінің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері және оларды жүзеге асырудағы елеулі айырмашылықтары бар.

Соның бірі – азаматтық іс жүргізудегі жанашылдық болып табылатын партисипативтік рәсім іске қатысушы азаматтардың да, заңгерлер қауымының да қызығушылығын тудырды.

Азаматтық процестік кодексіне сәйкес, азаматтар сотта өз істерін жеке өзі немесе өкілдері арқылы жүргізуге құқылы. Азаматтың іске жеке қатысуы оны бұл іс бойынша өкілі болу құқығынан айырмайды. Заңды тұлғалардың істерін сотта заңмен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен немесе құрылтай құжаттарымен оларға берілген өкілеттіктер шегінде әрекет ететін олардың басшылары және (немесе) өкілдері жүргізеді [2].

Бұл ретте адвокаттың өкілі болып табылатын өкілді таңдау партисипативтік рәсімді жүргізу мүмкіндігімен тікелей байланысты.

Сонымен, бұл процедура нені білдіреді? Бұл екі тараптың адвокаттарының қатысуымен және судьяның қатысуынсыз балама дауларды шешудің бір түрі.

Адвокат – дауласушы тарапқа кәсіби заң көмегін көрсететін, сотта оның мүддесін білдіретін және дәлелдемелерді ұсыну және азаматтық сот ісін жүргізудің бәсекелестік принципін қамтамасыз ету арқылы іс бойынша шындыққа жетуге қатысатын азаматтық іс жүргізудегі маңызды тұлға.

Адвокат Б.А. Раисованың бастамасымен 2016 жылғы 11 наурыздағы Республикалық Адвокаттар алқасының төралқасымен бекітілген (№ 12 хаттама) азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде адвокаттардың партисипативтік рәсімдерді ұйымдастыру және өткізу саласындағы қоғамдық қатынастарда қолдануы үшін әдістемелік ұсынымдар әзірленді. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасындағы дауларды шешудің баламалы әдісі ретінде оның принциптері мен рәсімнің өзі үшін әдістемесі анықталды.

Ұсыныстар партисипативтік рәсімнің мақсаттары мен принциптерін қамтиды, адвокаттардың құқықтары мен міндеттерін, келісім жасау тәртібін және т.б. мәселелерді қамтиды [5].

Адвокаттар татуластыру рәсімдерінің барлық түрлеріне қатыса алады, бірақ партисипативтік рәсім үшін адвокаттар тұлғасында тараптар өкілдерінің қатысуы міндетті болып табылады.

Бұл ретте бітімгершілік келісім мен медиациядан айырмашылығы дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімді бекітумен аяқталған істердің саны айтарлықтай аз болады, өйткені адвокаттар атынан өкілдердің қатысуы. Іс бойынша адвокаттардың сотқа қатысуын қамтамасыз ету міндетін жүктеуге болмайтын тараптардың еркін білдіру болып табылады.

Осылайша, партисипативтік рәсімнің мақсаттары рәсімнің екі тарапына да сәйкес келетін келісім түріндегі дауды шешу мен реттеу нұсқасына қол жеткізу болып табылады. Оның біріншісі - дауды жедел шешу, яғни, 10 жұмыс күнінен аспайтын мерзімде шешу болса, екіншіден, тараптардың материалдық шығындарын азайту, ол дегеніміз төленген мемлекеттік баждың қайтарылуы, іс жүргізуге кететін шығындардың болмауы. Сонымен бірге тараптар арасындағы жанжал деңгейін төмендету, даулы мәселелерді жою есебінен тараптар арасындағы тұрақты қарым-қатынастарды қалыптастыру және қолдауда негіз болады. Тауласуға жәрдемдесу халықаралық деңгейде іскерлік беделді нығайтуға ықпал ететін халық арасында құқықтық мәдениетті қалыптастыру және сот жүйесіне түсетін жүктемені азайтуда болып табылады.

Партисипативтік рәсімді адвокаттар тараптардың ерікті қатысу, келіссөздердегі тараптардың теңдігі, партисипативтік рәсімге араласуға жол бермеу қағидаттары негізінде жүзеге асырады. Сонымен бірге, адвокаттың қатысуымен партисипативтік рәсім шеңберінде жүзеге асырылатын келіссөздер, қорғаушысының мүдделері үшін әрекет ететін адвокаттар әрекеттерінің заңдылығы қағидаттары да негізгі рөл атқарады [6, 81 б.].

Азаматтық істе тараптардың бірі мемлекет болып табылмаса немесе шарт үшінші тұлғалардың мүдделерін қозғайтын болса, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың қатысуымен болатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастар партисипативтік рәсіммен шешуге болады. Азаматтық процеске қатысушы тараптар сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілетсіз деп таныған адамдар болатын болса, дау партисипативтік рәсім бойынша олардың заңды өкілдерінің қатысуымен қаралады. Бұл ретте іс жалпы талаптар бойынша да, олардың бөлігінде де жасалуы мүмкін. Бұл ретте дау оның шешілмеген бөлігінде мәні бойынша қаралады.

Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 306-бабында дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы шарт жасасу арқылы кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтарын қорғау көзделген, оны жүзеге асыру тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен Азаматтық процесік кодексімен реттеледі. [7]

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесік кодексіне сәйкес бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттардағы тараптар сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхат беруге құқылы. Партисипативтік келіссөздер арқылы адвокаттардың қатысуымен судьялардың қатысуынсыз жүзеге асырылады. Өтініш кассациялық сатыдағы сотқа, егер бұл қосымша іс жүргізу әрекеттерін жасауды және істі қарауды тоқтата тұруды талап етпесе, берілуі мүмкін. Кассациялық сатыдағы соттағы өтінішпен бір мезгілде тараптар келісімге келуге міндетті. Партисипативтік рәсім туралы өтінішхат берілген кезде іс бойынша іс жүргізу тоқтатыла тұрады.

Осылайша, адвокаттар екі тараптың өзара келісімімен тиісті өтінішхат жасай отырып, партисипативтік рәсімді қозғауы керек, оны сот міндетті түрде қанағаттандыруы керек.

Қорытынды. Партисипативтік рәсімнің қозғаушы күші татуласу келісімінің талаптарын, дау тараптарының мүмкін болатын жеңілдіктері мен ымыраларын талқылауға тікелей қатысатын адвокаттар болып табылады, ал соттың рөлі заң талаптарының сақталуына және кез келген адамның құқықтарына, бостандықтарына және заңды мүдделеріне қатысты келісімнің талаптарын тексеру болып табылады. Демек, азаматтық іс жүргізу заңнамалары істі тараптардың татуласуы арқылы аяқтау мүмкіндігі туралы нормаларын түсіндірумен қатар, сот істі тараптардың татуласуы туралы келісім жасауға ықпал ете алмайды.

Сонымен қатар, бұл процедураны белсендірек қолдануға кедергі келтіретін себеп – өкілдің – адвокаттың сотқа қатысуы дауласушы тараптардың сотта олардың құқықтары мен заңды мүдделеріне, еркіне, олардың материалдық жағдайына немесе құқықтарын қорғау үшін заң білуіне деген сеніміне байланысты. Демек, егер іске екі тараптың да адвокаттары тартылса, партисипативтік рәсімнің тиімділігі сенім білдірушіге заң нормаларын дұрыс түсіндіруге және бітімгершілік рәсімінің мүмкін жүргізілуіне және іс бойынша тиісті құқықтық баға беруге тікелей байланысты. Бұл дегеніміз – даудың мәні, қолданылатын заң талаптарына сәйкес істің нәтижесін алдын ала болжау тараптардың қандай да бір ымыраға келуге және дауды бейбіт жолмен шешуге ұмтылуына әкелуі мүмкін. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу.- соттың (аралық соттың) іс жүргізуінде ұқсас даудың болмауынан да туындауы мүмкін.

Партисипативтік келісімді жасау адвокаттардың өздері үшін де тиімді, өйткені іс бойынша сот шешімі шығарылған жағдайда жеңілген тарап болмайды. Сонымен қатар, олардың дауды шешуге қатысуға жұмсаған уақыты айтарлықтай үнемделеді және сол тараптардың бір өтініш бойынша одан әрі сот ісін жүргізуі алынып тасталады.

Заң шығарушы медиаторлармен және судья-бітімгерлермен қатар адвокаттарға олардың кәсіби қызметінің бір саласын білдіретін бітімгершілік функцияларын бергендіктен, мәселенің заңға сәйкес шешімін табу деп есептейміз. Негізі, партисипативтік рәсім арқылы тараптар арасындағы дауды жоюға көмектесу дауды шешудің тиімді әдісі болып табылады, оның салдары достық, серіктестік қарым-қатынастарды сақтауға, сондай-ақ сотқа деген сенім мен тараптарды татуластыруға ықпал еткен адвокаттың өкілеттігі арқылы келетін еңбектің жемісі десек те артық емес.

Қорытындылай келе, азаматтық сот ісін жүргізуде дауласушы тараптарды татуластыру партисипативтік іс жүргізудің дамуы, тараптардың татуласуымен аяқталған істердің көбеюі, соттардың ауыртпалығының азаюы адвокаттардың азаматтық сот ісін жүргізуге ықпал етудегі белсенділігіне байланысты деген қорытындыға келеміз. Осылайша, Адвокаттар қоғамдастығы Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасының азаматтық сот ісін жүргізудегі татуластыру рәсімдерін дамыту жөніндегі идеяларын белсенді түрде жүзеге асыратын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995. 30.08. – Алматы: Жеті Жарғы. 2017.– 97 б.*
- 2 *Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019. – 217 б.*
- 3 *Нефедьев Е.А. Общие положения гражданского процесса: историко-правовое исследование. – М., 2009. – 220 с.*
- 4 *Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Заңы 05.07.2018ж. /<https://adilet.zan.kz/> (өтініш берген күні: 12.11.2021)*
- 5 *Раисова Балгуль. Примирительные процедуры / <https://online.zakon.kz/> (өтініш берген күні: 01.12.2021).*
- 6 *Аленов С.А., Мадьярова А.А. ҚР Азаматтық іс жүргізу құқығы. – Астана, 2011. – 369 б.*
- 7 *Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/> (өтініш берген күні: 21.11.2021)*

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW**

МРНТИ: 10.17.01

УДК: 342.9

Б.А. Тайторина¹, Г.Т. Байсалова²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті

**ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАҒИДАТТАРЫ:
ДОКТРИНАЛЫҚ ТҮСІНГІ ЖӘНЕ ЗАҢНАМАДАҒЫ КӨРІНІСІ**

Аңдатпа

Бұл зерттеу әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын негіздеу мәселесін доктриналық көздер мен әкімшілік заңнаманы талдау негізінде шешуге бағытталған. Әкімшілік жауапкершіліктің қазіргі заманғы моделі құқықтық демократиялық мемлекеттің басым құндылықтарына, әкімшілік-құқықтық ғылымның жетістіктеріне, әкімшілік деликтілікті бағалауға, заңнамалық және құқық қолдану практикасының тәжірибесіне сүйенуі тиіс. Құқық қағидалары мәселелеріне қатысты тақырып заң ғылымындағы неғұрлым пікірталас туғызатын даулы тақырып қатарына жатады. Ғылыми құқықтық білімнің классикалық емес әдіснамалық негіздерінің парадигмасы құқық қағидаттарын түсінудің плюралистік, салыстырмалы түрде шартты сипатын ашады, заң қағидаттары туралы білім шындығының да, оны тану тәсілдерінің де көптігін болжайды. Зерттеу нәтижелері классикалық құқық теориясының шеңберінен шығуды оның көзқарастарының тұтас үйлесімімен және оның әлеуетін әмбебап, біртұтас тұжырымдамаға біріктіру мүмкіндігімен негіздеу мүмкіндігін көрсетеді. Мақала авторлары Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі жағдайында әкімшілік жауапкершілік институты заңнамалық деңгейде жоғары сапалы деңгейге көтеріліп, қылмысқа қарсы күрестің тиімді құралы ретінде атқарушы органдар мен соттардың қолында тиімді құрал ретінде танылады деген тұжырымға негізделген.

Түйін сөздер: қағида, құқық, әкімшілік жауапкершілік, доктрина, заңнама, қағидалардың жіктелуі, қылмыс.

Тайторина Б.А.¹, Байсалова Г.Т.²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Казахский национальный аграрный университет

**ПРИНЦИПЫ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ:
ДОКТРИНАЛЬНОЕ ПОНИМАНИЕ И ОТРАЖЕНИЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ**

Аннотация

Данное исследование направлено на решение проблемы обоснования принципов административной ответственности на основе анализа доктринальных источников и административного законодательства. Современная модель административной ответственности должна опираться на приоритетные ценности правового демократического государства, достижения административно-правовой науки, оценку административной деликтности, опыт законодательной и правоприменительной практики. Тематика проблемы принципов права относится к числу наиболее дискуссионных в юридической науке. Парадигма неклассических

методологических основ научного юридического познания раскрывает плюралистичный, относительно-условный характер понимания принципов права, презюмирующий множественность как самой истины знаний о принципах права, так и способов ее познания. Результаты исследования свидетельствует о возможности обоснования выхода за рамки классической теории права с целостной комбинацией ее подходов и интеграции ее потенциала в универсальное, единое понятие. Авторами обоснован вывод о том, что в современных условиях развития Республики Казахстан институт административной ответственности на законодательном уровне выдвигается на более высокий качественный уровень и признается действенным средством в руках органов исполнительной власти и судов в качестве эффективнейшего средства борьбы с преступностью.

Ключевые слова: принцип, право, административная ответственность, доктрина, законодательство, классификация принципов, преступность.

B.A. Taitorina¹, G.T. Baisalova²
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
²Kazakh National Agrarian University

PRINCIPLES OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY: DOCTRINAL UNDERSTANDING AND REFLECTED IN LEGISLATION

Abstract

This study is aimed at solving the problem of substantiating the principles of administrative responsibility based on the analysis of doctrinal sources and administrative legislation. The modern model of administrative responsibility should be based on the priority values of a legal democratic state, the achievements of administrative and legal science, the assessment of administrative delinquency, the experience of legislative and law enforcement practice. The topic of the problem of principles of law is one of the most controversial in legal science. The paradigm of non-classical methodological foundations of scientific legal knowledge reveals a pluralistic, relatively conditional nature of understanding the principles of law, which presumes the plurality of both the truth of knowledge about the principles of law and the methods of its cognition. The results of the study indicate the possibility of justifying going beyond the framework of the classical theory of law with a holistic combination of its approaches and the integration of its potential into a universal, unified concept. The authors substantiated the conclusion that in the modern conditions of development of the Republic of Kazakhstan, the institution of administrative responsibility at the legislative level is promoted to a higher quality level and is recognized as an effective tool in the hands of executive authorities and courts as an effective means of combating crime.

Keywords: principle, law, administrative responsibility, doctrine, legislation, classification of principles, crime.

Кіріспе

Кез-келген құқықтық қызметті жүзеге асыру, оның ішінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану осы қызметтің мәні мен мазмұнын көрсететін негізгі идеялар ретінде танылған заңмен белгіленген қағидаттарды сақтамай мүмкін емес болып көрінеді. Әкімшілік жауапкершіліктің қазіргі заманғы моделі құқықтық демократиялық мемлекеттің басым құндылықтарына, әкімшілік-құқықтық ғылымның жетістіктеріне, әкімшілік деликтілікті бағалауға, заңнамалық және құқық қолдану практикасының тәжірибесіне сүйенуі тиіс. Ғалымдар әкімшілік жауапкершілікті "күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыс деп анықтайды, оны зерттеу оның келесі сипаттамаларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: азаматтық қоғамның әлеуметтік маңызды мүдделерді әкімшілік құқық бұзушылықтардан қорғауға деген қажеттілігінің көрінісі; мемлекеттің әкімшілік саясатының заңды көрінісін білдіреді; әкімшілік азаптауға қарсы іс-қимылдың негізгі құралдарының бірі болып табылады; мазмұндық тұрғыдан алғанда, заңсыз әрекеттер үшін

әкімшілік жаза шараларын белгілеу және қолдану; ол демократиялық әкімшілік-юрисдикциялық процесс түрінде жүзеге асырылады" [1, 23 б.].

Әдетте, әкімшілік жауапкершілік институтының негізгі ережелерін іске асыруда оның қағидаттары маңызды рөл атқарады. Кез келген басқа құқықтық институт сияқты заңнама бойынша әкімшілік жауапкершілік институтын іске асыру процестері, сайып келгенде, қоғамдық қауіпсіздікті және қоғамдық қатынастардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған осы қызметтің мәні мен мазмұнына делдал болатын белгілі бір қағидаттар жүйесіне негізделеді. Осыған байланысты Р.З. Лившицтің "құқықта қоғамдық тәртіп жүйесін, қоғамдық келісім құралын, келіспеушіліктердің алдын алу мен шешудің жолы мен құралын мойындай отырып, сәйкесінше құқық қағидаттарын да құру қажет. Қағидаттар барлық құқықтық материя мен идеяларды, нормалар мен қатынастарды қамтиды және оған логика, дәйектілік, тепе-теңдік береді" [2, 195-196 б.]. Қағидаттар әлеуметтік даму заңдылықтарының объективтілігін, қауіпсіздік практикасының сипаттамаларын синтездейді және көрсетеді. Қағидаттар белсенді, динамикалық бастама болып табылады, өйткені олар қазіргі заманғы "басқарушылық" мемлекеттің заң шығарушы орнатқан моделін анықтайды [3, 45 б.].

Нәтижелер және талқылау

Құқық қағидалары мәселелеріне қатысты тақырып заң ғылымындағы неғұрлым пікірталас туғызатын даулы тақырып қатарына жатады. Мемлекет пен құқықтың классикалық теориясының көрнекті өкілдері құқық қағидаттарын заңның мазмұнын, оның мәні мен қоғамдағы мақсатын сипаттайтын жетекші идеялар ретінде анықтайды [4, 203 б.], құқықтық реттеу векторын көрсететін бастапқы тармақтар, айтарлықтай тұрақтылық пен тұрақтылықпен сипатталатын мінез-құлықтың жалпыланған ережелері [5, 83 б.], құқықтың негізгі мазмұны ретінде, өзіне тән әмбебаптығы, жоғары императивтілігі және жалпы маңыздылығы [6, 37 б.], әкімшілік заңға қатысты. – басқарушылық функцияларды (оның ішінде бақылау-қадағалау өкілеттіктерін) жүзеге асыру бойынша мемлекеттік билік жүйесінде жұмыс істейтін мемлекеттік басқару органдарының құзыретін, міндеттері мен функцияларын (мемлекеттік қызметшілердің өкілеттіктерін) іске асырудың ғылыми негізделген бағыттарын айқындайтын, тұтастай алғанда мемлекеттік билікті (сондай-ақ, әсіресе атқарушы билікті) ұйымдастыру мен қалыптастырудың объективті заңдылықтарын білдіретін, негізін қалаушы идеялар, ережелер [7, 363 б.].

Ғылыми құқықтық танымның классикалық емес әдіснамалық негіздерінің парадигмасы құқық қағидаттарын түсінудің плюралистік, салыстырмалы-шартты сипатын ашады, заң қағидаттары туралы білім шындығының да, оны тану тәсілдерінің де көптігін болжайды [8, 113 б.]. Классикалық емес құқықтық рационалдылық тұрғысынан құқық қағидаттарын түсіну кең көзқарасты көрсетеді: классикалық емес құқықтық рационалдылықтың кешірімдері құқық қағидаттарын жан-жақты зерттеуді, генетикалық, эпистемологиялық, онтологиялық, функционалдық аспектілерді талдауды жүзеге асыруды жақтайды. Мұндай көзқарас тұрғысынан құқық қағидаттары оның әртүрлі көздерінде бекітілген немесе тұрақты заң тәжірибесінде көрініс тапқан, жалпы әлеуметтік және нақты заң заңдылықтарын білу деңгейін барабар көрсететін және құқықтық нормалардың ішкі келісілген және тиімді жүйесін құруға, сондай-ақ қоғамдық қатынастарды олардың алшақтықтары мен сәйкессіздіктерімен тікелей реттеуге қызмет ететін жалпыға бірдей танылған іргелі идеялар ретінде түсіндіріледі [9, 115 б.]. Құқық қағидаттарын лингвистикалық және формальды-логикалық, философиялық және социологиялық, психологиялық және тарихи, құқықтық және басқа да түсінуді қамтитын кешенді тәсілдің басқа нұсқаларының болуы классикалық құқық теориясының шеңберінен шығуды оның көзқарастарының тұтас үйлесімімен және оның әлеуетін әмбебап, біртұтас тұжырымдамаға біріктірумен негіздеу мүмкіндігін көрсетеді.

Қағидаттар әкімшілік жауапкершілік шараларының бүкіл жүйесіне әсер етеді: мақсаттар, құралдар, құрылым, кадрлар, процесс. Оларда әкімшілік жауапкершілік институтының шараларын іске асыру жөніндегі қызметті құруға қойылатын негізгі талаптар көрініс табады. Әкімшілік жауапкершілік институты қағидаттарының аксиологиялық мәні олардың әкімшілік жауапкершіліктің материалдық және процедуралық компоненттеріне енетіндігінде, әкімшілік

юрисдикция субъектілерінің оны қолдану мәні мен мақсатын анықтайды. Әкімшілік жауапкершілік қағидаттарында заң шығарушының осы институттың сипаты мен мазмұнына оның қазіргі түсінігіндегі көзқарастары шоғырланған. Әкімшілік жауапкершілік қағидаттары терең, тұрақты логикалық байланыстарды көрсетеді, соның арқасында әкімшілік жауапкершілік институты құқықтың тәуелсіз құрамдас бөлігі болып табылады.

Мемлекеттік басқару органдарының атқарушылық-өкімдік қызметінің бір түрі бола отырып, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу мемлекеттік басқарудың жалпы қағидаттарына негізделеді. Заңнамада белгіленген тиісті қағидаттарды сақтау адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды толық қамтамасыз ету үшін қажет [10, 9 б.]. Әкімшілік жауапкершілік институты қағидаттарының оңтайлы мәні, ең барабар түрде, оның шараларын жүзеге асыру процесінде көрінеді. Осы аспектіде Қазақстан Республикасының Конституциясында қоғамдық қауіпсіздік пен құқық тәртібінің негіздері азамат пен Адамның құқықтары мен бостандықтары арқылы айқындалатынын атап өткен жөн.

Әкімшілік жауапкершілік қағидаттары-бұл институттың табиғаты мен мақсатын білдіретін ішкі заңдылықтары. Жалпы құқықтық қағидаттар (мысалы, заңдылық, гуманизм) әкімшілік жауапкершілікке заңды жауапкершіліктің бір түрі ретінде қолданылады, өйткені олар заңның, құқықтық реттеудің және тұтастай құқықтық жүйенің әмбебап қағидаттары болып табылады.

Құқықтың кез келген саласының, оның ішінде әкімшілік іс жүргізу құқығының қағидаттары өзара тығыз байланысты және бір логикалық-құқықтық жүйені құрайды. Кешенде олар әкімшілік іс жүргізу құқығын құқықтың негізгі саласы ретінде сипаттайды және әкімшілік іс жүргізудің қоғамдық сипатын анықтайды.

Әкімшілік іс жүргізу құқығының қағидаттары әкімшілік іс жүргізу құқығының нормаларында бекітілген және соның салдарынан оның негізгі ережелеріне, іс жүргізу құқығының сипатын, оны жүзеге асыру тәртібін және одан әрі даму перспективаларын айқындайтын сапалық ерекшеліктеріне айналатын сот, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті органдар туралы негізгі идеялар, идеялар болып табылады.

Іс жүргізу құқығының қағидаттары құқық қолдану қызметі үшін де үлкен маңызға ие, олар судья мен әкімшілік істер жөніндегі органдар (лауазымды адамдар) қызметінің негізгі нысандары мен әдістерін, әкімшілік іс жүргізудің іс жүргізу нысанының мәнін анықтайды. Бұдан басқа, әкімшілік іс жүргізу қағидаттарының мәні оларды бұзу іс бойынша болған іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізу барысында шығарылған шешімдердің күшін жоюға немесе бұл ретте жиналған, дәлелдемелік күші жоқ материалдарды тануға әкеп соғатындығында да болып табылады.

Қағидаттарды жіктеу дегеніміз-олардың құрамын әкімшілік процестің қағидаттарын жіктеудің негізі деп аталатын кез-келген негізде жеке топтарға бөлу. Әкімшілік іс жүргізу құқығының қағидаттары олардың мазмұны мен таралу саласы бойынша бөлінеді (жалпы құқықтық, салааралық, салалық қағидаттар және жекелеген құқықтық институттардың қағидаттары). Жалпы құқықтық қағидаттар-бұл құқықтың барлық салаларына, соның ішінде әкімшілік іс жүргізу құқығына тән қағидаттар. Олар гуманизм, заңдылық, жариялылық. Салааралық қағидаттар-бұл азаматтық іс жүргізу, әкімшілік іс жүргізу, қылмыстық іс жүргізу, төрелік және басқа да құқық салаларының қағидаттары. Оларға судьялардың тәуелсіздігі, адамдардың (жеке және заңды) заң мен сот алдындағы теңдігі, кінәсіздік презумпциясы, ұлттық іс жүргізу тілі, жариялылық, шағымдану бостандығы, адамның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сотта қорғау қағидаттары жатады.

Әкімшілік іс жүргізу құқығының қағидаттарын екі үлкен топқа бөлуге болады: 1) ұйымдық-функционалдық, яғни соттардың, оның ішінде мамандандырылған аудандық және оларға теңестірілген әкімшілік соттардың және әкімшілік іс жүргізудегі әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті мемлекеттік билік органдарының құрылымын айқындайтын; 2) судьяның, органдардың (лауазымды адамдардың) және әкімшілік процестің басқа да қатысушыларының іс жүргізу қызметін ғана айқындайтын функционалдық. Мұндай қағидаттарға мыналар жатады: заңдылық принципі, жариялылық принципі, адамдардың заң алдындағы теңдігі және т.б.

Ғылыми әдебиеттердегі әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын доктриналық түсіндіру оларды жіктеу бойынша көзқарастардың жүйесіз әртүрлілігі туралы қорытынды жасауға негіз береді. Қазіргі әкімшілік заңнамада әкімшілік жауапкершіліктің орындылығы мен құқықтық қажеттілігімен бекітілген ең дәстүрлі қағидаттары бекітілген. Әкімшілік жауапкершілік институтының қағидаттары Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көрініс тапты.

Осылайша, әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын іс жүргізу және оларды жарамды деп тану үшін елеулі маңызы бар, шешім қабылдау процесінде дәлелдемелік күші бар барлық фактілерді тиісті, заңды қарауды және бағалауды қамтамасыз ететін жалпыға міндетті талаптар жүйесі ретінде қарастыруға болады [11, 4 б.]. Сондықтан ҚР ӘҚБтК-де әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама әкімшілік жауаптылықтың негіздері мен қағидаттарын белгілейді, қандай іс-әрекеттер әкімшілік құқық бұзушылық болып табылатынын және оларды жасағаны үшін қолданылатын жаза түрлерін, сондай-ақ Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қандай әкімшілік жаза, қандай мемлекеттік орган (лауазымды адам) және қандай тәртіппен қолданылуы мүмкін екенін айқындайды.

Қазіргі кезеңдегі құқық қағидаттары теориясы оларды жіктеу ауқымын кеңейтуге бейім. Құқық қағидаттарын жалпы құқықтық, салааралық және салалық деп дәстүрлі бөлу қағидаттары жалпы әлеуметтік (экономикалық, саяси, идеологиялық, адамгершілік, әлеуметтік-құрылымдық) және арнайы-заңдық (заңдылық, халықтың еркі мен мүдделерін білдіру, барлық азаматтардың заң алдындағы теңдігі, кінә үшін құқықтар мен міндеттердің бірлігі (ұштасуы), сендіру мен мәжбүрлеудің ұштасуы) деп жіктеудің салыстырмалы түрде жаңа моделін негіздеумен толықтырылады. Жалпы әлеуметтік қағидаттар заңға әсер ететін қоғам өмірінің әртүрлі салаларының факторларынан туындайтын құқықтық қағидаттарды білдіреді және тіркейді. Осылайша, әлеуметтік қажеттіліктер мен мүдделердің детерминистік құқықтық жүйесі пайда болады, олар заң шығаруда және іске асыру құқығында көрініс тапты. Арнайы заң - бұл материяның ерекше әлеуметтік материя ретіндегі ерекшелігін білдіретін құқықтық реттеу идеялары [12, 8-9 б.]. Бұл конструкция ӘҚБтК-де заңмен бекітілген әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын жіктеуді негіздеу үшін де қолданылады.

Қағидаттардың құқықтық мәні мен мағынасын түсінуде қарама-қайшылықтар бар, бұл олардың тізімін анықтауға бірыңғай тәсілдің болмауына әкеледі, ал әкімшілік құқық қағидаттары "басқарушылық қатынастардағы нақтылық пен тұрақтылықты береді, кім және не істеу керектігін нақты бағалауға мүмкіндік береді" [13, 189 б.].

Әр түрлі әкімшілік ғалымдардың пайымдауларындағы әкімшілік құқық қағидаттарын анықтаудағы қайшылықтарды келесі ғылыми фактілердің мысалында анықтауға болады. Мәселен, мысалы, әкімшілік құқық қағидаттары туралы айта отырып, Ю.М. Козлов олардың қағидаттармен байланысы туралы тұжырымға келеді, соның негізінде атқарушы билік жүзеге асырылады: жеке тұлға мен оның мүдделерінің басымдығы принципі, билікті бөлу принципі, заңдылық принципі, жариялылық принципі, жауапкершілік принципі. Бұл ретте аталған тізбеде Конституциялық қағидаттарға ерекше назар аударылып, олардың басымдығы атап өтілді [14, 50-52].

Тағы бір жағдайда, әйгілі француз ғалымы Г.Брабан әкімшілік құқық қағидаттарының жүйесін мүлдем басқаша ұсынады. Оның пайымында әкімшілік құқық қағидаттары мемлекеттік әкімшіліктің негізгі құзыреттері мен міндеттерінің жиынтығы түрінде ұсынылған. Біріншіден, ол өкілеттіктерді (мысалы, міндетті шешім қабылдау құқығы және мәжбүрлеу құқығы) және мемлекеттік әкімшілікті қорғау шараларын (мемлекеттік қызметшілер мен әкімшілік мүлкін құқықтық қорғау) қамтиды. Брабан қаласы мемлекеттік әкімшілігінің міндеттеріне әкімшілік қызметіндегі заңдылық қағидаттарын, әкімшілік жауапкершілігі қағидатын және юрисдикциялық бақылау қағидатын сақтау жатады [15, 138-263 б.].

Әкімшілік құқық қағидаттарын әзірлей және жүйелендіре отырып, Г.В. Атаманчук олардың ішінде бес негізгі блокты бөліп көрсетуді ұсынады: 1) жалпы жүйелік қағидаттар; 2) құрылымдық-нысаналы қағидаттар; 3) құрылымдық-ұйымдастырушылық қағидаттар; 4) құрылымдық-функционалдық қағидаттар; 5) құрылымдық-процестік қағидаттар [13, 193-199 б.]. Әкімшілік

құқық қағидаттарын бес негізгі блокқа бөлу мемлекеттің басқару қызметінің оның өмірінің барлық салаларындағы мәні мен маңыздылығын академиялық түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Әкімшілік құқық қағидаттарын теориялық және заңнамалық тұрғыдан бекіту мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесін ұйымдастыру және оның жұмыс істеуі үшін, оның ішінде мемлекеттік органдарды қалыптастыру, органдарға жүктелген міндеттер мен функциялар шеңберінде мемлекеттік қызметшілердің қызметін жүзеге асыру үшін бастапқы сәттерді, сондай-ақ әкімшілік-құқықтық қатынастарды заңмен реттеудің нормативтік негізделген бағытын айқындайды, тұтастай алғанда әкімшілік заңнаманың даму үрдістерін айқындайды.

Әкімшілік мәжбүрлеу институтын, оның ішінде әкімшілік жауапкершілік институтын іске асыру тетіктері әкімшілік қызметтің осы жағын делдалдайтын негізгі идеялар ретінде әкімшілік құқық қағидаттарына негізделеді. Сонымен бірге, қазіргі әкімшілік құқық ғылымында әкімшілік-деликтілік құқық қағидаттарының жалпы заңдылықтарын тұжырымдауға талпыныс жасалды. Б.А. Жетпісбаев генетикалық тұрғыдан байланысты әкімшілік мәжбүрлеу институтының қағидаттары Мемлекеттік басқарудың жалпы қағидаттарынен туындауы керек деген әдіснамалық маңызды тұжырымға келеді: "мемлекеттік басқару органдарының атқарушылық-әкімшілік қызметінің бір түрі бола отырып, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу мемлекеттік басқарудың жалпы қағидаттарыне негізделеді. Заңнамада белгіленген тиісті қағидаттарды сақтау адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды толық қамтамасыз ету үшін қажет.

Әкімшілік жауапкершілік институтының Конституциялық-құқықтық қағидаттарының неғұрлым барабар нысандағы оңтайлы мәні оның шараларын іске асыру процесінде көрінеді. Осы аспектіде Қазақстан Республикасының Конституциясында қоғамдық қауіпсіздік пен құқық тәртібінің негіздері азамат пен Адамның құқықтары мен бостандықтары арқылы айқындалатынын атап өткен жөн. Сондықтан азамат пен Адамның құқықтары мен бостандықтарын шектейтін әкімшілік жаза тағайындауда қателіктерге жол бермеу үшін әкімшілік жауапкершілік шараларын қолдануда үлкен әдептілік пен сақтық таныту керек. Егер құқықтық мемлекеттің негізгі конституциялық қағидаты – адамның құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттің басқа құндылықтарынан басымдығы қағидаты бұзылса, "Мемлекеттік биліктің мәжбүрлі күшіне" шамадан тыс тәуелділік салдары болуы мүмкін.

Мұндай тұжырымдар Республиканың құқықтық жүйесінің негізгі доктринасы мен негізгі қағидаты ретінде адамның табиғи құқықтары теориясының тұжырымдамасы алынғандығынан туындайды. Сондықтан қазіргі әкімшілік заңнама центризм персоналының мемлекет саясатындағы жүйелік центризмнен басымдығын қамтамасыз етеді, яғни мемлекет ұжымдық демократия тұжырымдамасынан ресми түрде бас тартады және әр адамның табиғи құқықтары мен бостандықтарын басымдық ретінде таниды [16, 18 б.].

Қорытынды

Әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын зерттеу әкімшілік жауапкершіліктің әлеуметтік, құқықтық және моральдық жағын сипаттауға ғана емес, сонымен бірге оның нақты мазмұнын, әкімшілік құқықтың жекелеген нормалары мен институттарының мағынасын түсінуге мүмкіндік береді. Мұның бәрі практикалық мәселелерді дұрыс шешу үшін өте қажет. Әкімшілік құқықтың қазіргі заманғы ғылымы әкімшілік жауапкершілік институтының пайда болуы мен іске асырылу заңдылықтарын негіздеу үшін ғана емес, сонымен бірге "әкімшілік құқық бұзушылық туралы қолданыстағы заңнамадағы әкімшілік жауапкершілік қағидаттарының жүйесін" бекіту үшін жеткілікті теориялық негізге сүйенеді [17, 11 б.]. Сонымен бірге, егер әкімшілік бұлтартпау және мәжбүрлеп әкімшілік қалпына келтіру институттарының құқықтық қағидаттары жүйесін қолданыстағы әкімшілік заңнаманың нормаларын пайдалана отырып, Әкімшілік құқық ғылымының доктриналық қалыптасқан теориялық постулаттары негізінде синтездеуге тура келсе, онда әкімшілік жауапкершілік институтының қағидаттары қолданыстағы әкімшілік заңнаманың нормалары жүйесінде толық көрініс тапты.

Жоғарыда аталған қағидаттармен қатар әкімшілік жауапкершілік институтын сипаттау үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің процесілік қағидаттары үлкен практикалық мәнге ие, олардың негізін әкімшілік процесінің жалпы қағидаттары құрайды. Жоғарыда айтылғандардың контекстінде әкімшілік жауапкершілік институтының материалдық

және іс жүргізушілік қызметтері арасындағы байланыс әкімшілік жауапкершіліктің маңызды жағын жақсы сипаттайтыны маңызды, әсіресе бұл тек теориялық ғана емес, сонымен қатар әкімшілік жауапкершілік институтының шараларын жүзеге асыру заңдылықтарын зерттеудің практикалық аспектілерінде де пайдалы.

Әкімшілік жауапкершілік қағидаттарын іс жүргізу және оларды жарамды деп тану үшін елеулі маңызы бар, шешім қабылдау процесінде дәлелдемелік күші бар барлық фактілерді тиісті, заңды қарауды және бағалауды қамтамасыз ететін жалпыға міндетті талаптар жүйесі ретінде қарастыруға болады.

Әкімшілік жауапкершілік институты қағидаттарының рөлі мен маңызы қағидаттар қоғамдық даму заңдылықтарын, қоғамның нормативтік реттеудегі қажеттілігін, сондай-ақ әлеуметтік шарттылық пен құқықтың шынайы өмір жағдайларына тәуелділігін көрсетеді, мемлекеттік органдардың барлық құқық шығармашылығы, құқық қолдану және құқық қорғау қызметі үшін бағдар ретінде қызмет етеді. Тұтастай алғанда мемлекеттің құқықтық жүйесінің тиімділігі мен тұрақтылығы құқық қағидаттарын сақтау дәрежесіне байланысты.

Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі жағдайында әкімшілік жауапкершілік институты заңнамалық деңгейде неғұрлым жоғары сапалы деңгейге шығарылады және атқарушы билік органдары мен соттардың қолында әкімшілік құқық бұзушылыққа ғана емес, жалпы қылмысқа қарсы күрестің тиімді құралы ретінде пәрменді құрал ретінде танылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Административная ответственность в российском праве: дис. ... докт. Юрид. наук: 12.00.14 / Дугенец А.С. – М., 2005. – 373 с.*
- 2 *Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224с.*
- 3 *Галлиган Д., Полянский В.В., Стариков Ю.Н.. Административное право: история развития и основные современные концепции. — М.: Юристъ, 2002. – 410 с.*
- 4 *Теория государства и права / С.С.Алексеев и др. – М., 1998.*
- 5 *Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М., 2001. – 352 с.*
- 6 *Лившиц Р.З. Современная теория права: краткий очерк. – М., 1992. – 93 с.*
- 7 *Стариков Ю.Н. Курс общего административного права. – В 3т. - Т. 1. История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. – М., 2002. – С. 363.*
- 8 *Кешикова Н.В. Принципы права в свете постнеклассической юридической рациональности // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2012. - № 5. – С. 109-115.*
- 9 *Подопригора Р.А. Стратегические вопросы развития административной юстиции в Казахстане // https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=34359522&mode=p&page=2.*
- 10 *Жетписбаев Б.А. Административный процесс: производство по делам об административных правонарушениях в Республике Казахстан: Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2002. – 220 с.*
- 11 *Йорг Пуделька. Общие принципы административного производства // Ежегодник публичного права. Принципы административных процедур и административного судопроизводства. - 2018. – С. 2-9.*
- 12 *Лебедев В.М. Становление и развитие административного судопроизводства в Российской Федерации // Журнал российского права. – 2019. – № 6. – С. 5-13.*
- 13 *Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юридическая литература, 1997. – 400 с.*
- 14 *Административное право: Учебник / Под ред. Л.Л. Попова. – М., 2002. – С. 50-52.*
- 15 *Брэбан Г. Французское административное право: Пер. с франц. /Под ред. и со вступит. ст. С.В.Боботова. – М., 1988. – С.138-263.*
- 16 *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях. (Общая часть). Комментарий. – Алматы: Жет! Жаргы, 2002. – 160 с.*
- 17 *Панкова О.В. Настольная книга судьи по делам об административных правонарушениях: науч.-практ. Пособие /Под ред. Н.Г.Салицовой. – М.: Прспект, 2009. – 304 с.*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW**

МРНТИ:10.77.51

УДК:343.3/7

А.Кобенова¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: Н.Б. Калкаева, қауымд.профессор, з.ғ.к.*

**КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті белгілерінің өзекті мәселелері қозғалады. Автор кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективтік жақтың негізгі белгісі – кінәні зерттеп қарастырады. Кінәнің шын мазмұнын, нақты формасын және дәрежесін анықтамай адамды ерекше қауіпті қылмысты қайталаушы деп тану, шартты түрде соттау, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, рақымшылық актілерін қолдану туралы мәселелерді дұрыс шешуі мүмкін емес деп көрсетеді.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік қызмет, қылмыстық-құқықтық саясат, қылмыстық құқық, субъективті белгілер, саяси жүйе.

A.Kobenova¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Research supervisor: N.Kalkayeva, Candidate of Law, associate professor*

**TOPICAL PROBLEMS OF SUBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE
FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

Abstract

The article addresses topical problems of subjective signs of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity. The author explores the main sign of the subjective side of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity - guilt. He points out that without determining the true content, specific form and degree of guilt, it is impossible to correctly resolve the issues of confessing a person to a particularly dangerous crime, probation, parole, and the application of amnesty acts.

Keywords: business, criminal law policy, criminal law, subjective characteristics, political system.

Кобенова А.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель: Н.Б. Калкаева, к.ю.н., асс. профессор*

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУБЪЕКТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ УГОЛОВНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация

В статье затрагиваются актуальные проблемы субъективных признаков уголовных правонарушений в сфере предпринимательской деятельности. Автор исследует основной признак субъективной стороны уголовных правонарушений в сфере предпринимательской деятельности – вину. Указывает на то, что без определения истинного содержания, конкретной

формы и степени вины невозможно правильное решение вопросов о признании лица повторителем особо опасного преступления, условном осуждении, условно-досрочном освобождении, применении актов амнистии.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, уголовно-правовая политика, уголовное право, субъективные признаки, политическая система.

Кіріспе. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті белгілеріне аталған құрамның субъективтік жағы және субъектісі жатады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын анықтау дегеніміз субъектінің әрекетінде немесе әрекетсіздігінде қасақаналық пен абайсыздықты анықтау, заңда көрсетілген оның түрін, мазмұнын, қасақаналықтың бағытын, қылмыстық құқық бұзушылықтың мақсаты мен ниетін, сол сияқты субъективтік жақтың басқа белгілерін және қылмыскердің кінәсінің мөлшерін анықтау болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын дұрыс дәлелдеу тергеуші мен соттың психологиялық заңдылықтарды дұрыс жинап тексеріп, жекелеуіне, бұл белгілерді дұрыс бағалауына, осы белгілердің өзара байланыстарын анықтауына байланысты болады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын заңда көрсетілгендей анық фактілік сипаттамалармен дәлелдеу керек. Кінәсіздік презумпциясын басшылыққа ала отырып, айыптау үкімі ешқашанда болжауларға сүйене алмайды. Сондықтан да, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын дәлелдеген кезімізде, біз сыртқы жағдайларды ескере отырып, қылмыскердің психикалық ерекшеліктеріне сүйенеміз. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы психикалық категорияға жатады [1, 54 б.]. Ол басқа да психикалық құбылыстар сияқты ешқашанда жәбірленушімен, куәгерлермен, сотпен де бағалана алмайды, сондықтан да қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын дәлелдеу оның сыртқы жағдайларын талдау жасау арқылы болуы керек. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын анықтаудың негізі болып адамның еркі мен санасы, материалистік психология болып табылады. Бұлардың ішінде төмендегідей принциптерді аламыз: 1) сана әрекетінің бірлігі принципі; 2) психиканың даму принципі, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы, оның қылмыстық құқық бұзушылық әрекетінің немесе әрекетсіздігінің қортындысы деп алып қарастыруымыз керек; 3) ең маңызды принцип, әрбір адамға жекелей қарау.

Негізгі бөлім. «Субъективтік жақ – ол қасиет, яғни қоғамға қауіпті әрекеттің қажетті белгісі деп көрсетеді И.Борчашвили. Оның мазмұны қауіпті әрекетке берілген баға, ол жасалғаннан кейінгі қылмыстық салдар. Сонымен қатар субъективтік жақ пен әрекеттің сыртқы қасиеті арасындағы өзара байланыс оларға берілген бағаның сәйкестілігімен бітпейді. Бұл көрсетілген мән-жайлар аталған белгілерді сипаттауда, олардың нақты мазмұнын анықтауда, осы түсініктерді құрайтын құрама элементтерді айқындауда елеулі рөл атқарады. Кез келген әрекеттің оны жасаған адамның санасында бастамасы болады» [2, 125 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы - кінә, ниет, мақсат деген белгілерден тұрады.

Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективтік жақтың негізгі белгісі - кінә. Кінәнің шын мазмұнын, нақты формасын және дәрежесін анықтамай адамды ерекше қауіпті қылмысты қайталаушы деп тану, шартты түрде соттау, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, рақымшылық актілерін қолдану туралы мәселелерді дұрыс шешуі мүмкін емес.

Кінә адамның жасаған қылмыстық құқық бұзушылығына деген психикалық көзқарасы. Кінәнің екі түрі бар, олар: қасақаналық және абайсыздық. Адамды белгілі бір қылмыстық құқық бұзушылыққа кінәлі деп тану үшін, адам өзінің әрекеттерін толық түсінуі және осы әрекеттермен әрекетсіздігіне қоғамға келтіретін зардаптарына толық жауап беруге толық мүмкіндігі және заңда көрсетілген жасқа жетуі керек. Бірақ та қылмыстық құқық ғылымы кінәнің – психологиялық түсінігімен ғана шектеліп қоймай оның қоғамдық мазмұнын да түсіндіреді. Адамның санасында болып жатқан ойлау процестерін, біз ол адамды қоршаған ортадан бөлек, ажыратып

қарастыра ойлаймыз. Сондықтан да адамның өзінің жасаған қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттеріне немесе әрекетсіздігіне деген психикалық қатынасы мен көзқарасын дұрыс түсіну үшін, ол адамды қоршаған қоғамдық әлеуметтік жағдайларды терең зерттей отырып сол сияқты қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттеріне немесе әрекетсіздігіне деген психикалық қатынасы мен көзқарасы қылмыстық құқық бұзушылық жасауға әсер ететін басқа да факторлардың мөлшерін біліміз керек. Қылмыстық құқық бұзушылықтағы кінә дегеніміз – адамның өзінің жасаған қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттеріне немесе әрекетсіздігіне деген психикалық қатынасы ғана емес, сол сияқты осы қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттен келетін қоғамға қауіпті зардаптарына деген қатынасы.

Мысалы, ҚРҚК 214-бабындағы Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызметтің субъективтік жағы - тікелей қасақаналық арқылы сипатталады. Кінәлі кәсіпкерлік қызметті, банктік қызметті (банк операцияларын), микроқаржылық немесе коллекторлық қызметті тіркеусіз, сол сияқты осындай қызмет үшін міндетті лицензиясыз не Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасын бұза отырып жүзеге асыру, сол сияқты кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысып жатқанын толықтай қоғамға қауіптілігін ұғынады, ол әрекеттің азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал келтіріп не ірі мөлшерде кіріс алумен немесе акцизделетін тауарларды айтарлықтай мөлшерде өндірумен, сақтаумен, тасымалдаумен не өткізумен ұштасып жатқанын болжайды, тілеп соған қасақана түрде жол береді. Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызметті абайсызда жасау мүмкін емес.

Адамның өзінің әрекеттерін қоғамға қауіпті екенін білуіне оның өмірінен көріп білгені, білімі, жалпы мәдениеті, құқықтық білімі т.б. жағдайлар әсер етеді. Кінәнің интеллектуалдық сәтіндегі кінәнің нысандарын бір-бірінен ажыратқан кезде маңызы бар деп көрсеткен: өйткені қасақаналықта адам өз әрекеттерінің қоғамға қауіпті және құқыққа қарсы келетінін сезеді, ал абайсыздықта әрекеттің қоғамға қауіпті екенін адамда сезу жоқ деп жазды. Сонымен, кінә түсінігін зерттеген кезде адамның психологиялық интеллектуалдық сәтінің де зор маңызы бар.

Сонымен тікелей қасақаналықтың түсінігі, оның үш белгісінің болуымен суреттеледі. Әрекеттерінің немесе әрекетсіздігінің қоғамға қауіпті екенін білу; қоғамға қауіпті зардаптардың туу мүмкіндігін және сөзсіздігін болжау; осы зардаптардың келуін тілеу. Жоғарыда көрсетілген белгілердің бірінші, екіншісі адамның санасында болып жатқан прогресстерді көрсетеді, яғни интеллектуалдық кезең, ал үшінші белгі ерік немесе тілеу кезеңі болып есептелінеді. Осы үш белгінің маңызы қылмыстық жауапкершілік үшін бірдей болып саналады [1, 99 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық әрекет немесе әрекетсіздік, тікелей қасақаналықпен жасалынды деп айту үшін осы үш белгі де болуы керек. Адамның өзінің әрекеттерінің немесе әрекетсіздігінің қоғамға қауіпті екенін білуі, адамның субъективтік қасиеттерімен білінеді: бұл осы адамның өмірлік тәжірибесі, білімі, жалпы мәдениеті, семьядағы тәрбиесі және тағы басқа факторлар болып табылады. Адамның өз әрекеттерінің немесе әрекетсіздігінің қоғамға қауіпті екенін білуін, біз әрекеттің құқыққа қарсы келуін білуімен шатастырмауымыз керек. Кейбір ғалымдар кінәнің түсінігіне, қылмыскердің өз әрекеттерінің немесе әрекетсіздіктерінің қоғамға қауіпті екенін білу және осы әрекеттің немесе әрекетсіздіктен келетін қоғамға қауіпті зардаптарын болжап білуі, еріктік сәтке жатады деп, осы белгілерді қосып қарастырады. Құқыққа қарсы келу дегеніміз жалпылай келіп айтқанда қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекеттің заңдағы сипаттамасын білу. Әрекеттің құқыққа қарсы екенін түсіну, тікелей қасақаналықтың түсінігі үшін ешқандай маңызы жоқ.

Адам қылмыстық құқық бұзушылық жасағанда, оған белгілі бір нәрсе түрткі болады, өзінің жігерін қандай да бір нәтиже, мақсатқа жетуге бағыттайды. Адамның психикалық қатынасының сипаты қандай да бір ниетпен, мақсатпен айшықталатын болғандықтан, оларды анықтамай кінәнің шын мазмұнын дұрыс бағалау мүмкін емес.

Ниет – бұл субъектінің өзіне қажетті құндылықты таңдаудағы ішкі жан дүниесіндегі пайда болған психофизиологиялық процестің туындысы. Субъектінің мінез-құлқында қылмыстық құқық бұзушылық ниет пайда болған кезде, ниетпен қатар сол ниеттен пайда болған зардаптың

жазаланатындығы туралы ой да пайда болады. Егер субъект қылмыстық құқық бұзушылық ниетті шындап жүзеге асырмақшы болса, онда оның жоспарында ниетінен туындайтын әрекеттің зардап көлемі және зардапты туғызатын жағдайлар да көрсетіледі. Жасалған жоспар бойынша субъект ниетін жүзеге асыру немесе асырмау туралы, зардап тудыру немесе зардап тудырмау туралы шешім қабылдайды.

Қылмыстың субъективтік жағын қарастырған кезде біз ниет пен мақсатты негізінен бірге қарастырамыз. Ниет адамның мінез-құлқының негізін анықтайды. Егер де, мақсат екеуін бірге алып қарастырсақ, қылмыс жасаушының қылмыс жасаған кезде неге ұмтылды, қандай мақсатқа жетпекші болды, соны көрсетеді. Өйткені ниет адамның өз мақсатын негіздеуі, ал мақсат адамның өз әрекеттерінің ниеті арқылы іске асыруын көздейді [3, 44 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамындағы төртінші элемент - субъект. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - жеке тірі адам. Қылмыстық жауапкершілік адамдардың дұрыс, саналы іс-әрекеттерімен ғана байланысты. Сот белгілеген жаза түрлі адамдарға олардың ақыл - естерінің түзулігіне, айналасындағы құбылыстарға дұрыс бағдар бере білуіне сай белгіленеді. Сондықтан, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ақыл-есі түзу, өз әрекетіне жауап бере алатын, өз қылмыстық құқық бұзушылығы мен әрекетіне есеп бере алатын адамдар ғана бола алады [4, 78 б.]. Сондай-ақ, еріктілік қабілеті мен ойлау қабілеті бар, заң талаптарын саналы ұғынатын, қоғамның оған қойып отырған тәртібін түсініп, өз әрекетін басқара алатындарға қойылады. Осындай мүмкіндіктері бар азаматтар өз іс-әрекеті үшін жауаптылыққа тартылады. Сондай-ақ, ол өзінің қоғам үшін қаншалықты қауіпті әрекет жасағанын, өзінің соңғы әрекетінің бағыт-бағдарын сезіне алатындай болуы керек. Бұл, жалпы жағдайда қоғамға қауіпті әрекетін әдейі қасақаналықпен ойластырып жасаған немесе бұл әрекеттің байқаусызда құқықтық норманың сақталмауынан жасалғандығы анықталса, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі бола алады.

Кәсіпкерлік қылмыстық құқық бұзушылықтар экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп аталатын Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-тарауында белгіленген. Олар: 214-бап. Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызмет; 216-бап. Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау; 217-бап. Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету; 218-бап. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату); 221-бап. Монополистік қызмет; 222-бап. Тауар белгісін заңсыз пайдалану; 223-бап. Коммерциялық не банктік құпияны, деңгейлес мониторинг барысында алынған салықтық құпияны, микрокредит беру құпиясын, коллекторлық қызмет құпиясын құрайтын мәліметтерді, сондай-ақ мүлікті жария етумен байланысты ақпаратты заңсыз алу, жария ету немесе пайдалану; 237-бап. Оңалту және банкроттық кезіндегі құқыққа сыйымсыз әрекеттер; 238-бап. Әдейі банкроттық; 239-бап. Төлем қабілетсіздігіне дейін жеткізу; 241-бап. Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасын бұзу; 242-бап. Банк операциялары туралы көрінеу жалған мәліметтер ұсыну; 248-бап. Мәміле жасауға немесе оны жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу; 249-бап. Рейдерлік.

Аталған қылмыстардың субъектісі 16 жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға және кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі тек арнаулы адамдар бола алады, мысалы ҚРҚК 221-бап. Монополистік қызмет; 237-бап. Оңалту және банкроттық кезіндегі құқыққа сыйымсыз әрекеттер; 238-бап. Әдейі банкроттық [5].

Қорытынды. Кәсіпкерлік қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектісінің міндетті түрде есі дұрыс болуы шарт. Есі дұрыстық - адамды кінәлі деп танудың алғы шарты, мұнсыз кінә туралы сөз болуға тиіс емес. Адамның қылмыстық құқық бұзушылыққа қабілеттілігі, яғни қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасау барысында есеп бере алу мүмкіндігі былай айқындалмақ. Егер қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаған адам өзінің дұрыс еместігі жөнінен күмән келтірсе, онда сот-тергеу органдары оның денсаулығын психикалық сарапшы арқылы тексертіп алады. Тиісті қорытынды жасайды [3, 78 б.]. Есі дұрыстық бұл жеке адамның объективті жағдайды түсінуі, оған әсер

ететін процестерді, әлеуметтік позицияларды менгеру қабілеттілігі болып табылады. Бұдан мынадай қорытынды шығады: есі дұрыстық қылмыстық құқық бұзушылық құрамының алғы шарты және қылмыстық жауапкершілікті негізі. Есі дұрыстық өзінің заңдылық табиғатында - қылмыстық құқық бұзушылықтың ең басты белгілерінің бірі, қылмыстық жауаптылық пен субъектінің негізгі қағидасы болып табылады. Өзінің әлеуметтік психикалық мәні жөнінен есі дұрыстық – ол қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кездегі денсаулығы, ақыл - ойының сау болып өзінің, іс-әрекетін басқаруы немесе істеген іс-әрекетіне толық есеп беру болып табылады. Қылмыстық заңдарда қылмысқа жауаптылық қабілеттілігі - өзінің әлеуметтік саяси дәрежесі бойынша қылмыскердің еркіне, оның дүниетанымы мен психологиялық мінез-құлқына байланысты болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.
2. Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ. ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции I класса Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – Т.1. – 504 с.
3. Алауханов Е., Умбетаниев С., Рахметов С. Қылмыстың құрамы. – Алматы: Жеті жарғы, 2000. – 263 с.
4. Әпенев С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері. Оқулық. – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 332 б.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күні: 01.10.2021)

МРНТИ: 10.77.01

УДК: 343.2/.7

Г.Ж. Османова¹, Н.Б. Калкаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ҚЫЛМЫСТЫҢ ТАРИХИ ГЕНЕЗИСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада бізбен, қылмыстың генезисі мен оның әлеуметтік сипаты туралы қарастырылады. Бұл қазіргі қоғам үшін өте өзекті тақырып шеңбері. Қылмыстың туындауына әсер ететін факторларға мән бере отырып, қылмыстың ең ауыр құқық бұзушылық түрі екенін атап өту қажет. Оның басты ерекшелігі қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғушылық екендігін баса айта отырып, мұндай құқық бұзушылықты жасаған адамдар қылмыстық құқықта көрсетілген қылмыстық жауапкершіліктің анықталған түріне байланысты жауапкершілікке тартылатындығында. Қылмыстың әлеуметтік мәнін қарастыру теориялық қорытындылар мен жаңа ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Сондықтан да, қылмыстың шығу тарихы мен әлеуметтік мәнін қарастыра отырып, қылмыстық кодекспен бекітілген қылмыс түсінігіне анықтама белгілі бір шеңбер аясында берілгенін, алайда ол тәжірибеде қылмыстық әрекеттен тұратын толық кешенді қарастыра алмайтындығы атап өтілді.

Түйін сөздер: қылмыс, қылмыс түсінігі, қылмыстық заңнама, қоғамға қауіптілік, құқық бұзушылық, қылмыстық жауаптылық.

Османова Г.Ж.¹, Калкаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ИСТОРИЧЕСКИЙ ГЕНЕЗИС ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО СОЦИАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР

Аннотация

В этой статье нами рассматривается генезис преступления и его социальный характер. Это очень актуальная для современного общества тема. Придавая значение факторам, влияющим на возникновение преступления, необходимо отметить, что преступление является наиболее тяжким видом правонарушения. Подчеркивая, что главной его особенностью является посягательство на охраняемые уголовным законом общественные отношения, следует отметить, что лица, совершившие такое правонарушение, привлекаются к ответственности в зависимости от установленного вида уголовной ответственности, указанного в уголовном праве. Рассмотрение социальной сущности преступления позволяет сделать теоретические выводы и новые предложения. Поэтому, рассматривая историю возникновения и социальную сущность преступления, подчеркивается, что определение понятия преступления, закрепленного Уголовным кодексом, дано в рамках определенных рамок, однако не может рассматривать на практике целый комплекс, состоящий из преступной деятельности.

Ключевые слова: преступление, понятие преступления, уголовное законодательство, общественная опасность, правонарушение, уголовная ответственность.

G.Zh. Osmanova¹, N.Kalkayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

HISTORICAL GENESIS OF CRIME AND ITS SOCIAL NATURE

Abstract

In this article, we examine the genesis of crime and its social nature. This is a very relevant topic for modern society. Attaching importance to the factors influencing the occurrence of a crime, it should be noted that a crime is the most serious type of offense. Emphasizing that its main feature is an encroachment on public relations protected by criminal law, it should be noted that persons who have committed such an offense are brought to justice depending on the established type of criminal liability specified in criminal law. Consideration of the social essence of crime allows one to draw theoretical conclusions and new proposals. Therefore, considering the history of the origin and the social essence of a crime, it is emphasized that the definition of the concept of a crime enshrined in the Criminal Code is given within a certain framework, but cannot be considered in practice a whole complex consisting of criminal activity.

Keywords: crime, the concept of crime, criminal legislation, social danger, offense, criminal liability.

Кіріспе.

Қылмыспен күрес, оның ішінде қылмыстық құқық тәсілдерімен жүргізілетін күрес әрқилы саяси және экономикалық жүйелері бар елдерді алшақтатпай қайта біріктіруі керек. Бұл бағытта бірқатар шаруа жүзеге асырылды да. Мәселен, терроризммен, экологиялық және экономикалық қылмыстармен күресте халықаралық ынтымақтастық оң нәтиже беруде.

Сөйтіп, қазіргі әлемде қылмыс таптық сипат алып жүрмейді, ал қылмыстылық деген ұғым барша жұрт мойындаған жалпы адамзаттық құндылықтарды қылмыстық озбырлық жасаудан қылмыстық-құқықтық тұрғыда қорғау қажеттілігін алға тартады.

Бірақ, бұл қылмыстың табиғаты жөніндегі тезис тұтастай және толығымен қате болып табылады деген сөз емес. Адамзат қоғамының тарихында қылмыс туралы ұғым шынында қоғамның таптарға бөлінуіне (олардың өзара қарама-қайшылықтарымен қоса), мемлекет пен

құқықтың құрылуына орай туындайды. Бұған құлдық қоғамның қылмыстық құқығы мықты дәлел бола алады. Тарихтағы алғашқы таптық қоғамда қылмыс деп тек билеуші таптың мүдделеріне қауіп төндіретін әрекеттер ғана танылды.

Жұмыстың **негізгі мақсаты** болып, қылмыстың әлеуметтік-тарихи шығуынғылымы-теориялық тұрғыдан зерттеу, қоғамдық дамудың белгілі бір кезеңдеріне сай қоғамдық қауіптілік сипатын қарастыру.

Зерттеу әдістерінің негізін теориялық, заңдық түсініктерді талдау, таным, қылмыстың әлеуметтік табиғатын зерттеуге қатысты пайда болатын жүйелік әдістер құрайды.

Қылмыстың әлеуметтік-тарихи сипатының құрылымының өзі, қоғамдық дамудың белгілі бір кезеңінде пайда болуымен түсіндіріледі. Ұжымдық экономикалық формациялар өзгерген кезде оның мазмұны мемлекеттің құрылуы және оған жүктелген міндеттерді жүзеге асыру жағдайларына байланысты түзетіледі. Әртүрлі уақыт кезеңіндегі бұл жағдайлар нақты әрекеттердің әртүрлі қауіптілік деңгейін анықтайды.

Ол ең алдымен адам өмір сүретін және дамитын қоғамдық қатынастар мен байланыстардан туындайды. Бұл өз кезегінде белгілі бір субъектінің ерікті әрекетінің тікелей құқыққа қайшы мінез-құлықтың себебі ретінде әрекет ететінін көрсетеді. Ерік – адамның кедергілерді жеңу, сыртқы факторлардың әсеріне әрекет ету қабілеті. Ол сезімнің ақылға бағынуына мүмкіндік береді.

Қылмыстың әлеуметтік сипаты шындықтың айналадағы тұлғасына әсер етуден, яғни пайда болған зардаптардан көрінеді. Теріс қылық заңмен қорғалатын қоғамдық және жеке мүдделерге зиян келтіруге әкеп соғатындықтан, ол басқа құқық бұзушылықтарға қарағанда заң тұрғысынан әрқашан теріс бағаланады. Қылмыстың әлеуметтік-құқықтық табиғаты ұжым мен жеке тұлға арасындағы қайшылықтың болуын болжайды. Қоғамдық қауіптілік оның тереңдігімен тікелей анықталады, сондықтан оны жою үшін құқықтық әсер ету шараларын қолдануды талап етеді.

Қылмыстың әлеуметтік сипаты туралы айтпас бұрын, оның қандай құбылыс екеніне және оның пайда болуынан бұрын қандай оқиғалар болғанына тоқталайық. Шын мәнінде, бұл әртүрлі қабаттағы адамдар арасындағы антагонистік қайшылықтардың жемісі. Сонымен бірге, алғашқы қауымдық құрылыста қылмыс пен ол үшін жазалау сияқты ұғымдар болмағанын еске түсірейік. Бұл, әрине, ол кезде қоғамның жекелеген мүшелеріне қауіп төндіретін іс-әрекеттер болған жоқ дегенді білдірмейді, бірақ ол кезде олар қылмыс деп саналмайтын.

Қылмыс терминінің шығу тарихы бір-біріне ұқсас ағылшын және француз тілдерінде – crime, ал неміс тілінде – verbrecher, испанша – delitos сөздерінен шыққан.

Қазақтың әдет құқығында «қылмыс» деген арнайы термин болмады. Оның орнына «жаман іс», «жаман қылық» сөздері қолданылып отырды. Кейіннен қылық сөзінің орнына қылмыс ұғымы қолданылды. Қазақтың әдет құқығы нормасында қылмыс деп, жәбірленушіге немесе оның туыстарына келтірілген материалды және моральды зиян формальды түрде танылды. Сонымен қатар онда жәбірленуші талапкер болып, қылмыскер жауапкер деп аталды.

Сонымен қазақ әдет құқығында кейіннен қылмыс деп феодалдар класының экономикалық және саяси мүдделеріне материалды немесе моральды зиян келтіретін әрекет танылды [1, 163 б.].

XV ғасырда қылмыс ұғымының өзі едәуір өзгеріс тапты. Қылмыс деп, жеке адам мен мүлікке ғана қастандық жасау емес, сондай-ақ заң тыйым салған әрекет те танылды.

Ал феодалдық құқық қылмыстық заңдылығы ашық түрде және тікелей король династиясының, дворяндардың, бақуатты шіркеуліктердің, ақсүйектердің мүддесін қорғап отырды.

Соңғы феодализмнің қылмыстық құқығының классикалық қайнар көзі – «Каролина», шаруалар және жалданушылар тарапынан жасалған ауыр және жеңіл қылмыстар сеньярларға, феодалдарға, жер иелеріне «құдірет» (прерогатива) болды. Қасиетті Рим империясындағы Император Карл V, XVI ғасыр ортасындағы қылмыстық - соттық ережесі Еуропа, Иерусалим, Үнді аралы және басқа елдер территориясында 300 жылдан астам уақыт әрекет етті.

Соңғы феодализмнің типтік құқықтық ескерткіші, бұл ашық әлеуметтік теңсіздігімен, үйлесу қаталдығымен айрықшаланатын еді. Мысалы, опасыздық онда тек мемлекеттік емес, сонымен қатар «өз мырзасына» опасыздық деп түсіндірілді. Мұндай опасыздық өлім жазасына

ерлер үшін кескілеп жазалаумен және әйелдер үшін суға батырумен жазаланды. Қарапайым халықтың билікке қарсы көтерілісі өлім жазасымен немесе елден қуылумен және дүре соғумен жазаланды.

Ұрлық, өлім, денесін мертіктіру жазасымен немесе басқа «жүзінің жағдайына шамалас» өзінің қажетті діни шыдамсыздығымен мұсылмандық қылмыстық құқық ерекшеленді. Онда исламнан тазарудыңөзіне, қылмыскердің және жәбірленушінің әлеуметтік сипаты елеулі әсер етті. Мысалыға, құранның 91-аяты: «Сенімсіздерді қай жерден тапсаңдар да ұстандар, өлтіріндер», - деп жазған. Бірақ, құл егер ол құдайға сенуші болса, жауласушы халықтың ішінде сенімсіздік білдіргендерді өлтірсе жазадан құтылып отырған (94 аят).

Қылмыстың жалпы түсінігін білмеген құлдық және феодалдық заңдылықтардан буржуазиялық қылмыстық заңдылықтың айырмашылығы, онда осы түсінікті жасап көрсетті. Француздықтан бастап қылмыстық кодекстерде «қылмыс деп, қылмыстық заңмен тыйым салынған жазадан қорқу әрекеті» таныла бастады. Мұндай анықтама, заңнан тыс және соттық емес жазаға тыйым салудан және ой бейнесін емес, керісінше тек әрекетті қылмыс деп танудан, олардың класстық және сословиелік тобына жататындығынан тәуелсіз барлық азаматтардың заң алдында формальды теңдігінен шыққан, қылмыстық құқықтың ірі тарихи негізінде маңызды жетістігі болып танылды. Онда көпғасырлық жалпы адамзаттық әділдік және адамгершілік туралы мүдделер өз көрінісін тапқан.

Кеңестік кезде, қылмыстық заңдылықтың алғаш рет әлемдік тәжірибесінде қылмыстық әрекеттің әлеуметтік мәніне, бара-бар заң нормаларында ашық түрде бекітілген түбегейлі өзгерістер болды. Кеңестік мемлекет «қылмыс – еңбек етуші халықтың мүддесіне зиян келтіретін әрекет», - деп жариялады. Қылмыстық құқықтық нормалар оның еркіндігін көрсете бастады.

Қылмысқа түсінік берген алғашқы тарихи заңдылық акті болып 1789 жылғы Франциядағы «Адам және азаматтардың құқықтары» Декларациясы танылды. Оның 5-бабы, кез келген құқық бұзушылықтың нақ сол қоғамға қауіптілігін анықтайтын, материалды-маңызды қасиетін сипаттады. Онда, «Заң тек қоғамға қауіпті әрекеттерге ғана тыйым салуға құқылы. Заңмен тыйым салынбағанға кедергі келтіруге және ешкім заңда жазылмағанды жасауға мәжбүрлей алмайды», - деп көрсетті [2].

Француздардан соң ұқсастық пайымдауды (дефиниция) басқа буржуазиялық Қылмыстық кодекс бекітті. Онда қылмыс деп, жазаланатын, қылмыстық заңмен тыйым салған әрекет танылды. Кейбіреулері бұл тұжырымдауды қылмыс жасаған уақытта әрекет еткен заңға сілтеме жасай отырып анықтаған. Мұндай түсініктің заңдылық қағидасына сәйкестігі: Қылмыс жоқ болса, ол туралы заңда көрсетілмесе жаза жоқ, ал формальды теңдікте заңды бұзушылар қасында тұр. Бірақ та елеулі жетіспеушілік болып қылмыстың заңдылық белгісі, оның құқыққа қайшылығы жеткілікті анық көрініс таба отырып, формальды анықтамасы қылмыстық және жазалау әрекетінің әлеуметтік мәнін мүлдем ашпаған (қисынды шатасу пайда болды; қылмыс бұл заңмен жазаланатын ба, әлде жазаланатын қылмыс па?). Ал оның қылмыстық негізінде не жатыр, криминализация әрекетінің қандай негіздері, басқаша айтқанда оны қылмыстылық және жазаланушылық деп тану - мұндай анықтамалардан тысқары қалып отырды. Сол себептен ХХ ғасырда қылмыстың формальдық анықтамасы белсенді түрде сынға алынды.

Кеңестік қылмыстық құқық ғылымында көптеген жылдар бойы қылмыс ұғымына түсінік берілгенде оның қоғамға қауіптілігі негізгі белгісі болып табылады деген жалпылама ой қалыптасты. Сондықтан да, қылмыс ұғымына кеңестік құқық ғылымы берген түсінікті материалдық анықтама деп атауға болады.

Кеңестік және буржуазиялық қылмыстық құқық ғылымдарының ымыраға келмейтін таптық мазмұнына сәйкес бұл ғылымдар арқылы берілетін қылмыс ұғымының формальдық белгілері барынша сынға алынды және төмендетілді.

1919 жылғы РСФСР-дың Қылмыстық заң жөніндегі басшылық негіздерінде (5 бап): «Қылмыстық құқықпен қорғалатын қоғамдық қатынастар тәртібін бұзушылық қылмыс деп танылады», 1922 жылғы РСФСР ҚК-де (6 б): «Қылмыс дегеніміз кез келген қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік» және 1926 жылғы РСФСР Қылмыстық кодексінде (6 б) қылмыстың

негізгі белгісі ретінде оның қоғамға қауіптілігі негізге алына отырып оған мынадай түсінік берілді: «Коммунистік құрылысқа өту уақыты кезеңінде жұмысшы-шаруа өкіметі арқылы бекітілген, кеңестік құрылыс пен құқық тәртібі негіздеріне қауіп төндіретін әрекет немесе әрекетсіздік қылмыс болып табылады – деп атап көрсетілді.

Тек 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексінде қылмыс ұғымына берілген түсінік формальдық-материалдық болып табылады, өйткені онда оның формальдық белгісі де (іс-әрекеттің қылмыстық заң нормаларымен тыйым салынғандығы), материалдық белгісі де (қоғамға қауіптілігі) көрсетілген [3, 40 б.].

1997 жылғы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде «қылмыс» деп, қылмыстық кодекстегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты қоғамдық қауіпті әрекет (іс-әрекет немесе әрекетсіздік) танылған болатын [4].

Бұл түсінік құқықтық саясатты жүзеге асыру барысында қабылданған жаңа 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінде басқаша сипат алды. Осыған сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтардың екі тобы бөліп қарастырылды. Бірі «қылмыстық теріс қылық» болса, бірі «қылмыс». Бізбен қарастырылып отырған қылмыс түсінігін Қылмыстық кодекстің 10-бабының 2 бөлігінде «Қылмыстық Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады», - деген анықтама берілген [5].

Қылмыс ұғымы қоғамның өзгеру сатысына қарай өзгеріп отырған.

Атақты профессор Н.Д. Дурманов «қылмыс, бұл тарихи өзгеріп тұратын заңдық түсінік», - деп көрсеткен [6, 170 б.].

Қылмыстық әрекет психикалық мағынадағы адамзаттың қылығының әр түрлілігіне қарай барлық белгілермен меңгеруді керек етеді. Жүріс-тұрыстың физиологиялық негізін белсенді іс қимылды немесе белсенділіктің төмендеуінен, әрекетсіздік кезінде белсенді әрекеттен тартыну құрайды. Физикалық-қол сұғушылық нысанына механикалық әсер ету (кісі өлтіру, ұрлық және т.б.). Психикалық – әр түрлі адамның әрекеті немесе әрекетсіздігі теңдігін иеленеді, яғни сол не басқа ояту сезімімен немесе олардың жүйесімен шақырылады (кек алу, қызғаныш және т.б.) және өзінің мінез-құлық нәтижесін көрумен, бір мақсатқа бағытталуы. Кейбір қылмыстық кодекстерде, жағдай ретінде тежеусіз күштің әсері арнайы қарастырылады, онда мінез-құлықтың еріктілігін жоққа шығарады.

Заң шығарушы осындай тұжырымдарға келе отырып, қылмыстың әр уақытта да адамның нақты іс-әрекетінің, мінез-құлқының сыртқы көрінісі екенін атап көрсетеді.

Физикалық жағынан алғанда, іс-әрекет адамның белсенді әрекетімен сипатталады. Ол барлық уақытта да дене қозғалысы арқылы көрініс табады және әдетте бір ғана емес бірнеше дене қозғалысынан тұрады. (мысалы, қылмыскердің тапаншамен адам атуы өзара байланысты бірнеше қозғалыстан: нысанаға алу мен тапаншаның шүріппесін басудан тұрады). Бірақ қылмыстық іс-әрекет үшін физикалық емес, қоғамдық қауіптілік түрінде көрініс табатын әлеуметтік сипаттамасы негізгісі болып табылады.

Қоғамға қауіптілік, бұл қылмыстық заң арқылы қорғалатын объектілерге зиян келтіретін немесе зиян келтіру қауіпін туғызатын әрекет болып табылады. Егер іс-әрекет қоғамға қауіпсіз болса, онда ол қылмыс деп танылмайды және қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды.

Қасақана қылмыстарда әрекеттің басталу үлгісі қылмысқа қол сұғушылыққа бағытталған дене қозғалысы. Қозғалыстың жиынтығы (алу, ашу, лақтыру және т.б.) – әрекеттің шығуы көбірек тараған сыртқы түрі, бірақ қылмыстық құқықтың мәні жекелеген қозғалыстарды жоққа шығармайды (қолын сілтеу, тетікті басу т.б.).

Абайсызда жасалған қылмыстарда қылмыстық залал келтіру қауіпі туындаған кезде немесе объектіге залал келтіруді бастап қойғанда әрекеттің басталуы болады. Бұл ерекшелік абайсыздық әрекет деп зиянның келуі немесе оны келтіру мүмкіндігімен байланысты көрсетеді.

Психикалық мәжбүрлеу (қорқыту) әдетте әрекеттің еріктілік сипатын жоққа шығармайды, сондықтан да, ол жалпы ережеге сәйкес психикалық мәжбүр ету ықпалымен қоғамға қауіпті

әрекет жасаған тұлғаны қылмыстық жауаптылықтан босатпайды. Бірақ, күштеу әрекеті де, психикалық мәжбүрлеу әрекеті де қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін мән-жайлар ретінде қарастырылады. Психикалық мәжбүрлеу оның ықпалымен әрекет еткен тұлғаны ол тұлға ондай іс-әрекетті тек аса қажеттілік жағдайында жасаса ғана қылмыстық жауаптылықты жоққа шығара алады. Мысалы, өлтіремін деп қорқытқан қылмыскерлерге ақша берген кассир қылмыстық жауаптылықтан босатылады, өйткені адам кез-келген материалдық құндылықтардың барлығынан қымбат [7, 90 б.].

Қылмыстық құқықтық құбылыс ретінде қылмыс осы құбылыстың мәнді тараптарын білдіретін белгілі бір анықталған белгілерімен сипатталады.

Айталық, Н.Ф. Кузнецова былай деп есептейді: «Қылмыс атаулылар бастан аяқ имансыздықпен аяқталады деуге болады» дей келе, «олардың имансыздық ауқымымен жанасуы әрқилы» (яғни, бар қылмыстар имансыз, тек біреулері – бір деңгейде, өзгелері – басқа деңгейде), - деген пікір айтады.

Десек те талқыға салудың себеп салдары мынаған келіп тірелетін: имансыздықтың белгілерін қылмыстың өз алдына бір белгісі ретінде (қоғамға қауіптілік, құқыққа қайшылық, кінәлілік, жазаланушылықпен қатар) қарастыру керек пе, жоқ әлде тек көрсетілген белгілерге қатысты ма? Бұл тұрғыда үш түрлі көзқарас ортаға салынды. Біріншіден, қылмыстық іс-әрекеттің имансыздығы қоғамға қауіптілік белгісіне кіргізілді (И.И. Карпец); екіншіден, қылмыстық құқыққа қайшылық белгісіне жатқызылды (А.А. Пионковский); үшіншіден, имансыздық қылмыстық әрекеттің жеке тұрғыдағы белгісі деп танылды (Н.Д. Дурманов, А.А. Герцензон) [8, 174-178 бб.].

Қылмыс бойынша жазаны тағайындаудың жалпы принциптерінің функциялары туралы айтылғанда, істің қандай жағдайда жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне және кінәлінің жеке басына қатысты екенін түсіну қажет.

Айта кету керек, қылмыстық құқық ғылымында бұл мәселені шешу бұрыннан қызығушылық тудырды. Қылмыстың қоғамдық қауіптілігін оның объективті қасиетін көре отырып, ғалымдар қылмыстық қол сұғушылық объектісі неғұрлым құнды болса, соғұрлым қауіпті деп танылуы керек. Қылмыстың сыртқы жағына қатысты белгілердің ішінде жасалған әрекеттің салдарына ерекше назар аударылады, өйткені, әдетте, бұл заң әдебиетінде атап өтілгендей, қылмыстың әлеуметтік қауіптілігінің мәні-бұл адамдарға зиян келтіру немесе зиян келтіру қаупін тудырады. Қылмыстың қоғамдық қауіпті түсінігіне ешкім қарсылық білдірмейді, бұл іс-әрекеттің әдісінің, орнының, уақытының және жағдайының ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін. Қылмыс құрамының басқа, субъективті белгілеріне қатысты ғалымдар әртүрлі көзқарастарды ұстанады. Көптеген адамдар қылмыстың әлеуметтік қауіптілігі тұтастай алғанда заңсыз мінез-құлқты сипаттайтын қасиет деп санайды, сондықтан ол тек объективті (бұрын тағайындалған) ғана емес, сонымен бірге қол сұғушылықтың субъективті белгілерімен де анықталады: кінәнің сипаты мен дәрежесі, мотивтің ерекшелігі, мақсаты, қылмыс субъектісіне қатысты белгілер (соның ішінде ақылдылық және т.б.).

Атап айтқанда, бұрын сотталушының қылмыстық заңды бұзғанына байланысты жекелеген қылмыстың қоғамдық қауіптілігін арттыру немесе төмендету мүмкіндігін негіздеу қиын.

Қарастырылып отырған жалпы принциптердің әрқайсысын түсіндірудің нақтылануы, олардың бірлігі мен салыстырмалы тәуелсіздігін көрсете отырып, жеке тұлғаға қатысты нақты жағдайлардың төрт тобын бөлуге мүмкіндік береді.

Бірінші топ-қылмыс жасаған кезде кінәлінің жеке басын сипаттайтын және оның іс-әрекетке және оның салдарына ішкі, психикалық көзқарасын ашатын жағдайлар. Олардың ішінде ең маңызды түрлер, ең алдымен оның формасы мен түрі. Бұл кез-келген қылмыс құрамының міндетті белгісі ғана емес - адамның жасалған әрекетке психикалық қатынасының сипаты мен оның салдары бойынша адамның қоғамға қарсы қасиеттерінің ерекшелігін бағалауға болады.

Жағдайлардың екінші тобы қылмыс жасалғанға дейін болады және қылмыс жасаушының жеке басы туралы, жасалған қылмыстың себептері мен жағдайларына немесе адамның бұрынғы мінез-құлқына қатысты мәліметтерді қамтиды. Олардың көпшілігі жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын жағдайлардың тізімінде бекітілген (жағдайлардың кездейсоқ жиынтығы,

жәбірленушінің заңсыз немесе азғындық әрекеті және т.б. салдарынан алғаш рет жасалған ауыр емес қылмыс). Осындай жағдайлардың болуымен (кәмелетке толмағандар, рецидив) заң шығарушы жаза тағайындаудың арнайы ережелерін байланыстыруды орынды деп тапты.

Мән-жайлардың үшінші тобының ерекшелігі-олар қылмыс жасағаннан кейінгі адамның мінез-құлқына қатысты және жауапкершілікті жеңілдетуге негіз бола алады (кінәсін мойындап, қылмысты ашуға белсенді ықпал ету, мүлтік немесе моральдық зиянды ерікті түрде өтеу және т.б.).

Жағдайлардың төртінші тобы үшін олардың пайда болу сәті маңызды емес, олар кінәліні жазалау шарасы туралы шешім қабылдаған кезде болуы керек (мысалы, жүктілік, кінәліде жас балалардың болуы). Басқалардан айырмашылығы, жағдайлардың бұл тобы тек адамгершілік тұрғысынан, тағайындалған жазаның нақты орындалуымен (мысалы, адамға айыппұл, міндетті жұмыс таңдау кезінде) және т.б. Ескеріледі [9,377 б.].

Жоғарыда айтылғандай, жасалған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін ерекше бөлім бабының санкциясының рөлін қарастыруға қатысты оның әлеуметтік қауіптілігі әрқашан оның заңнамалық бағалауында көрінеді. Осыған байланысты әдебиетте бұл әрекеттің әлеуметтік қауіптілігі жазаға қандай мөлшерде әсер етуі керек деген сұрақ туындады. Көзқарас өте кең таралған, оған сәйкес қылмыстық-құқықтық санкцияларды құру кезінде заң шығарушы қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипатына сүйенді, сондықтан жаза тағайындау кезінде сот оның дәрежесін ғана басшылыққа алуы керек. Қоғамдық қауіпті түсінудің басты кемшілігі – бұл заң шығарушының бағалауына байланысты оның сипаты мен дәрежесі арасындағы айырмашылықты тудырады.

Сонымен, тұжырымдай келе, қылмыстың әлеуметтік сипаты бірнеше факторлармен байланысты екендігін нақтыладық. Атап айтқанда, ол моральдық, экономикалық, психологиялық қайшылықтардан туындайды. Қылмыстық әрекеттегі мінез-құлық себептері, қылмыстық құқық бұзушы субъектісінің шеңберінен шығады. Сонымен қатар қоғамдағы қалыптасқан қатынастарды зерттеу негізінде құқыққа қарсы мінез-құлық үлгілері де қарастырылады. Сондықтан, қылмыстық әлеуметтік сипатын белгілі бір әлеуметтік құбылыс аясында белгілі бір шекте ғана сипатталатынын айта кеткен жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уголовное и обычное право казахов. – Алматы, 2004. – 163 с.
2. Декларация прав человека и гражданина» 1789 г. (Франция)// <https://cyberpedia.su/9x5d80.html>
3. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. – М., 1994. – 823 с.
4. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Қылмыстық кодексі (күші жойылды). Электронды ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V. Электронды ресурс: https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks/10.htm
6. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М., 1948 г. – 315 с.
7. Преступления и наказания в Российской Федерации / Популярный комментарий к Уголовному кодексу ЗФ // Отв. ред. А.С. Горелик, А.Л. Цветинович. – М.: Изд. БЕК., 1997. – 720 с.
8. Наумов А.В. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. – Астана «Фолиант», 2001. – 664 б.
9. Уголовное право. Общая часть. Учебник. Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА, 1998. – 377 с.

МРНТИ:10.77.01

УДК: 343.2/.7

Сайлибаева Ж.Ю.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Патентная система Республики Казахстан обеспечивает достаточные и необходимые условия для формирования благоприятного климата при производстве товаров и услуг с защищенными правами интеллектуальной собственности и признания Республики Казахстан как равноправного и конкурентоспособного партнера международных экономических отношений в условиях глобализации. Законодательные нормы Республики Казахстан в полной мере регламентируют процедуры составления, подачи и рассмотрения заявок на выдачу патентов и свидетельств.

Ключевые слова: авторское право, товарный знак, объекты интеллектуальной собственности, восстановление нарушенного права.

Ж.Ю. Сайлибаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗИЯТКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ БҮЗҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының патенттік жүйесі қорғалатын зияткерлік меншік құқығы бар тауарлар мен қызметтерді өндіруде және Қазақстан Республикасын жаһандану жағдайында халықаралық экономикалық қатынастардың тең құқықты және бәсекеге қабілетті серіктесі ретінде тануда қолайлы климатты қалыптастыру үшін жеткілікті және қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының заңнамалық нормалары патенттер мен сертификаттар беруге өтінімдерді ресімдеу, беру және қарау процедураларын толығымен реттейді.

Түйін сөздер: авторлық құқық, тауарлық белгі, зияткерлік меншік объектілері, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру.

Zh.Yu. Sailibayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The patent system of the Republic of Kazakhstan provides sufficient and necessary conditions for the formation of a favorable climate in the production of goods and services with protected intellectual property rights and recognition of the Republic of Kazakhstan as an equal and competitive partner in international economic relations in the context of globalization. The legislative norms of the Republic of Kazakhstan fully regulate the procedures for the preparation, submission and consideration of applications for the issuance of patents and certificates.

Keywords: copyright, trademark, intellectual property objects, restoration of violated right.

Авторское право в Казахстане регулируется законом РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года.

Вопросами защиты авторских прав в республике занимаются Казахстанское авторское общество, Ассоциация казахстанских авторов и исполнителей и др.

Основной целью деятельности указанной Ассоциации является управление на коллективной основе имущественными авторскими правами на коллективной основе казахстанских и иностранных авторов и исполнителей, произведения которых исполняются или будут исполняться на территории Казахстана.

Соблюдением авторских прав на музыкальные и литературные произведения в Казахстане занимается Республиканское общественное объединение «Казахстанское авторское общество» - РОО «КазАК».

Остальные виды прав, включающие права на научные патенты, регистрируются в Республиканском государственном предприятии «Национальный институт интеллектуальной собственности» Министерства юстиции Республики Казахстан, созданным в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 июля 2002 года № 756.

РОО «Казахстанское авторское общество» существует с момента обретения страной независимости в 1995 году и является постоянным членом CISAC - Международной конфедерации обществ авторов и композиторов, имеет совместные договора с Американским Обществом Композиторов, Авторы и Издателей (ASCAP), Российским Авторским Обществом (РАО), Американской Общественной Организацией Защиты Авторских Прав (BMI), Британским Авторским Обществом (PRSforMUSIC), Германским Авторским Обществом (GEMA), Азербайджанским Авторским Обществом (ААО), Итальянским Обществом Авторы и Редакторов (SIAE), Испанским всеобщим Обществом Авторы и Редакторов (SGAE), Французским Обществом Музыкальных Авторы, Композиторов и Издателей (SACEM), Турецким Обществом Правообладателей Музыкальных Произведений (MESAM) и другими.

Сегодня РОО «КазАК» представляет интересы более 5 000 отечественных, более 3 миллионов мировых авторов и правообладателей из 148 стран. Общий каталог насчитывает более 30 миллионов произведений.

Согласно уведомлению Министерства юстиции РК от 18 августа 2017 г № 37: «Для представления интересов зарубежных авторов, исполнителей и производителей фонограмм необходимо заключение договора с организацией, управляющей аналогичными правами за рубежом». Пока иные организации по коллективному управлению правами, зарегистрированные и действующие на территории РК, не могут полноценно осуществлять сбор вознаграждения, так как не имеют договорных отношений с вышеуказанными компаниями.

Республиканское государственное предприятие «Национальный институт интеллектуальной собственности» является подведомственной организацией Министерства юстиции Республики Казахстан [1].

Сегодня в Республике Казахстан закон «Об авторском праве и смежных правах» защищается административным, гражданским и уголовными кодексами.

Гражданский кодекс, в статье 961 Раздела 5 к объектам интеллектуальной собственности относит: «1) результаты интеллектуальной творческой деятельности; 2) средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг.

К результатам интеллектуальной творческой деятельности относятся:

1) произведения науки, литературы и искусства; 2) исполнения, постановки, фонограммы и передачи организаций эфирного и кабельного вещания;

3) изобретения, полезные модели, промышленные образцы; 4) селекционные достижения; 5) топологии интегральных микросхем; 6) нераскрытая информация, в том числе секреты производства (ноу-хау); 7) другие результаты интеллектуальной творческой деятельности.

К средствам индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг относятся: 1) фирменные наименования; 2) товарные знаки (знаки обслуживания); 3)

наименования мест происхождения (указания происхождения) товаров; 4) другие средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров и услуг» [2].

К административно-правовым средствам защиты относятся обращения и заявления в следующие органы:

- органы юстиции;
- органы государственных доходов;
- антимонопольный орган.

В соответствии с положениями Административного кодекса, незаконное использование чужого товарного знака или сходных с ним обозначений для однородных товаров или услуг, если эти деяния не причинили крупный ущерб, влекут санкции в виде штрафа с конфискацией товаров, содержащих незаконное изображение товарного знака. Как правило, факт наличия нарушения прав на товарный знак определяется на основании сведений, представленных владельцем товарного знака, результатах проведенной проверки, экспертизы на тождество и сходство товарного знака, и иных сведениях, полученных законным путем. В тех случаях, когда имеет место имитация товарного знака, возможность введения в заблуждение потребителей, защита прав на товарный знак может быть осуществлена путем подачи в антимонопольный орган заявления о нарушении антимонопольного законодательства в связи с действиями нарушителя, направленными на недобросовестную конкуренцию.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан 2015 года уголовно-правовая охрана прав интеллектуальной собственности предусмотрена в статьях 198, 199 и 222. Целью действия этих норм является защита от преступных посягательств исключительных прав авторов и других правообладателей. Теория исключительных прав возникла не как институт уголовного права, а как институт гражданского права. Соответственно и общественные отношения в сфере создания, использования и защиты объектов исключительных прав регулируются преимущественно гражданско-правовыми нормами.

В условиях современного развития права интеллектуальной собственности нуждаются в ещё более эффективной правовой (в том числе и уголовно-правовой) охране. Как показывает практика, лица, незаконно использующие чужую интеллектуальную собственность, не только причиняют значительный ущерб их владельцам, извлекая при этом огромные доходы, но и нарушают права и законные интересы граждан, общества и государства, подрывают основополагающие принципы экономики: независимость и свобода субъектов экономической деятельности, добросовестность конкурентной борьбы на товарных рынках и др. С другой стороны, восстановление нарушенных исключительных прав, возмещение причинённого экономического ущерба далеко не всегда возможно лишь гражданско-правовыми методами. В этой связи актуализируется проблема углубленного изучения и эффективного использования уголовно-правовых средств борьбы с посягательствами на объекты исключительных прав граждан в сфере экономической деятельности.

В настоящее время нет ни одного сегмента рынка, где бы не встречался товар, изготовленный с нарушением прав интеллектуальной собственности - компьютерные программы, аудио- и видеопродукция, бытовая химия, парфюмерия, продукты питания [3].

К уголовно-правовым средствам защиты относится обращение в органы государственных доходов. Согласно статье 222 Уголовного кодекса Республики Казахстан незаконное использование чужого товарного знака, знака обслуживания, фирменного наименования, наименования места происхождения товара или сходных с ними обозначений для однородных товаров или услуг, если это деяние причинило крупный ущерб, наказывается штрафами, исправительными работами, общественными работами, а также арестом. Для назначения досудебного производства необходимы следующие факторы, а именно: (1) незаконное использование товарного знака, знака обслуживания, фирменного наименования, наименования места происхождения товара или сходных с ними обозначений для однородных товаров или услуг и (2) крупный ущерб, причиненный владельцу товарного знака в результате незаконного его использования [4]. В настоящее время в Казахстане крупным ущербом по ст.222 УК РК

признается ущерб в двести раз превышающую месячный расчетный показатель, либо ущерб, причиненный организации или государству на сумму, в две тысячи раз превышающую месячный расчетный показатель.

Под нарушениями прав интеллектуальной собственности относят приобретение, хранение, перемещение или изготовление контрафактной продукции, присвоение авторства, незаконное использование товарного знака, изобретения, полезной модели, промышленного образца, селекционного достижения и другое.

1. К примеру, Вы изобрели некое устройство, запатентовали, но без Вашего разрешения это устройство начали производить и реализовывать на рынке, получая доход. Вместе с тем по сравнению с другими странами статистика в Казахстане как по обращениям, так и по установленным фактам нарушений, судебным спорам в сфере интеллектуальной собственности незначительна.

Однако причинами такой статистики могут быть как низкая активность правообладателей (их представителей), так и плохая осведомленность населения по вопросам защиты прав, незнание алгоритма действий при выявлении нарушений в этой сфере [5].

Если говорить о причинах возникновения последних, то немаловажная из них – низкая осведомленность о значимости интеллектуального труда и о последствиях при нарушении прав интеллектуальной собственности. Необходимо сформировать культуру уважения к интеллектуальному труду и нулевой терпимости к нарушениям в этой области. Кроме того, не каждый осознает ценность объектов интеллектуальной собственности как нематериального актива, который способен принести доход.

2. Назначение досудебного производства по делам о нарушении авторских прав имеет ряд важных процессуальных особенностей. Прежде всего они являются делами так называемого частного обвинения, т.е. делами, которые возбуждаются не иначе, как по желанию потерпевшего. Правда, в исключительных случаях, если дело о каком-либо преступлении имеет особое общественное значение или если потерпевший в силу беспомощного состояния, зависимости от обвиняемого или по иным причинам не в состоянии защитить свои права и законные интересы, прокурор вправе назначить досудебное производство и при отсутствии жалобы потерпевшего. Для назначения досудебного производства потерпевший должен подать жалобу в суд, указав в ней, когда, кем и где совершено противоправное деяние, в чем конкретно оно выразилось и чем подтверждается просьба потерпевшего о привлечении нарушителя к уголовной ответственности. Суд не вправе оставить без разрешения жалобу потерпевшего по мотивам малозначительности, отсутствия доказательств и т. п. Отказ в назначении досудебного производства по жалобе потерпевшего во всех случаях должен быть процессуально оформлен постановлением судьи и с изложением в нем мотивов принятого решения [6].

Дела о нарушении авторских прав не подлежат прекращению в случае примирения потерпевшего и обвиняемого, что в целом не характерно для дел частного обвинения. Производство по этим делам ведется в общем порядке, т.е. с проведением предварительного расследования, которое производится органами прокуратуры.

Если нарушение авторских прав совершено впервые, если характер деяния и данные о личности правонарушителя свидетельствуют, о возможности его исправления и перевоспитания без применения уголовного наказания, суд может вынести определение о прекращении уголовного дела с передачей материалов на рассмотрение товарищеского суда. В реальной жизни меры уголовной ответственности за нарушение авторских прав реализуются на практике крайне редко.

Список использованной литературы

1. http://www.zqai.kz/sites/default/files/3.08-10-13_2013.pdf (Дата обращения: 28.08.2021г.)
2. «Гражданский кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.10.2020 г.) №409 ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК

«Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K150000377/> свободный. (Дата обращения: 01.08.2021)

3. https://kazpatent.kz/sites/default/files/journal/isk_4-2013_web.pdf (Дата обращения: 27.08.2021г.)

4. «Уголовный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-VЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/fulltext/> свободный. (Дата обращения: 01.09.2021)

5. <https://www.kazpravda.kz/interviews/view/v-zashchitu-intellektualnoi-sobstvennosti> (Дата обращения: 03.08.2021г.)

6. https://works.doklad.ru/view/01_gzPMU4aA.html (Дата обращения: 03.08.2021г.)

МРНТИ: 10.77.01

УДК: 343.2/7

А.Е. Ыдырысова¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: Н.Б. Калкаева, қауымд. профессор, з.ғ.к.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛҒАН ІЗГІЛЕНДІРУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУГЕ ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада ізгілендіру саясатына байланысты туындайтын Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жаңғырту мәселелері қозғалады. Автор қазіргі кезде Қазақстан Республикасында қылмыстық саясатты дамытудың негізгі бағыттарының бірі – ол қылмыстық саясатты ізгілендіру деп санайды. Ізгілендіруге және одан әрі даму перспективаларына бағытталған мемлекет тарапынан белсенді жүргізіліп жатқан қылмыстық саясатты талдайды. Зерттеу қорытындысы бойынша қылмыстық саясаттың мазмұнын бейнелейтін негізгі субъективтік және объективтік факторларға жоғарыдағы талқыландырылған құбылыстар: адам мұқтаждығы, оның әділеттілікке деген ішкі тілегі, идеологиялық, саяси әралуандылықтар жатады және қылмыстық саясаттың негізгі аспектісілерін, субъектілер әрекетінің құқықтық талапқа сайлығын, қылмыстық саясаттың негізгі мәнін адам және оның әрекетінің сыртқы ортамен үндестігі, құқықтық танымы, сауаты айқындалады.

Түйін сөздер: қылмыстық-құқықтық саясат, қылмыстық құқық, қылмыстық құқықты ізгілендіру, ізгілендіру қағидасы

A.E. Ydyrysova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Research supervisor: N.Kalkayeva, Candidate of Law, associate professor

IMPACT OF HUMANIZATION MEASURES IMPLEMENTED IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON THE IMPROVEMENT OF CRIMINAL LEGISLATION

Abstract

The article addresses issues of modernization of criminal legislation of the Republic of Kazakhstan arising in connection with the policy of humanization. The author considers that at present one of the main directions of the development of criminal policy in the Republic of Kazakhstan is the humanization of criminal policy. Analyses the active criminal policy on the part of the state aimed at

humanization and prospects for further development. According to the results of the study, the main subjective and objective factors reflecting the content of criminal policy include the phenomena discussed above: the needs of a person, his internal desire for justice, ideological, political diversity and determine the main aspects of criminal policy, the selectivity of the actions of subjects to legal requirements, the main importance of criminal policy in consonance, legal awareness, human literacy and its activities with the external environment.

Keywords: criminal law policy, criminal law, humanization of criminal law, the principle of humanism.

Ыдырысова А.Е.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева, к.ю.н., асс. профессор

ВЛИЯНИЕ МЕР ГУМАНИЗАЦИИ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье затрагиваются вопросы модернизации уголовного законодательства Республики Казахстан, возникающие в связи с политикой гуманизации. Автор считает, что в настоящее время одним из основных направлений развития уголовной политики в Республике Казахстан является гуманизация уголовной политики. Анализирует активно проводимую со стороны государства уголовную политику, направленную на гуманизацию и перспективы дальнейшего развития. По итогам исследования к основным субъективным и объективным факторам, отражающим содержание уголовной политики, относятся рассмотренные выше явления: потребности человека, его внутреннее стремление к справедливости, идеологические, политические многообразия и определяются основные аспекты уголовной политики, избирательность действий субъектов к правовым требованиям, основное значение уголовной политики в созвучии, правосознании, грамотности человека и его деятельности с внешней средой.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, уголовное право, гуманизация уголовного права, принцип гуманизма.

Қазақстанның қазіргі қылмыстық саясатының тарихы өте терең емес, әйтсе де мемлекеттегі аса маңызды реформалар мен мазмұны терең саяси қадамдар қоғам мүшелерінің санасы мен қылмыстық саясатының мәніне күрделі сипат бергені белгілі. Қазақстан мемлекетінің қылмыстық саясатының өзіндік даму ерекшеліктері мен негізгі факторлары бар және мемлекеттің даму кезеңіндегі күрделі жағдайларды да сипаттайтын тұстары жетерлік.

Қазіргі уақытта Қылмыстық кодекстің жекелеген ережелерінің өзара және кейінгі жылдары қабылданған актілермен келісілмеуі байқалады. Сондықтан қылмыстық-құқықтық және қылмыстық заңнаманы қолдану кезінде пайдаланылатын өзге де нормаларды қалыптастырудағы олқылықтар мен редакциялық кемшіліктерді жою қажет. Қылмыстық кодекстің жекелеген нормаларының мазмұны басқа нормативтік құқықтық актілердің нормаларына сәйкес келмеген жағдайда, теріс салдарға әкеп соғады. Кейде Қылмыстық кодексте белгісіз тұжырымдар қолданылады, бұл құқық қолдану тәжірибесінде қателіктер тудырады.

Қылмыстық кодекстің нормалары жеткілікті дәрежеде анық тұжырымдалуға және заң ережелерін өзінше пайымдау мүмкіндігін жоққа шығара отырып, заңды мінез-құлықты құқыққа қайшы мінез-құлықтан мейлінше айқындық пен ажыратуға мүмкіндік беретін түсінікті өлшемдерге негізделуге тиіс. Қылмыстық кодекстің кейбір нормаларында қолданылатын белгісіз тұжырымдар, олардың мазмұнын ресми түсіндірудің болмауы құқық қолданушыға заңды өз бетінше түсіндіруге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасауға ықпал етеді.

Бүгінде қылмыстық-құқықтық нормаларды дұрыс атау проблемасы бар. Олар әрдайым құқықтық норманы реттеу тақырыбын көрсетпейді және көбінесе кең. Кейде ҚК нормаларының атаулары өте кең, айту қиын.

Тиісінше, заң мәтіндерінің мемлекеттік және орыс тілдеріндегі мазмұны бойынша сәйкессіздік проблемасы бар, дегенмен екі мәтіннің де бірдей заңды күші бар. Мұның өзі заңдылықтың өрескел бұзылуы болып табылады және құқыққолдану тәжірибесінде мұндай бұзушылықтарды тудырады. Сондықтан екі тілде жарияланған акт мәтіндерінің бір-біріне сәйкестігін мұқият тексеру қажет.

Қылмыстық саясат – адам құқын қорғаудың мемлекеттік механизмі. Адам құқының қорғалуы мен олардың өз құқықтарының қорғалуына деген шүбәсіз сенімділігін негіздеу – құқықтық мемлекеттің басты міндеті. Кез-келген әлеуметтік құбылыс табиғи-тарихи мазмұнға ие бола отырып, ескі құбылыстардың ең кілтті тұстарын қамтыған үрдісретінде бейнеленеді. Қылмыстық саясат әлеуметтік себеп пен салдар қатынастарын философиялық тұрғыдан бағаламаса да осыған қатысты мән категориясын зерттеуге бағытталады.

Адамнан тұлға жасау – қоғамдық іс қана емес, парыз да. Барлығына кінәлі «адам» деген ұғымның өміршендігінің жоғалғанын қоршаған орта, киберқылмыстылық пен кибертерроризм әлдеқашан дәлелдеген. «Қоғам өміріндегі әлеуметтік мән-жайлар мен адамның өз басының таукіметі (жұмыссыздық, кедейшілік, және т.б.) психикаға тікелей әсер етеді (ашу, ыза, кек пайда болады)» [1, 9 б.]. Бұл қылмыстық саясаттың қайнар көздері абстрактілі ұбылыстар емес, қоғамдық өмір мен ортада «бар» кемшіліктер дегенді білдіреді. Қылмыстық саясаттың қайнар көздері ежелгі уақытқа көз жүгіртуді қажет етеді. Отандық қылмыстық саясат өз тамырын Қазақстан тарихымен ғана емес, Батыс Еуропа елдерінен де алатын дербес күрделі жүйе. Еуропалық құқық пен оның институттарының қайнар көзі болып рим құқығы табылса, заңнамалар мен жазылған қайнар көздер мен түрлі құжаттар қылмыстық саясаттың қалыптасуы мен құрылуының, дамуының негізгі көрсеткіштері болып табылады.

Қылмыстан сақтандыру саласындағы қылмыстық саясат – мемлекеттің құрылған күнінен бастап қалыптасады. Қылмыстық саясаттың пайда болу себептеріне: қылмыстық ахуалдың ауырлауы, қоғамдағы бейберекетсіздік, т.б. жағдайлар жатады. Қылмыстық саясаттың идеологиялық негіздерін – мемлекет қайраткерлерінің қоғамдық ахуалды сауықтыруға қатысты білдірген ой-тұжырымдары, пікірлері мен қылмыстық саясаттың теориялары – доктриналды негізін жасауға қатысқан ғалымдар еңбектері құрайды [2].

Бәрімізге мәлім, 2014 жылы жаңа Қылмыстық құқықтық, Қылмыстық процесілік, Қылмыстық-атқару кодекстерінің қабылдануымен мемлекеттегі қылмыстық заңнама ізгілендірілді. Осындай саясат келесі қағидаттарға негізделеді. Қазақстан Республикасы өз Конституциясына сәйкес адам құқықтары мен бостандықтарын, олардың заңды мүдделерін басқа да игіліктерін жоғары дәрежеде қорғайтын мемлекет болып табылады.

Қылмыстық құқық қағидаттары қылмыстық құқық жүйесін айқындайтын және қорғау (жалпы құқықтық) және нақты-реттеуші (реттеуші) қылмыстық-құқықтық қатынастар субъектілеріне арналған негізгі (бастапқы) қағидаттардың (идеялардың) нормативтік жиынтығын білдіреді.

Құқық теориясында құқықтық принциптер жүйесіне, оларды жіктеуге қатысты екі негізгі көзқарас бар. Олардың біріншісіне сәйкес құқықтық принциптерді бөлуге болады: негізгі құқықтық принциптер (құқықтың бүкіл жүйесіне тән), салааралық (бірыңғай циклдегі құқық салаларына тән: қылмыстық, азаматтық және т.б.) және салалық (жеке салаға тән). Екінші көзқарас бойынша, принциптерді: негізгі құқықтық, салааралық және салалық принциптерге бөлу іс жүзінде мүмкін емес, өйткені салалық қағидаттар негізгі құқықтық қағидаттардан «алынып тасталады», оларға белгілі бір «салалық» ерекшелік береді [3].

Қылмыстық саясатты ерттеу кезінде қылмыс ұғымына анықтама беру, сонымен қатар бұл құбылыстың мәнін ашып көрсетудің маңызы зор. Негізінде қылмысқа анықтама берудің екі жолы бар: формальді және материалдық. Бұл екі түрлі қылмыс ұғымының мәнін ашуға көмектеседі. Бұл жерде материалдық жол арқылы қылмыстың түсінігіне анықтама беру өте тиімді жол

болып табылады. Қылмыстың белгілері: қоғамға қауіптілік, заңға қайшылық, айыптылық, жазаланатындық. Кейбір авторлар қылмыстың белгілеріне моральға қарсылықты да жатқызады.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында қылмыстық саясатты дамытудың негізгі бағыттарының бірі – ол қылмыстық саясатты ізгілендіру. Қылмыстық саясатты ізгілендіруге қатысты отандық, шетелдік және ТМД елдерінің заңгер ғалымдары түрлі пікір білдіруде. Конституциялық кеңестің төрағасы, заң ғылымдарының докторы И.Роговтың айтуынша, «Мемлекет Басшысы ұсынған нысандағы құқыққорғау жүйесін реформалау - Қазақстандағы инновациялық жаңалықтар қатарында. Жалпы алғанда, ол құқыққорғау органдары жұмысының тиімділігін арттырады және қылмыстық құқықты ізгілендіріп, қылмыстық құқықты онан әрі ізгілендіру бағытындағы алымды шара бола алады және де қоғамның бейқылмыстандырылуына ықпал етеді». Сонымен қатар, И.Рогов «қазіргі кезде орын алатын «абақты халқы» санының өсу қарқындары дамыған сайын бас бостандығынан айыру жерлеріндегі халық саны аса тығыз орналастырылуы тек жағаизоляторлар мен колонияларды салу арқылы қана шешіле қоймайтын шаруа. Осы орайда қылмыстық саясатты ізгілендіру керек. Қылмыстық саясат негізінен екі бағытта дамуы тиіс; біріншіден, өте қатаң және ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған тұлғаларға қатысты ымырасыз болуы керек те ауырлығы шамалы және ауырлығы орташа қылмыстарды алғаш рет жасаған, кәмелет жасына толмаған тұлғаларға, сондай-ақ әйелдерге қатысты неғұрлым ізгі, адамгершілік қағидасы бірінші орынға қойылған саясат болуы тиіс» - деген пікірде [4].

Осындай пікірді қолдаушылар қатарында ҚР ҚК түсініктеме кітабын жазған з.ғ.д., профессор Борчашвили И.Ш. Исидор Шамильевичтің айтуынша, «қылмыстық саясат аса қауіпті қылмыстармен күресуге, ауыр қылмыстарды жасаған тұлғаларға мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының аса қауіптілері мен күреске, ауыр қылмыс жасаған тұлғаларға, әсіресе ұйымдасқан қылмыс топтардың, қылмыстық ұйымдардың басшылары мен белсенді қатысушыларына, есірткі бизнесі мен айналысқан адамдарға, экономикалық және қайталанатын қылмыстарды жасайтын адамдарға және т.б. мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының ең қатаң жазаларды қолдануға бағытталынуы тиіс» [5].

Қылмыстық саясат – құқықтық саясаттың бір бөлігі және құқықтық саясаттың реттеу пәніне жататын қылмыспен күрес және оны алдын-алуды қамтамасыз етіп, жүзеге асыратын саясат түрі. Тарихтан белгілісі, қоғамдық-экономикалық формациялар құлиеленушілік, феодалды, буржуазиялық кезеңдерді бастан өткерді. Ал егер басқару нысанын негізге ала сөйлесек – қылмыстық саясаттың республикалық және монархиялық түрі - мемлекеттің саяси режимі ретіндегі – қылмыстық саясаттың түрін де анықтайды. Саяси режимдерді жүйелеудің негізгі екі түрін өркениетті құқықтық теориясына сүйене отырып ашып көрсетуге болады. Олар:

а) мемлекеттің түрі мен құқықтық байланысын есепке ала отырып, әртүрге қатыстынақты саяси режимнің белгілерін бағалау арқылы жүйелеу;

б) мемлекеттің түрімен байланысты емес, қарапайым негізде жүйелеу;

Адамзат дамуы мен қоғамдық-саналы төңкерістер тарих сахнасына: құлиеленушілік-авторитарлық, өкілді-сословиелік, феодалды-республикалық, абсолютті, либералды-буржуазиялық, тотаритарлық, фашистік, құлиеленушілік-демократиялық, демократиялық типтегі саяси режимдерді алып келді. Бұл саяси режимдердің әрқайсысы - өзінің табиғатынан – ұсақ режимдерді жасап шығарғаны ақиқат. Мысалы: құлиеленушілік-авторитарлы саяси режим уақыт өзгерісінің заңды туындысы – шығыстық деспотияны саяси үдерістер айдынына шығарды.

Қылмыстық саясат – саяси режимді қорғай отырып, өзі де соның бір бөлшегі болып табылады және қылмысқа қарсы күресте саяси режимнің мақсаттарын жүзеге асырады. Отандық қылмыстық саясат – ұлттық қылмыстық саясат түріне жатпайды, оған себеп: саяси режимдердің (будандасуы), құқықтық жүйенің романдық-германдық сипатқа ие болуы, т.б.

Құқықтық мемлекетті құқықтық саясат жасайды, немесе керісінше. Құқықтық саясат – қылмыстық саясатты қалыптастыра отырып оған әлемдік қылмыстық саясаттың озық элементтерін енгізуге күш салады. Ортағасыр сословиелік - өкілді қылмыстық саясат түрін қалыптастырды, қылмыстық саясаттың бұл түрі – мемлекет пен феодалдардың жас тобын қорғаудың деңгейіне айтарлықтай айырмашылық әкелмеді.

Кез-келген өркениетті мемлекет демократиялық негіздегі қылмыстық саясат ие және барлық қылмыстық-саяси қатынастарды демократия теориясына сай жүргізуге талаптанады. Демократиялық қылмыстық саясат – қоғам мүшелерінің құқықтық санасының қалыптасуының ғана емес, әр адамның заңды құрметтеуінің, «заң үстемдігі бәрінен үстем» деген ойдың адам санасында берік бекуінің алғы шарттарын жасауымен де ерекшеленеді. Демократиялық саясаттың қанаттарын кең жаюына: биліктің және өкілді органдардың сайланбалылығы, өкілді органдардың құқық қорғау органдарының кей басшыларын тағайындағанда келісім беруі, азаматтардың тең құқықтылығы, т.б. әлеуметтік қолайлы факторлар әсер етеді. Қазақстан мемлекетінің қылмыстық саясаты міне осы түрге жатады. Қазақстандағы криминологиялық жағдай отандық ғалымдардың ұдайы назарында болып отыр.

Құқықтық мемлекетті құру сатысындағы Қазақстанның қылмыстық саясаты – дербес мәнге, көп қырға ие болды. Мемлекеттің даму кезеңімен құқықтың пайда болуы да қарайлас, оның себебіне мемлекет пен құқықтың тарихи кезеңдері негізгі қоғамдық-экономикалық формациялар мен өндірістік қатынастардың дамуының табиғи кезеңдеріне сай келеді. Құқықтық мемлекет ретіндегі Қазақстанның қылмыстық саясаты – жетекші Еуропа мемлекеттерінің революцияға дейінгі және Кеңестік қылмыстық саясаттың дағдылы әдістері мен қарама-қайшылықтарын, маңызды тұстарын ескерген, өзара қайшылықты, бәсекелес екі жүйенің (социализм мен капитализм) өзіне тән әдістері мен ерекшіліктерін құрамына сіңірген, үздіксіз дамудың келесі кезеңіндегі күрделі, мемлекеттік мүдделі әрекеттердің кешенді жиынтығы. Қазақстанның қылмыстық саясатының объективті көрінісін біз төмендегі ерекшіліктерін ескере отырып, былай ұсынамыз:

- қылмыстық саясаттың дамуы - әлеуметтік айқындылықтарға яғни, экономика және саясат, өндірістік және саяси қатынастардың дамуына тікелей байланысты;

- әлеуметтік жүйедегі Қазақстанның қылмыстық саясаты – түрлі кезең қылмыстық саясатының құқықтық жалғасы болып табылғанмен, қоғам дамуының жаңа заңдылықтарымен құнарландырылған – қылмыстық саясаттың жаңа түрі;

- Қазақстанның қылмыстық саясатының дамуының негізгі ағымдары – қоғам мүшелерінің негізгі құқықтары мен бостандықтарын, мүдделерін қорғау жолындағы қызметтің үрдісінен көрініс табады. Бұл жерде теория мен тәжірбиенің қарама-қайшылығының тұстары даму үрдісінің бағыттарын тежеп отырғандығы жасырын емес;

- Қазақстанның қылмыстық саясатының ұлттық және өркениетті негіздерін – Қазақ билерінің кесімді шешімдері мен дала заңының ұлттық нұсқалары (Жеті жарғы т.б.) және де шетелдік нұсқалардың үздік тұстары құрайды;

- Қазақстанның қылмыстық саясаты - әлеуметтік даму заңдылығына орай, тұрақты, қатаң сипатқа ие емес, бірақ та оның дамуының тарихи кезеңдері - дәрекі материалдық нысаннан рухани нысанға ойысып бара жатқаны назар аудартады.

Заң ғылымы әдебиеттерінде қылмыстық саясаттың экономика, саясат, идеологиялық және қоғамдық дамудың басқа да бірқатар факторларымен біріккен жүйелесуі қарастырылмаған. Бұл құбылыстар қылмыстық саясаттың әлеуметтік мәнін ашу кезінде жағдай деп талқыланады. Шындығында экономика мен саясат – қылмыстық саясаттың қалыбын ғана қалыптастырып қоймай, оның мәндік белгілерінің түпкі өзегіне де жатады. Қылмыстық саясат қылмыспен күрестегі мемлекеттік басқару мен қылмыстылыққа құқықтық әсер етудегі мемлекеттік басымдық берудің нысаны. Қылмыспен күрестің үздіксіздігі, жүйелілігі, оның элементтерінің толықтығы (саяси – құқықтық қатынас, құқықтық норма, құқықтық сана, құқықтық идеология, қылмыстық саясат субъектісінің өкілетті әрекеті) ғана – қылмыстылықпен күресте, одан сақтандырудағы мемлекеттің жеңісін жасайды. Енді қылмыстық саясаттың мазмұнын бейнелейтін объективті факторларға тоқталайық. Олар:

- өндірістің тарихи түрі мен өндірістік қатынастар

- өндіргіш күштердің арасындағы қайшылықты туындататын негізгі жағдай ғана емес, қылмыстылық пен қылмыстық саясатты туындататын жағдайлардың да түп – тамыры. Бұл жерде осы күштердің тікелей әсері емес, осы қатынастар арқылы қоғамдық өмірге енген

әлеуметтік әділетсіздіктің әсері - қылмыстылықтың қайнар көзі екендігін ескерген жөн. Бұл жерде өндірістік қатынастардың заманауи түрі, капиталистік қатынастардың түрі мен қоса алғанда, олардың негізінде жатқан қайшылық өте өткір сипатқа ие.

Қорыта айтқанда, қылмыстық саясаттың мазмұнын бейнелейтін негізгі субъективтік және объективтік факторларға жоғарыдағы талқыланған құбылыстар: адам мұқтаждығы, оның әділеттілікке деген ішкі тілегі, идеологиялық, саяси әралуандылықтар жатады және қылмыстық саясаттың негізгі аспектісілерін, субъектілер әрекетінің құқықтық талапқа сайлылығын, қылмыстық саясаттың негізгі мәнін адам және оның әрекетінің сыртқы орта мен үндестігі, құқықтық танымы, сауаты айқындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О. *Криминология (Қылмыстану). Оқулық. Қайта шығарылым.* – Алматы: ЖШС Лантар Трейд, 2021. – 295 б.
2. Тлепбергенов О.Н. *Қазақстан Республикасының қылмыстан сақтандыру саясаты: монография.* – Алматы, 2013. – 201 б.
3. Досанова А.М. *Қылмыстық құқық қағидаларын заңнамалық реттеудің кейбір мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, Құқықтану сериясы, 2020. - №4(62). – Б.82-86.*
4. Рогов И.И. *О модернизации правоохранительной системы в Республики Казахстан // <https://cyberleninka.ru/article/n/o-modernizatsii-pravoohranitelnoy-sistemy-v-respublike-kazahstan/viewer>*
5. Борчашвили И.Ш. *Комментарий к УК РК Особенная часть.* – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

МРНТИ: 10.79.01.

УДК: 343.1

Ислямханов Д.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель Б.Х. Толеубекова – д.ю.н., профессор*

ОБЩИЕ ПРАВИЛА СОСТАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ АКТОВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Составление процессуальных актов относится к тем принципиально значимым аспектам, от соблюдения которых во многом зависит качество досудебного расследования. В действующем УПК РК установлены общие правила составления процессуальных актов. Предъявляемые к ним требования различаются в зависимости от предназначения процессуального акта, составляемого уполномоченным лицом на конкретном этапе уголовного преследования. В современных условиях каких-либо специализированных служб в системе органов уголовного преследования, функционально разрабатывающих образцы процессуальных актов, не существует. Данное обстоятельство требует своего осмысления и оценки с точки зрения обеспечения единообразия в деле составления процессуальных актов независимо от ведомственной принадлежности органа уголовного преследования и прокурорского надзора. Наблюдается высокая степень востребованности в разработке образцов процессуальных актов, особенно в досудебном расследовании.

Ключевые слова: процессуальные акты, досудебное расследование, единообразие в требованиях к процессуальным актам.

Д.Ислямханов ¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: Б.Х. Толеубекова – з.ғ.д., профессор*

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ДЕП РОЦЕСТІК АКТІЛЕРДІ ЖАСАУДЫҢ ЖАЛПЫ ҚАҒИДАЛАРЫ

Аңдатпа

Процессуалдық актілерді жасау негізінен сотқа дейінгі тергеудің сапасына байланысты болатын түбегейлі маңызды аспектілерге жатады. Қолданыстағы ҚР ҚПК-де процестік актілерді жасаудың жалпы қағидалары белгіленген. Оларға қойылатын талаптар қылмыстық қудалаудың нақты кезеңінде уәкілетті адам жасаған іс жүргізу актісінің мақсатына байланысты ерекшеленеді. Қазіргі жағдайда іс жүргізу актілерінің үлгілерін функционалдық түрде әзірлейтін қылмыстық қудалау органдары жүйесінде қандай да бір мамандандырылған қызметтер жоқ. Бұл жағдай қылмыстық қудалау және прокурорлық қадағалау органының ведомстволық бағыныстылығына қарамастан іс жүргізу актілерін жасау ісінде біркелкілікті қамтамасыз ету тұрғысынан өзін түсінуді және бағалауды талап етеді. Процестік актілердің үлгілерін әзірлеуде, әсіресе сотқа дейінгі тергеп-тексеруде жоғары талап етілу дәрежесі байқалады.

Түйін сөздер: процестік актілер, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, процестік актілерге қойылатын талаптардағы біркелкілік.

D.Islyamkhanov¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Research supervisor: B.Kh. Toleubekova – Doctor of Science, Professor

GENERAL RULES FOR DRAFTING PROCEDURAL ACTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

The drafting of procedural acts refers to those fundamentally significant aspects on which the quality of the pre-trial investigation largely depends. The current Code of Criminal Procedure establishes general rules for drafting procedural acts. The requirements for them vary depending on the purpose of the procedural act drawn up by the authorized person at a particular stage of the criminal prosecution. In modern conditions, there are no specialized services in the system of criminal prosecution bodies that functionally develop models of procedural acts. This fact requires reflection and evaluation in terms of ensuring uniformity in the preparation of procedural acts, regardless of the departmental affiliation of the criminal prosecution body and prosecutor's supervision. There is a high degree of demand in the development of samples of procedural acts, especially in pre-trial investigations.

Keywords: procedural acts, pre-trial investigation, uniformity in requirements to procedural acts.

Введение

Необходимость разработки образцов процессуальных актов вызвана практической целесообразностью и выполнением требования об обеспечении единообразия в однородных процессуальных актах, составляемых в досудебных стадиях производства по уголовным делам.

При подготовке данной работы автор в качестве методологической основы применил диалектический метод познания действительности в динамике событий, связанных с процессами развития национального уголовно-процессуального законодательства.

Опыт законодательного закрепления образцов процессуальных документов обладает РФ, где к Уголовно-процессуальному кодексу прилагается пакет образцов процессуальных документов, составляемых на всех стадиях производства по уголовному делу. Данное приложение представлено в структуре УПК РФ в виде части шестой под названием «Бланки процессуальных документов». В этой части размещен раздел XIX под названием «Применение бланков процессуальных документов». В данном разделе содержится две главы: глава 56 «Порядок применения бланков процессуальных документов» и глава 57 «Перечень бланков процессуальных документов». Указанный перечень включает 63 приложения, которые, собственно, и являются искомыми образцами [6]. Преимуществами такого подхода российского законодателя являются, во-первых, сокращение объемов норм, регламентирующих порядок составления процессуальных документов; во-вторых, достижение единообразия в структуре и системе процессуальных документов на всей территории страны; в-третьих, достигается значительная процессуальная экономия при осуществлении прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием; в-четвертых, исключение правовых ошибок при отражении мотивации принимаемого решения (в каждом образце процессуального документа приведены необходимые ссылки на нормы УК РФ и УПК РФ). В последнем случае нормы, указанные в качестве основания для применения того или иного процессуального документа, сами по себе играют позитивную роль в соблюдении законности, а также являются своего рода ориентиром или подсказкой для уполномоченного органа или лица, ведущего уголовный процесс, по вопросам необходимого следования предписаниям уголовно-процессуального закона.

Основная часть

Для понимания глубины рассматриваемой проблемы нами предпринята попытка определить примерный объем процессуальных актов, имеющих хождение в досудебном производстве по уголовным делам. К основным нормам, устанавливающим правила составления процессуальных актов, относятся:

- ст. 60, ч. 2 УПК РК (постановление следователя о приеме уголовного дела к своему производству);
- ст. 43, 44 УПК РК (постановления о соединении и выделении уголовных дел);
- ст. 60, ч. 3 УПК РК (уведомление следователем прокурора об установлении обстоятельств, позволяющих заключить процессуальное соглашение);
- ст. 115, 212 УПК РК (протокол допроса);
- ст. 116 УПК РК (заключение эксперта);
- ст. 117 УПК РК (заключение специалиста);
- ст. 119 УПК РК (протоколы процессуальных действий);
- ст. 131, ч. 2 УПК РК (протокол задержания подозреваемого);
- ст. 140, ч. 2 УПК РК (постановление о применении меры пресечения);
- ст. 161, ч. 1 и 2; ст. 162 УПК РК (ходатайство следователя перед следственным судьей о наложении ареста на имущество);
- ст. 170 УПК РК (постановление уполномоченного лица о принятом решении по итогам рассмотрения гражданского иска);
- ст. 184 УПК РК (рапорт об обнаружении уголовного правонарушения);
- ст. 185, ч.1 УПК РК (документ о регистрации принятого заявления или сообщения об уголовном правонарушении, выдаваемый заявителю);
- ст. 198 УПК РК (постановления, выносимые в ходе досудебного расследования);
- ст. 199 (протокол следственного действия);
- ст. 200 УПК РК (представление по устранению обстоятельств, способствовавших совершению уголовного правонарушения и других нарушений закона);
- ст. 203, 204 УПК РК (постановление о квалификации деяния подозреваемого);
- ст. 205 УПК РК (письменное уведомление-повестка);
- ст. 212 УПК РК (протокол допроса);
- ст. 224 УПК РК (протокол осмотра, освидетельствования);
- ст. 233 УПК РК (постановление о проведении негласного следственного действия);
- ст. ст. 238 УПК РК (протокол исследования результатов негласного следственного действия);
- ст. 256 УПК РК (протокол обыска или выемки);
- ст. 261 УПК РК (протокол предоставления предметов и документов);
- ст. 269 УПК РК (протокол получения образцов);
- ст. 288 УПК РК (постановление о прекращении досудебного расследования);
- ст. ст. 292 УПК РК (постановление об объявлении розыска подозреваемого, обвиняемого);
- ст. 294 УПК РК (уведомление об окончании производства следственных действий);
- ст. 298, 299 УПК РК (обвинительный акт);
- ст. 301, ч. 1 УПК РК (постановления прокурора по уголовному делу, поступившему с обвинительным актом);
- ст. 305, ч. 1 УПК РК (постановление прокурора о предании обвиняемого суду и направлении дела в суд) [1].

Таким образом, нами выявлено более тридцати норм УПК РК, содержащих регламентацию процессуальных документов, составляемых уполномоченными лицами и органами в досудебном расследовании. Как нам представляется, этот перечень не является исчерпывающим.

Необходимо отметить, что кроме приведенных выше видов процессуальных документов следователь, дознаватель, прокурор составляют иные документы, связанные с запросами и обращениями в иные организации, учреждения и предприятия для получения необходимых для расследования сведений, справок, документов и т.п. Таким образом, круг процессуальных актов, составляемых на досудебных стадиях производства по уголовному делу, достаточно разнообразен и широк. Предусмотреть какие-либо универсальные законодательные предписания по правилам составления процессуальных актов не представляется возможным по следующим соображениям: каждый вид процессуального акта имеет свое предназначение и должен

отражать особенности процессуального действия или решения. Если исходить из посылки о том, что только следственных действий в УПК РК предусмотрено 13 видов, то это означает, что должны быть регламентированы: порядок составления протоколов по каждому виду следственных действий; по отдельным видам – порядок вынесения постановлений и получения санкции следственного судьи. Кроме того, в УПК РК предусмотрено 8 видов негласных следственных действий, по каждому из которых требуется вынесение самостоятельного постановления об их производстве, а по шести видам из которых требуется получение санкции следственного судьи, при этом по результатам исследований каждого вида негласного следственного действия необходимо составление самостоятельного протокола такого исследования. Очевидно, что нарушение действующих правил составления процессуальных документов только в указанной части может привести к таким отрицательным последствиям, как признание отдельных доказательств недопустимыми, проведенное досудебное расследование неполным. Такие последствия влекут принятие прокурором решения о возврате уголовного дела следователю для проведения дополнительного расследования.

Основную сложность в деле соблюдения всех правил составления процессуальных актов в досудебном производстве по уголовному делу представляют такие факторы, как:

- большая разбросанность и бессистемность размещения норм, регламентирующих порядок составления процессуальных актов;
- размещение предписаний по одному и тому же виду процессуальных актов в разных структурных рубриках УПК РК;
- отсутствие целостности изложения требований, относящихся к одному виду процессуальных документов, разорванность отдельных предписаний и их фрагментарное размещение в разных нормах УПК РК;
- размещение правил составления отдельных процессуальных документов не в нормах УПК РК, а в различных актах прокурорского надзора (приказах Генерального Прокурора РК);
- отсутствие единых требований, соблюдение которых является обязательным для всех видов процессуальных документов, составляемых в досудебном расследовании;
- отсутствие законодательно установленных образцов процессуальных актов, отклонение от которых признавалось бы существенным нарушением уголовно-процессуального закона.

Одним из вариантов решения проблем в деле достижения единообразия при составлении процессуальных актов, как нам представляется, является разработка образцов процессуальных актов, которые были бы доступны любому сотруднику органов уголовного преследования, осуществляющему свои функции в досудебном расследовании уголовных дел.

Изучение практики органов досудебного расследования свидетельствует о том, что единообразия в деле составления процессуальных документов в современных условиях нет, что значительно затрудняет деятельность судов по отправлению правосудия.

Сборники образцов процессуальных документов ранее издавались под контролем органов прокуратуры. Такие сборники разрабатывались авторскими коллективами, включавшими в свой состав не только практиков, но и преподавателей вузов, непосредственно преподающих предмет «Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан», либо «Практикум по составлению уголовно-процессуальных документов» [2; 3; 4; 5]. Однако эти издания разрабатывались на основе УПК РФ 1961 года или УПК РК 1997 года и в преобладающей своей части они не соответствуют требованиям действующего УПК РК (2014 г.).

Основные выводы

1. Соблюдение законности в качестве обязательного предмета надзора прокурора включает правильность составления процессуальных документов на всех стадиях производства по уголовному делу. Несоблюдение установленных правил составления процессуальных актов влечет такие негативные последствия, как исключение из доказательственной базы отдельных доказательств по причине неверного оформления соответствующего процессуального документа, несоблюдения обязательных реквизитов.

2. Отсутствие в УПК РК четкой регламентации системы и структуры процессуальных документов, составляемых лицами и органами, ведущими уголовный процесс, осложняет процессы их составления, а также проверки правильности их составления. Практика составления процессуальных актов в разных регионах отличается, что является фактором, отрицательно влияющим на обеспечение принципа единообразия понимания, толкования и применения норм права.

3. Бессистемность, аморфность и незавершенность предписаний УПК РК по вопросам структуры и содержания процессуальных документов является одной из причин неверного понимания места и роли процессуальных документов в уголовном судопроизводстве.

4. Одним из способов снижения негативных последствий, связанных с недостаточной регламентацией процессуальных документов, является разработка и внедрение в практику правоприменительных органов сборника образцов процессуальных документов, составляемых, например, в досудебном расследовании.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – ЗРК от 04.07.2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями от 02.01.2021 г.) //Юридический вестник в Казахстане, № 9-10 (153-154), май 2021.

2. Манаев Ю.В., Репкин Л.М. Составление процессуальных актов следствия: Учебное пособие. – Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1981. – 101 с.

3. Абишева А.Н. Примерные образцы процессуальных документов предварительного следствия и дознания /Под ред. С.П.Варениковой. – Алматы: Юрист, 2006. – 124 с.

4. Толеубекова Б.Х., Кучуков К. М. Сборник образцов процессуальных документов Республики Казахстан: Учебно-практическое пособие. – Алматы: ТОО «АянЭдет», 2000. – 80 с.

5. Толеубекова Б.Х., Кучуков К. М., Айтупов К. С. Сборник образцов процессуальных документов предварительного расследования: Учебно-практическое пособие. – Алматы: «Зерде», 2003. – 232 с.

6. Гувев А.Н. Постатейный комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, дополненное и переработанное. – М.: Юридическая фирма «Контракт»: Издательский Дом «ИНФРА-М», 2003. – XIV, 1118 с.

МРНТИ: 10.79.01.

УДК: 343.1

Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРОКУРОРОМ УГОЛОВНОГО ДЕЛА СЛЕДОВАТЕЛЮ ДЛЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Согласно ст. 302 УПК РК, процессуальный прокурор при поступлении к нему от следователя уголовного дела с обвинительным актом вправе принять шесть видов решений, в том числе такое решение, как направление уголовного дела лицу, осуществляющему досудебное расследование, для производства дополнительного расследования. В действующем УПК РК самостоятельной нормы об основаниях такого решения прокурора нет. Данное обстоятельство, на наш взгляд, является значительным пробелом в уголовно-процессуальном праве, требующим соответствующего восполнения.

Ключевые слова: досудебное расследование уголовного дела, обвинительный акт, процессуальный прокурор, основания для направления дела на дополнительное расследование.

Б.Х. Толеубекова¹, Т.Б. Хведелидзе¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТІ ТЕРГЕУШІГЕ ҚОСЫМША ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ ҮШІН БЕРУІНІҢ ПРОЦЕСТІК НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

ҚР ҚПК 302-бабына сәйкес, процесс прокуроры тергеушіден айыптау актісімен бірге қылмыстық іс келіп түскен кезде шешімдердің алты түрін, оның ішінде қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамға қосымша тергеп-тексеру жүргізу үшін жіберу сияқты шешімді қабылдауға құқылы. ҚР қолданыстағы ҚПК-де прокурордың мұндай шешімінің негіздері туралы дербес норма жоқ. Бұл жағдай, біздің ойымызша, тиісті толықтыруды қажет ететін қылмыстық процестік құқығындағы елеулі олқылық болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру, айыптау актісі, процестік прокурор, істі қосымша тергеп-тексеруге жіберу үшін негіздер.

B.Kh.Toleubekova¹, T.B. Khvedelidz'e

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROCEDURAL GROUNDS FOR REFERRAL OF CRIMINAL CASE BY PROSECUTOR TO INVESTIGATOR FOR ADDITIONAL INVESTIGATION

Abstract

According to Art. 302 of the Code of Criminal Procedure, the procedural prosecutor, upon receipt of a criminal case from an investigator with an indictment, has the right to make six types of decisions, including such a decision as sending a criminal case to a person conducting a pre-trial investigation to conduct an additional investigation. In the current Code of Criminal Procedure, there is no independent rule on the grounds for such a decision of the prosecutor. This circumstance, in our opinion, is a significant gap in criminal procedure law, which needs to be filled accordingly.

Keywords: pre-trial investigation of a criminal case, indictment, procedural prosecutor, grounds for sending the case for additional investigation.

Введение

В ранее действовавшем УПК РК (1997 г.) [1] содержалась ст. 282, в которой содержался регламент действий прокурора по делу, поступившему с обвинительным заключением. Согласно п.4) указанной статьи прокурор был уполномочен возвратить дело следователю со своими письменными указаниями для производства дополнительного следствия или пересоставления обвинительного заключения. Решение оформлялось в виде мотивированного постановления. Наряду с этим, правом возвращать уголовное дело для дополнительного расследования обладал также судья. Такое возвращение уголовного дела следователю могло быть реализовано через прокурора. При этом, законодатель расширяет рассматриваемое право, включая в предмет возвращения также уголовное дело упрощенного досудебного производства прокурору (ст. 303, 303-1 УПК РК 1997 г.). В действующем УПК РК, принятом 04.07.2014 года [2], судья уже не обладает рассматриваемым правом, то есть норм, соответствующих положениям статей 303 и 303-1 прежнего УПК РК, в действующем УПК РК не существует. Но существует предписание о праве прокурора направить уголовное дело для проведения дополнительного расследования (п. 3) ч. 1 ст. 302 УПК РК). При этом оснований для такого направления дела следователю в УПК РК не содержится.

Целью настоящей работы является обоснование и формулирование предложения о восполнение пробела, связанного с тем, что в действующем УПК РК не содержится нормы о процессуальных основаниях направления прокурором уголовного дела лицу, осуществляющему досудебное расследование, для проведения дополнительного расследования. Применение обобщающего понятия в виде «лицо, осуществляющее досудебное расследование» позволяет

расширительно толковать перечень уполномоченных субъектов, включая в него не только следователей, но и дознавателей.

Для достижения цели предпринята попытка обоснования целесообразности предусмотрения в действующем УПК РК самостоятельной нормы о процессуальных основаниях для направления уголовного дела прокурором лицу, осуществляющему досудебное расследование, на дополнительное расследование.

Методология исследования состоит из комплекса общеправовых методов и специальных, например, сравнительный анализ норм права, логический подход, диалектико-материалистический подход и др.

Основная часть

Для лишения судьи права на возвращение уголовного дела следователю через прокурора для проведения дополнительного расследования оценивается логически правильным решением законодателя. Оставление данного права за судом означало бы придание процессу отправления правосудия обвинительного уклона. Такой подход входил в противоречие с новой доктриной уголовно-процессуального права РК, положенной в основу УПК РК 2014 года.

В УПК РК 1997 года в ст. 303 указываются не основания, а случаи, при которых уголовное дело возвращается через прокурора следователю. К таким случаям относятся:

1) наличие в деле оснований для предъявления обвиняемому другого обвинения, если оно связано с рассматриваемым делом или имеются основания для привлечения к уголовно-ответственности других лиц, если их действия связаны с рассматриваемым делом и отдельное рассмотрение дела в отношении новых лиц невозможно;

2) когда есть необходимость указанное в обвинительном акте обвинение на более тяжкое или существенно отличающееся от первоначально предъявленного обвинения.

Попутно заметим, что в ст. 281 УПК РК 1997 года указывается на обвинительное заключение, что также соответствует положениям ст. 273, 278, 279, 280, 281, 282 УПК РК 1997 года. Однако, нет объяснения тому факту, что в ст. 303 УПК РК 1997 года данный документ уже называется обвинительным актом. Это замечание имеет отношение к обозначению в действующем УПК РК заключительного документа по окончании предварительного расследования, дознания также «обвинительным актом».

Очевидно, что в ст. 303 УПК РК 1997 года речь все же идет об основаниях, а не о случаях. Далее, то, что в ст. 303 названо случаями, в ст. 303-1 называется «обстоятельствами». Определенная непоследовательность в приведенных примерах наблюдается. Это явление весьма нежелательное, так как уголовно-процессуальный закон не терпит синонимов: каждый новый вариант обозначения процессуального явления воспринимается правоприменителем как новый термин, имеющий собственное содержание.

Таким образом, если в УПК РК 1997 года определенные основания для возвращения судом уголовного дела следователю, дознавателю для проведения дополнительного расследования все же есть, то в данном УПК РК ни «случаев», ни оснований для прокурора не предусмотрено. Видимо, в УПК РК 1997 года предполагалось, что прокурор должен идти путем аналогии, включая в основания для возврата дела следователю, дознавателю для проведения дополнительного расследования те основания, которые для этого может применить судья. В этом известная логика присутствует. Наряду с этим, законодатель, принимая УПК РК в 2014 году, исключил рассматриваемое право судьи на возвращение уголовного дела вместе с основаниями для этого, не сохранив их для прокурора. В действующем УПК РК нет ни оснований, ни обстоятельств, ни случаев, которые должен взять во внимание прокурор, принимая решение о возврате уголовного дела следователю, дознавателю для проведения дополнительного расследования.

Вероятные основания для направления дела прокурором следователю, дознавателю для проведения дополнительного расследования можно попытаться найти в перечне вопросов, разрешаемых прокурором по делу, поступившему с обвинительным актом. Эти вопросы предусмотрены в ст.301 действующего УПК РК:

1) имело ли место деяние и содержит ли это деяние состав уголовного правонарушения. Разрешение этого вопроса имеет отношение к прекращению дела производством, что

соответствует основаниям, предусмотренным пп.1) и 2) ч. 1 ст. 35 УПК РК об обстоятельствах, исключающих производство по делу;

2) нет ли в деле обстоятельств, влекущих его прекращение. Данный вопрос имеет отношение практически ко всем основаниям, указанным в ст. 35 УПК РК;

3) правильно ли квалифицировано деяние подозреваемого. Установление данного обстоятельства может свидетельствовать о двух вариантах последствий: первый вариант – при достаточной доказанности прокурор вносит правку в квалификацию деяния без возвращения на дополнительное расследование, но с проведением процедур, связанных с ознакомлением сторон с новой квалификацией; второй вариант – направление уголовного дела следователю, дознавателю для проверки новой квалификации путем проведения дополнительного расследования;

4) подтверждается ли инкриминируемое лицу деяние имеющимися в деле доказательствами. В приведенном случае имеются все основания полагать, что дополнительное расследование позволит найти недостающие доказательства для подтверждения вывода о правомерности инкриминирования лицу деяния;

5) по всем ли установленным уголовно наказуемым деяниям лицо признано подозреваемым. Разрешение данного вопроса предполагает наступление двух вариантов последствий: первый вариант – фактов совершения уголовно наказуемых деяний установлено больше, чем это вытекает из существа обвинения, что может свидетельствовать о том, что не все лица, виновные в совершении правонарушения, следователем установлены. В данной ситуации дополнительное расследование является необходимым. Либо прокурор вносит изменения в квалификацию деяния путем увеличения объемов вины, инкриминируемой подозреваемому. Второй вариант – лицо признано виновным по всем установленным уголовно наказуемым деяниям, что означает отсутствие каких-либо нарушений в данной части и нет никакой необходимости проводить дополнительное расследование;

6) приняты ли меры для привлечения к уголовной ответственности всех лиц, в отношении которых по делу добыты доказательства о совершении ими уголовных правонарушений. Для правильного разрешения данного вопроса прокурором требуется наличие определенных условий, среди которых мы усматриваем следующие: следствием установлены два и более лиц, виновных в совершении уголовно наказуемого деяния; в отношении каждого из них собраны достаточные доказательства. Следствием может быть привлечение к уголовной ответственности тех лиц, в отношении которых есть доказательства, но не проведены процедуры, связанные с привлечением таких лиц к уголовной ответственности. Очевидно, что в рассмотренном случае дополнительного расследования не требуется;

7) правильно ли избрана мера пресечения и нет ли в деле оснований для ее изменения либо отмены. Решение данного вопроса не требует проведения дополнительного расследования на том основании, что для восполнения недостатков в данной части прокурору предоставлены самые широкие полномочия, в том числе право отменить, изменить либо применить меру пресечения в отношении подозреваемого;

8) приняты ли меры обеспечения гражданского иска и возможной конфискации имущества. В данной ситуации прокурор вправе обязать следователя принять необходимые меры для обеспечения гражданского иска в том числе путем проведения процессуальных действий по наложению ареста на имущество, ареста на банковские вклады подозреваемого и т.д. Разрешение данной задачи в отдельных случаях может потребовать направления уголовного дела на дополнительное расследование в целях установления у подозреваемого имущества, подлежащего конфискации;

9) связано ли имущество подозреваемого, обвиняемого с уголовным правонарушением, являющимся основанием для возможной конфискации в случаях, предусмотренных ст. 48 УК РК о конфискации имущества, и представлены ли доказательства относимости данного имущества к предмету конфискации. Для решения данного вопроса, возможно, что потребуются направление уголовного дела следователю, дознавателю для проведения дополнительного расследования;

10) не допущены ли в производстве досудебного расследования существенных нарушений уголовно-процессуального закона. Разрешение этого вопроса зависит от того, какое именно

существенное нарушение уголовно-процессуального закона нарушено. Как известно, в соответствии со ст. 436 УПК РК, к существенным нарушениям относятся:

- которые путем лишения или стеснения гарантированных законом прав участвующих в деле лиц, несоблюдения процедуры судопроизводства или иным путем помешали всесторонне, полно и объективно исследовать обстоятельства дела, повлияли или могли повлиять на постановление правосудного приговора или иного решения суда;

- односторонность или неполнота судебного следствия в результате исследования доказательств, подлежащих обязательному исследованию, явилось результатом ошибочного исключения из разбирательства допустимых доказательств или необоснованного отказа стороне в исследовании доказательств, которые могут иметь значение для дела, либо исследование недопустимых доказательств;

- если судом при наличии оснований, предусмотренных ст. 35 УПК РК, уголовное дело не было прекращено;

- если приговор постановлен незаконным составом суда;

- дело рассмотрено в отсутствие подсудимого, кроме тех случаев, когда законом такое отсутствие разрешено (ч. 2 ст. 35 УПК РК);

- дело рассмотрено в суде без участия защитника или представителя потерпевшего, когда их участие по закону является обязательным;

- нарушен принцип языка при производстве по уголовному делу;

- подсудимому не предоставлено право участия в судебных прениях, за исключением тех случаев, когда законом ему такое право не предоставляется;

- нарушена тайна постановления приговора;

- приговор не подписан судьей;

11) приняты ли органом уголовного преследования меры по установлению сумм процессуальных издержек и других сумм для обеспечения их взысканий судом;

12) имеются ли основания для заключения процессуального соглашения.

Таким образом, не все из приведенных выше вопросов, по которым прокурор осуществляет проверку поступившего к нему уголовного дела с обвинительным актом, могут служить основаниями для возвращения уголовного дела следователю для проведения дополнительного расследования. Более того, ряд вопросов обращен к судье и не всегда может быть разрешен на досудебных стадиях.

Для разрешения основного вопроса данного исследования, состоящего в определении оснований, при наличии которых прокурор вправе возвратить уголовное дело следователю для проведения дополнительного расследования, полагаем целесообразным обратиться к уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации советского периода развития права. В соответствии со ст. 232 УПК РФ (1960 г.) основаниями для направления дела на дополнительное расследование признавались: 1) неполнота произведенного дознания или предварительного следствия, которая не может быть восполнена в судебном заседании; 2) существенное нарушение уголовно-процессуального закона органами дознания или предварительного следствия; 3) наличие оснований для предъявления обвиняемому другого обвинения, связанного с ранее предъявленным, либо изменения обвинения на более тяжкое или существенно отличающееся по фактическим обстоятельствам от обвинения, содержащегося в обвинительном заключении; 4) наличие оснований для привлечения к уголовной ответственности по данному делу других лиц при невозможности выделить о них материалы дела; 5) неправильное соединение или разъединение дела.

Комментируя данные основания для возвращения уголовного дела следователю для дополнительного расследования, В.К. Бобров, Р.Д. Лисицын и П.В. Фадеев указывали, что дополнительное расследование – это «дополнительное дознание или предварительное следствие, производимое по решению прокурора, суда или судьи при наличии указанных в законе оснований в целях выяснения имеющих значение для дела обстоятельств и устранения иных причин, препятствующих судебному разбирательству» [3, с. 89]. Авторская редакция сохранена с учетом того, что право возврата уголовного дела на дополнительное расследование было предоставлено не только прокурору, но и суду, судье. В действующем УПК РФ (2002 г.), как и в действующем УПК РК (2014 г.), соответствующие полномочия у судьи исключены и сохранены

только у прокурора. Из смысла приведенной выше цитаты вытекает, что одной из задач предварительного расследования является подготовка и создание надлежащих условий для отправления правосудия. Данное обстоятельство, видимо, является определяющим для установления оснований для возврата уголовного дела для дополнительного расследования.

Анализ задач уголовного процесса, закрепленных в ст. 8 УПК РК, свидетельствует о том, что ряд из них может рассматриваться как методологическая основа для выделения конкретных оснований для возврата уголовного дела для дополнительного расследования. В числе таких задач нами усматриваются следующие: 1) полное раскрытие уголовных правонарушений; 2) полное расследование уголовных правонарушений; 3) изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, совершивших уголовные правонарушения; 4) правильное применение уголовного закона. Как представляется, выполнение этих задач и есть те самые условия, которые позволяют суду, судье беспрепятственно отправлять правосудие. Наряду с этим, в задачу прокурора входит выявление тех препятствий, которые необходимо устранить до того, как уголовное дело будет передано в суд. Это означает, что в УПК РК должна быть предусмотрена соответствующая норма, содержащая максимально полный перечень оснований для реализации прокурором своего права на возврат уголовного дела дознавателю, следовательно для восполнения пробелов в материалах дела и устранения допущенных нарушений при реализации предписаний УПК РК.

С учетом изложенного полагаем, что в качестве оснований для безусловного возвращения лицу, осуществляющему досудебное расследование, уголовного дела, поступившего к прокурору с обвинительным актом, могут выступать:

- 1) неполнота произведенного дознания или предварительного следствия, которая не может быть восполнена иначе, как путем проведения дополнительного расследования;
- 2) существенные нарушения уголовного закона органами дознания или предварительного расследования, предусмотренные частью 2 ст. 9, частью 1 ст. 436 УПК РК;
- 3) наличие оснований для квалификации деяния подозреваемого по другой статье уголовного закона, связанной с ранее осуществленной квалификацией, либо изменения квалификации деяния на более тяжкую или существенно отличающуюся по фактическим обстоятельствам от квалификации, содержащейся в обвинительном акте;
- 4) необходимость проведения квалификации деяния по уголовному закону в отношении тех лиц, о которых отсутствует возможность выделить материалы уголовного дела в отдельное производство;
- 5) нарушение правил о соединении или выделении уголовных дел, предусмотренных статьями 43 и 44 УПК РК.

Есть основания полагать, что при таком подходе будет исключена ошибка, связанная с неверным определением оснований для возврата уголовного дела дознавателю, следовательно для проведения дополнительного расследования. Необходимость дачи прокурором надлежащих указаний, обязательных для выполнения дознавателем, следователем, явится своеобразной гарантией правильного выбора оснований для возврата уголовного дела в связи с тем, что его указания должны быть ориентированы, в первую очередь, на устранение тех недостатков, которые обусловили выбор основания для возврата. Кроме того, законодательное определение оснований для возврата уголовного дела прокурором для проведения дополнительного расследования позволит унифицировать систему прокурорских решений и снизит риск произвольного формулирования прокурором таких оснований.

Список использованной литературы

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан –Принят ЗРК от 13.12.1997 г. № 206-І. – Алматы: Юрист, 1997. – 308 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принят ЗРК от 04.07.2014 г. № 231-V. С изменениями и дополнения по состоянию на 02.01.2021 г. //Юридический вестник в Казахстане, № 9-10 (153-154) май, 2021. – 278 с.
3. Словарь основных терминов по уголовному процессу / Под редакцией к.ю.н., доцента Боброва В.К. – М.: Московская академия МВД России, изд-во «Щит-М», 2001. – 160 с.

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ: 10.01.29

УДК: 34:002.6

Z.B. Ivanova¹, A.O. Kassymbek²

¹Komi republican academy of state service and management

²Abai Kazakh National Pedagogical University

**USE OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES
IN LEGAL EDUCATION**

Abstract

The article is devoted to the application of forms and methods of information and communication technologies in the training of Bachelor of Law students. Information resources that are used in the process of teaching law students, forms and methods of their use in the educational process are considered.

The main feature of modern information and communication technologies is their versatility and versatility. However, despite the wide range of possibilities, these technologies can only make human activities more efficient. The problem of using technological potential in the educational process is the main multi-faceted task of improving science and education based on information and communication technologies. Its successful solution will improve the quality and accessibility of education, integrate the education system into the world's scientific, industrial, social and cultural information infrastructure.

In law schools, the analysis of the training session is rarely used. It is generally accepted that the reflection of the lesson is the responsibility of the teacher, not the students, while the students are the main participants in the educational process. It should be noted that the involvement of students in the analysis of the training session, extracurricular activities and other forms of training leads to rapid improvement and increase in the effectiveness of the educational process. During the reflection of the lesson, students can also express their criticism of the teacher and offer ideas for improving the effectiveness of the educational process. In our opinion, all this contributes to a respectful and professional relationship between teachers and students, since the activities of students and communication with the teacher are the main levers of student learning.

The fulfillment of the above conditions in the article will contribute to the achievement of the main goal of education-improving the quality of education, increasing the availability of education, meeting the needs of the harmonious development of the student's personality and the information society as a whole.

Conclusions about the importance of these technologies for the development of classes in legal disciplines are formulated.

Keywords: information technologies; students; legal subjects, legal education; modernization; pedagogical communication.

Ж.Б. Иванова¹, А.О. Қасымбек²

¹Коми республикалық мемлекеттік қызмет және басқару академиясы

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ЗАМАНАУИ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Мақала заңтану бакалавры студенттерін оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың нысандары мен әдістерін қолдануға арналған. Заң жоғары оқу орындарының студенттерін оқыту процесінде қолданылатын ақпараттық ресурстар, оларды оқу процесінде қолдану формалары мен әдістері қарастырылған.

Қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың басты ерекшелігі-олардың әмбебаптығы мен әмбебаптығы. Алайда, көптеген мүмкіндіктерге қарамастан, бұл технологиялар адамның іс-әрекетін тиімдірек ете алады. Оқу және білім беру процесінде технологиялық әлеуетті пайдалану проблемасы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде ғылым мен білімді жетілдірудің көп қырлы негізгі міндеті болып табылады. Оның табысты шешімі білім берудің сапасы мен қолжетімділігін арттыруға, білім беру жүйесін әлемдік ғылыми-өндірістік, әлеуметтік және мәдени ақпараттық инфрақұрылымға интеграциялауға мүмкіндік береді.

Заң университеттерінде оқу сабағын талдау сирек қолданылады. Сабақтың рефлексиясы оқушылардың емес, мұғалімнің міндеті екендігі жалпыға белгілі, ал студенттер оқу процесінің негізгі қатысушылары болып табылады. Білім алушыларды оқу сессиясын, аудиториядан тыс сабақтарды және оқытудың басқа да нысандарын талдауға тарту Оқу-тәрбие процесінің тез жетілуіне және тиімділігін арттыруға әкелетінін атап өткен жөн.

Сабақтың рефлексиясы кезінде оқушылар мұғалімге қатысты өз сын-пікірлерін білдіре алады және оқу процесінің тиімділігін арттыру идеяларын ұсына алады. Біздің ойымызша, мұның бәрі оқытушылар мен студенттер арасындағы құрметті және кәсіби қарым-қатынасқа ықпал етеді, өйткені студенттердің қызметі мен оқытушымен қарым-қатынас студенттерді оқытудың негізгі тұтқалары болып табылады.

Мақалада көрсетілген шарттардың орындалуы білім берудің негізгі мақсатына - білім сапасын арттыруға, білімге қол жетімділікті арттыруға, оқушының жеке басының және тұтастай ақпараттық қоғамның үйлесімді даму қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етеді.

Құқықтық пәндер бойынша сабақтарды әзірлеу үшін осы технологиялардың маңыздылығы туралы тұжырымдар жасалды.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар; студенттер; құқықтық пәндер, құқықтық білім; модернизация; педагогикалық қарым-қатынас.

Иванова Ж.Б.¹, Касымбек А.О.²

¹Коми республиканская академия государственной службы и управления

²Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЮРИДИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Статья посвящена применению форм и методов информационно-коммуникационных технологий при обучении студентов-бакалавров юриспруденции. Рассмотрены информационные ресурсы, которые применяются в процессе обучения студентов юридических вузов, формы и методы их использования в учебном процессе.

Главной особенностью современных информационно-коммуникационных технологий являются их универсальность и многофункциональность. Однако, несмотря на широкий спектр возможностей, эти технологии могут только сделать человеческую деятельность более эффективной. Проблема использования технологического потенциала в учебном и образовательном процессе является основной многогранной задачей совершенствования науки и образования на основе информационно-коммуникационных технологий. Его успешное решение позволит повысить качество и доступность образования, интегрировать систему образования в мировую научно-производственную, социальную и культурную информационную инфраструктуру.

В юридических вузах анализ учебного занятия используется редко. Общеизвестно, что рефлексия урока является обязанностью педагога, а не учащихся, в то время как учащиеся являются основными участниками учебного процесса. Следует отметить, что привлечение обучающихся к анализу учебной сессии, внеаудиторных занятий и других форм обучения приводит к быстрому совершенствованию и повышению эффективности учебно-воспитательного процесса. Во время рефлексии урока учащиеся также могут высказать свою критику в адрес учителя и предложить идеи по повышению эффективности учебного процесса. На наш взгляд, все это способствует уважительным и профессиональным отношениям между преподавателями и студентами, поскольку деятельность обучающихся и общение с преподавателем являются основными рычагами обучения студентов.

Выполнение перечисленных условий в статье будет способствовать достижению основной цели образования - повышению качества образования, повышению доступности образования, удовлетворению потребностей гармоничного развития личности обучающегося и информационного общества в целом.

Сформулированы выводы о значимости указанных технологий для разработки занятий по юридическим дисциплинам.

Ключевые слова: информационные технологии; студенты; юридические дисциплины, юридическое образование; модернизация; педагогическое общение.

Introduction. The modern period of information society development is characterized by the rapid growth of information and communications technology.

As some educators and psychologists note, the pedagogical activity is formed by teachers' and students' joint efforts built by the laws of communication and bolster the pedagogical process [1], [2], [3].

Certainly, pedagogical communication is a unique form of communication because of its teaching, developing, and educating qualities. As the practice shows, at present, novel teaching and education technologies are integrated into higher education institutions only with pedagogically elaborate communication.

In the pedagogical activity, communication significantly affects students' formation and strengthening of active position, cognitive interests, creativity, independence, and knowledge acquisition.

The modernization process of academics poses serious educational challenges for higher institutions.

As a part of the academic process, education is a pedagogically purposeful communication and interaction between educator and students, aimed at physical and spiritual development and formation of subjects of education[4]. In practice, we, as educators, realize that communication fosters a culture of interpersonal relationships, provides a favorable and comfortable environment for academic and non-academic activity, allows the teacher and students to embrace their potential.

Methodology. The methodological basis of the scientific article was made up of a number of general scientific, general, special and particular methods of scientific knowledge. In this article, methods were applied such as logical, dialectical, comparative legal, systemic, formal legal, historical.

Discussion. The pedagogical conversation is, above all, communication, i.e., the exchange of information between participants of the pedagogical process. Communication accompanies the majority

of educator's actions and depends on several conditions. It is crucial to provide positive motivation for the transfer of information and its understanding and acquisition by students on a lecture or practical task. It is also necessary to attract attention and interest to the topic of the study. It can be achieved by utilizing exciting facts, real-life cases, compelling solutions from the arbitrage practice, historical evidence, video or T.V. fragments, etc.

Thus, for example, studying the topic "Individuals as subjects of civil law" in a lecture, a teacher can use the example of Isaac Newton's poor academic performance at school. Once, a high-achieving from his class offended Newton, and he decided to take revenge. By improving his academic performance, he overtook the status of the exemplary student. This habit of achieving a goal became a unique characteristic of the great scientist [5].

Such a teaching method cultivates in students qualities of determined, enthusiastic, and creative individuals because the educator delivers the information that attracts students' attention, makes the process of learning more compelling and informative, and involves students in the creative process of learning legal disciplines.

Modernization of pedagogical art, communication technologies, and legal training and education aims to achieve efficiency, initiative, and discipline in the relationship between the teacher and students.

Each training section should serve not only academic but also an educational function. The educational role of learning involves the formation of perseverance, perception of the world, morality, system of ideals, attitudes, methods, ethical behavior, and purpose in society [5]. The educational function is realized through the teacher's words, which are, according to V.A. Sukhomlinsky, "an irreplaceable tool for influencing the soul of the student" [6].

Today, the demand to organically fit the systems of students' moral and spiritual education into the academic process of law schools is higher than ever. Lately, pedagogical techniques in legal education have scarcely involved the spiritual development of students' personality and the formation of aesthetic and moral standards. Therefore, one of the challenges of constructing a student's character is the student's spiritual development, including the further exploration of the national and international culture in the process of learning legal disciplines.

Aesthetic education represents the education of the ability to see the beauty in our world. The most crucial forms of this are exploring the different forms of art, literature, music, visual arts, architecture, and memorials, etc.

Education of a student's moral principles is based on the acquisition of the ethical values that comprise society's modern ethics. These values are - liberty, democracy, dignity, honor, responsibility, conscience, kindness, environmental culture, faith, and will.

The ways of solving the spiritual education problems can be realized during special learning and practical training where legal dialogues can be used.

Nowadays, team learning, communication skills development, cooperation characteristic of interaction that unites intellectual potential are in high demand. Learners get actively involved in discussions, which develops their practical skills and abilities. As Tacitus notes, "Exercises give rise to mastery" [7].

It is important to note that communication technology begins with setting the training session goals, tasks, and the students' emotional attitude towards productive exercise and aesthetic education. A single goal setting is considered a powerful instrument for stimulating the students and cultivating interest, persistence, and success. According to M. Twain, a person who does not know where to go will be stunned when he ends up in the wrong place [8].

Determining the lesson objectives is necessary to provide students with the optimal intellectual development, conscious and robust acquisition of the knowledge of legal disciplines, the ability to utilize the knowledge in practice, creatively employ the knowledge to solve novel issues, and ensure the student's self-realization as an individual.

Tasks of the training session reveal to students the importance of forthcoming creative activity and the purpose of the acquired knowledge; they pique students' sense of duty, responsibility, and

excitement about creative learning. Tasks that employ innovative communication technology create a positive emotional attitude and stimulate the sense of initiation to the culture.

From our perspective, the modernization process of education in law schools consists of integrating pedagogy and arts. It fosters the origination of observance and curiosity for law in students, connects different disciplines, and piques interest for creative individuals like A. S. Pushkin; it also develops students' aesthetic tastes, interest in painting and literature, love of creativity, skills in oral and written speech, and consolidation of knowledge on the topics covered.

To improve students' communication skills, their stubbornness, and will, the ability to overcome external and internal issues in collective interests, and get inspired by serving society, it is essential to assign students tasks that are difficult and unattractive but useful for other people. Choosing a similar studying option, the teacher brings the element of creativity into the process, intrigues students to seek novel independent conclusions, and focuses students' attention on the study's topic. Furthermore, such a teacher becomes an example to follow for students because, in constantly changing circumstances, he or she manages and interacts with students considering their expectations, while using not only innovative pedagogical technology and professional experience but also new progressive information and communications technology of studying.

A vital skill of pedagogical communication is analysis - critical examination and discussion of the accomplished tasks. Learners do not always and instantly complete the tasks without flaws and mistakes. Therefore, educating the feelings of dissatisfaction with the result and improving continuously is an indispensable part of academics and education.

In law schools, the analysis of the training session is rarely used. It is widely accepted that lesson reflection is the educator's responsibility and not the students, while the students are the main participants of the learning process. It is worth mentioning that attracting learners to an analysis of the training session, non-academic lessons, and other learning forms leads to rapid improvement and increased effectiveness of the academic and educational process. During lesson reflection, students can also express their criticism towards the teacher and suggest ideas for improving the learning process's efficiency. In our vision, all this promotes respectful and professional relationships between educators and students because learners' activity and communication with a teacher are the main levers of students' education.

The result of using communications technology to modernize educational work is that every practical task, training session, lecture, and non-academic activity should be aimed at achieving educational and personal development goals, the development of knowledge, skills, and abilities in the legal field.

Communications technology represents an essential channel for interaction between students and teachers. However, pedagogical communication can be educationally valuable and efficient only when it is informative. Informativeness is a critical part of a dialog between educators and students. Professional pedagogical communication is realized during the academic and educational process. Academic and non-academic programs and events determine the contents of this communication.

The elements of the pedagogical form of communication are:

- teacher's ability to use the contents of the conversation for pedagogical purposes, gaining the sympathy and trust of students by openness, simplicity, and interest;
- the aspiration towards spiritual enrichment
- ability to listen and not impose personal solutions
- perfecting the oral skills by utilizing reasoned explanation
- providing practical moral help and support for the one defending the truth during discussions
- development of moral beauty in relationships based on the requirements and culture of behavior.

At the current stage, law schools are required to implement novel approaches to tuition that would guarantee the improvement of students' communicative, creative, and future skills based on the potential multi-variance of the contents of the academic and educational process. This integration would foster the modernization of the scholarly work using communication technologies.

We considered the most challenging communication technology that is used in legal education. Its implementation requires the teacher to employ skills such as clearly expressing thoughts, formulating questions, explaining, proving, listening, approving, and motivating students to act. As a result of the educational and academic process, communication interaction has a significant educational value and promotes the development of interpersonal relationships [9].

The change of historical eras is determined by the shift in communication technologies [8]. This thesis, made by the famous researcher of mass communications Herbert Marshall McLuhan, is being confirmed by today's society. Information and communication technologies broaden the borders of fundamental concepts like knowledge and language. Information and communication were always present; however, nowadays, information and communication technologies are proliferating, and the opportunities they open are becoming unprecedented for the development of learners, practical educational impact on students, and solving pedagogical tasks. Only teachers who strive to possess the knowledge that allows them to thrive in a new information era can competently dispose of these opportunities [11].

Besides communication technologies in academics and education, information technologies are also used in pedagogical practice. Future lawyers should receive fundamental knowledge and skills in using modern information and communication technologies in the legal field and form information competence during the learning process. For this reason, it is worth mentioning that to provide an efficient academic and educational process in law schools; it is pivotal to develop and actively implement didactic materials of the new generation, which emerge on a modern information technology basis. These materials are multimedia learning systems, control programs, and tests, training video cases, educational internet resources, multimedia lectures and presentations, training simulators for consolidating knowledge and skills, and online learning courses.

Specified materials differ from traditional forms by the following characteristics:

- opportunity to use sound, video, graphics, animation, and other multimedia in a single learning tool;
- interactivity - opportunity to maintain immediate feedback, adjust the learning process, receive additional information, choose working hours, move along chosen learning path;
- process significant amounts of information and issue information corresponding to a situation upon request;
- automation of the learning process (control, monitoring, etc.);
- developing academic resources by using learning tools in C.D.s, internet resources, maintaining communication between students and the learning tool, students themselves, and students and teachers [12].

Education in the 21st century is not only global but also individual. Nowadays, learners have the opportunity to choose the necessary information from a vast array of media. Therefore, information plays a vital role in the development of modern educational systems. It dramatically increases access to world information systems, where information received is, usually, audiovisual, operational, and descriptive.

Informatization of the teaching process in law schools requires educators' information and communication competencies, employing information technology. Literature analysis demonstrated that the unified approach to the definition of "information competence" does not exist. Instead, this concept is multifaceted. However, we are close to the vision of N.A. Kochkina defines a teacher's information competence as the ability to navigate the information space, discover necessary information, and integrate it into the academic process to solve pedagogical problems [13].

Results. The specificity of using information technology is that the teacher and students can create extraordinary academic materials, which attract students' interest, motivate and guide them to successful results.

Thus, using the reference and legal system "Consultant Plus," law school students can investigate regulations and judicial practice and identify legal problems in the current legal system.

Informatization of the education system implies sustaining a methodology, development practice, and optimal use of modern information and communication technologies dedicated to implementing psychological and pedagogical goals of training and education [14].

Information technology training is a pedagogical technology that uses unique methods, software, and hardware tools to work with information [15].

The use of information technologies sustains intensification and actualization of the educational process in legal education based on the solution of the following primary tasks [16]:

- identification and implementation of stimulating the cognitive activity of law schools students by using various information technologies depending on each student's personality type

- expansion of interdisciplinary connections while defining and solving problems from different subjects by using modern tools of information processing;

- active involvement of students in designing and further actualizing its educational trajectory, which provides a personality-oriented approach in organizing the academic and educational process

The use of information technology in legal education creates favorable conditions for students' comprehensive development and their preparation for effective independent activity at the present stage of development of the information society.

Integration of information technology into academic and educational process provides:

- improvement of reasonable and algorithmic thinking depending on unique characteristics of communication between student and computer, and work with special training programs;

- expansion of creative thinking by improving contents of teaching activity, completing innovative heuristic, research tasks with the help of intelligent training systems and simulation programs;

- improvement of learners' communication skills based on the implementation of joint projects and compelling games using information technologies;

- improvement of competence level in using information technologies necessary for the successful social and future professional adaptation of the student.

The goal of using information technologies is to develop students' information culture that is not limited to processing information but, rather, implies comprehensive development of law school students' personality.

Successful integration of information technologies into the academic and educational process is mostly defined by learners' motivation to utilize the technology.

At first, it may seem that there is no problem concerning the use of information and communication technologies, which are becoming generally accepted means of motivation for cognitive activity. Sometimes, learners have indifferent, and occasionally negative views to innovations, and the teacher should find a way that would allow to attract students' attention and make the use of information technologies organic and obligatory [11].

Teachers should be able to form students' motivation for cognitive activity through information technologies, persuading them that implementation of technologies along with training in legal disciplines allows them, to some extent, to satisfy their internal needs.

Solving this problem is strongly linked with pedagogical creativity and does not have universal answers. Teachers should be able to apply theoretical knowledge, practical experience, and intuition.

A teacher can see that students utilize information technologies pretty successfully to solve numerous tasks. But unusual problem setting or the necessity to take the initiative often cause complications. In this case, the use of programs that produce results only after completing the task is irrelevant. The most appropriate approach is polling with continuous feedback when students can see the intermediate result after completing a subproblem [11].

Training programs should be used to allow students to achieve success by putting in adequate efforts. To maintain this vision, a plan should be adjusted to a student's abilities, depending on the level of starting knowledge and psychological characteristics. As a result, a student will have realistic goals, which will make him or her use software that allows them to solve more complicated tasks consistently. Students need to have an incentive for further work to consolidate the achieved success.

Nowadays, information technologies are becoming an integral part of the academic and educational process. The goal of using technology is not to formalize the educational process, enhancing the role of computers, but to increase the quality of education. The use of information technologies in the academic and educational process allows the teachers to dedicate their free time to create additional opportunities for close interaction with students, who can be actively supported and guided while working with challenging material [11].

Elaborate cooperation between humans and computers allows making the learning process more efficient. This cooperation is hugely beneficial in the course of conducting interactive classes using multimedia learning technology.

Transfer of knowledge and development of students' skills and abilities will be much more effective if a teacher can use software tools of modern information technologies. One of the methods to achieve a high quality of both lectures and practical lessons is implementing software tools of contemporary information technologies to prepare and conduct the curriculum [17].

The contents of many legal disciplines change quite dynamically. This is caused by the process of regular changes to the current legislation [17]. For this reason, didactic materials on both lectures and practical lessons should continuously be updated. The form of delivery of scientific material should be modern, using not only interactive teaching methods but also multimedia tools.

Multimedia equipment is used in the academic process to work with multidimensional information resources. Furthermore, it is compatible with Microsoft Office, MS PowerPoint, Microsoft Excel, and Microsoft Word [19].

Spending a minimum amount of time makes it possible to quickly compose slides with thesis statements, diagrams, tables, and algorithms and provide them with necessary illustrations. M.S. Power Point offers a wide range of functionality that allows using not only text information but also images, videos, diagrams, and tables. Multimedia equipment then will enable teachers to conduct a screen demonstration of the presentation [20].

Nowadays, no person can succeed without modern devices and information technology. The rapid growth of computer technologies involved all spheres in the contemporary world, including education. As a result, the P.C. became a powerful tool for learning [21].

However, this does not mean that computers' extended role will displace teachers from the educational process [22]. Rather, elaborate cooperation between a human and a P.C. can make the academic process more effective.

The use of modern information technology software in both lectures and practical tasks will contribute to the development of students' interest in the discipline.

Working with an interactive whiteboard, a teacher uses existing educational software, improves them utilizing new opportunities, and creates educational applications for various purposes.

If an interactive whiteboard has an internet connection, a teacher can utilize resources from various informational websites (inspections of the Federal Tax Service, courts of general jurisdiction, prosecutors, etc.) and work with educational resources in real-time.

An interactive whiteboard is an essential tool for expanding the clarity of the educational material. It allows the teacher to make the lesson compelling, demonstrate and accumulate information from different resources, simulate educational material according to its development, and accelerate learning.

Using an interactive whiteboard, students can:

- actively participate in classroom and individual tasks, develop social and communication skills;
- increase the attention and interest to the discipline, strengthen acquisition of educational material;
- spend less time on rewriting the information;
- quickly memorize the materials due to visual perception;
- demonstrate individuality and deliver a speech to the classroom more creatively, which increases a student's self-confidence.

The academic process's educational value using an interactive whiteboard is that implementation of the multimedia system develops visual and figurative thinking of the student. Independent work with an

interactive whiteboard fosters a student's creative abilities, stimulates cognitive activity, increases individual action, and develops students' personal qualities.

Although all potential directions of information and communications technology development in legal education are already determined, it is worth mentioning that informatization in this sphere is developing quite inconsistently and requires a generalization of the existing experience in using information and communication technologies. For this reason, the problem can be solved through the involvement of all kinds of specialists from different countries and organizations, conducting significant scientific research connected with the development and employment of modern software to solve challenges in legal education [12].

Computers alone will not provide the communication between a teacher and students and make them more independent, literate, and sociable. The effectiveness of computers and information technologies depends on how they are applied, i.e., the ways and forms of using information and communication technologies, interaction between students themselves, and teachers. And if information and communication technologies make this interaction more effective, it will be possible to talk about their influence on the modernization of the learning and education processes.

The modernization of the academic and educational processes in law schools can be characterized by creating didactic systems, analysis and synthesis of didactic objects, development of new types of didactic methods at all levels and in all forms of education. Nowadays, a new paradigm of personality development based on the realities of the information society is developing in modern pedagogical science.

Proper administrative management at the university, initiativeness, and independence of teachers, and students' active involvement are implemented using new information and communication technologies of education.

Conclusion. Information and communication technologies used in legal education are the result of the modernization of the educational work. During the educational process using information and communication technologies, the process of educational influence and interaction between a teacher and students is dedicated to shaping students' personality, organizing and stimulating their vigorous activity, mastering social and spiritual experience, and values and relationships.

The main features of the future law student's professional career are legal regulation or normativity of behavior, imperious character, certifying and educational orientation of performance, extreme, unusual, creative, problematic nature, social responsibility, procedural independence, an abundance of professional risk factors, attribution of an accusatory orientation.

Using information and communication technologies in legal education, teacher piques in students the following essential qualities: high level of legal awareness, orientation to the commitment to moral and ethical norms, clear value-legal direction, a high degree of acquisition of the principles and requirements of the law, a conviction in their legitimacy, a high level of development of cognitive, organizational, and communication skills, mastery of a professional speech genre, creative imagination, intuition, reaction speed, mobility, dynamism, and watchfulness.

The modernization of educational work in a law school based on the implementation of information and communication technologies will become more efficient and more meaningful if the following conditions are met:

- development of favorable conditions for training pedagogical personnel capable of taking an active part in the implementation of federal and regional programs of informatization of education;
- a significant increase in the level of professional and general humanitarian interaction between teachers and students by implementing joint projects, including telecommunication;
- the emergence of new conditions for expanding the capabilities of traditional libraries through access to electronic libraries, interactive audiences, scientific, educational, and other culturally and socially significant Internet resources;
- increasing the efficiency of students' independent work with traditional and electronic resources using developed systems for self-control and support of feedback from the teacher;

- The implementation of continuous open education allows students to participate in organizing the learning process by choosing courses available on the Internet.

Fulfillment of the listed conditions will contribute to achieving the primary goal of education - improving the quality of education, increasing the availability of education, and meeting the needs of the individual student's harmonious development and the information society as a whole.

The main feature of modern information and communication technologies are their versatility and multi-functionality. However, despite the wide range of opportunities, these technologies can only make human activities more efficient. The problem of embracing technology's potential for the academic and educational process is the main multifaceted challenge of improving academics and education based on information and communication technologies. Its successful solution will enhance the quality and accessibility of education and integrate the education system into the world community's scientific, industrial, social and cultural information infrastructure.

References

1. Atvater I. YA Vas slushayu [I am listening to you] (– M.: "ECONOMY".1988., 110 p). [in Russian].
2. Leontiev A.A. [Pedagogicheskoeobshchenie] Pedagogical communication (– M.: Nalchik, 1996) [in Russian].
3. Kan-Kalik V.A., Nikandrov N.D. Pedagogicheskootvorchestvo [Pedagogical creativity] (– M.: Pedagogy, 1990, 144 p) [in Russian].
4. Gritsenko L.I. Teoriyaipraktikaobucheniya: integrativnyjpodhod: ucheb. posobiedlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Theory and practice of teaching: an integrative approach: textbook manual for stud. higher. edu. Institutions] (M.: Publishing Center "Academy", 2008, 240 p.). [in Russian]
5. Role of example. Rol' primera. Vospitaniecheloveka [Human education]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.genon.ru> (Accessed: 10.09.2020)
6. Sukhomlinsky V.A. O vospitanii [About education] (M.: Education, 1973, 208.). [in Russian]
7. Citatyaiforizmy [Quotes and aphorisms]. [Electronic resource] - Available at: <http://quote-citation.com/aphorism> (Accessed: 10.09.2020)
8. Robotova A.S., Leontyeva T.V., Shaposhnikova I.G. and others; ed. Robotova A.S. Vvedenie v pedagogicheskuyudeyatelnost': Ucheb. posobiedlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Introduction to pedagogical activity: Textbook manual for stud. higher. ped. edu. Institutions] (M.: Publishing Center "Academy", 2002, 208 p.). [in Russian]
9. Putirazvitiyainformatizaciiuchebnogoprocessa [Ways of developing informatization of the educational process]. [Electronic resource] - Available at: <http://nsportal.ru> (Accessed: 10.09.2020)
10. Zakharova I.G. Informacionnyetekhnologii v obrazovanii: Ucheb. posobiedlya stud. vyssh. ped. ucheb, zavedenij [Information technologies in education: Textbook manual for stud. higher. ped. edu. Institutions] (M.: Publishing Center "Academy", 2003, 192 p.). [in Russian]
11. Petrov P.K. Osnovnye napravleniya ispol'zovaniya sovremennyhin for macionnyhi kommunikacionnyh tekhnologij, Sostoyanie i perspektivy razvitiya vysshego obrazovaniya v sovremennom mire: materialy dokladov Mezhdunarodno jnauchno – praktičeskogo konferenci i [The main directions of using modern information and communication technologies, State and prospects for the development of higher education in the modern world: materials of reports of the International scientific and practical conference] Sochi, September 9-10, 2014, Part 1 (Sochi: NEI of HPE "Moscow institute of management, 2014, 172 p.). [in Russian]
12. Formirovani einformacionnoj kompetentnosti pedagoga doshkol'nogo obrazovaniya [Formation of information competence of a preschool teacher], [Electronic resource] - Available at: <http://pedsovet.org> (Accessed: 10.09.2020)

13. *Informati zaciyaobrazovani yakakfakt orrazvit iyaobshchestva [Informatization of education as a factor in the development of society]. [Electronic resource] - Available at: // studopedia.net (Accessed: 10.09.2020)*

14. *Primenenie infor macionnyhi telekommunikac i onnyhtekhnologij v uchebnomprocesse [Application of information and telecommunication technologies in the educational process]. [Electronic resource] - Available at: // <http://nsportal.ru> (Accessed: 10.09.2020)*

15. *Morozov A.V., Polyakova T.A. Podgotovkaaspirantov po special'nostiInformacionnoe parvo, Informacionnoepravo [Training of graduate students in the specialty "Information law", Information law], 2, 19 (2014). [in Russian]*

16. *Lopatin V.N. Problemyi perspektivy kodifikacii zakonodatel'stva v sfereinfor macionnogoprav ai intellektual'noj sobstvennosti, Informacion noepravo [Problems and prospects of codification of legislation in the field of information law and intellectual property, Information law], 3, 27 (2014). [in Russian]*

17. *Plotskaya O.A., Ivanova Zh.B., Tanning Zh.F. Sposoby vnedren iyainformacionno-kommunikacionn yhtekhnologij v organizaciyu uchebnogo processa studentov yuridicheskikh vuzov, Informacion noepravo [Methods of introducing information and communication technologies into the organization of the educational process of law students, Information Law], 2 (33), 32-36 (2013). [in Russian]*

18. *Zhukova T.V. Ispol'zovanieprogrammnyhsredstvsovremennyhinformacionnyhtekhnologij v podgotovkeiprovedeniilekcijiprakticheskikhzanyatij po discipline «Ugolovnyj process», Ispol'zovanie interaktiv nyhmetodov v prepodavani i yuridicheskikhdisciplin [The use of software of modern information technologies in the preparation and conduct of lectures and practical classes in the discipline "Criminal Procedure", Using interactive methods in teaching legal disciplines], (M.: Norma: Infra-M, 2006, 122 p.). [in Russian]*

19. *Leanovich E.B. Mezhdunarodnaya ohrana intellektual'noj sobstvennosti kak uchebnaya disciplina v Respublike Belarus', Pravointellektual'nojsobstvennosti [International protection of intellectual property as an academic discipline in the Republic of Belarus, Intellectual Property Law], 3, 25-26 (2011). [in Russian]*

20. *Rustikova G.S., Bryukhanov N.N. Innovacion nyepodhody v prepodavanii discipliny «Informacion noepravo», Informacionnoe pravo [Innovative approaches in teaching the discipline "Information law", Information law], 2, 8 (2014). [in Russian]*

21. *Grokholskaya O.G. Prioritety razvitiya obrazovatel'nogo prostranstva sovremennogo vuza, Sostoyanie iperspektivy razvitiya a vysshego obrazovaniya v sovremennom mire: materialy dokladovMezhdunarodnojnauchno – prakticheskoi konferencii [Priorities for the development of the educational space of a modern university, State and prospects for the development of higher education in the modern world: materials of reports of the International scientific and practical conference], (Sochi, September 9-10, 2014, Part 1) (Sochi: NEI of HPE "Moscow institute of management, 2014, 160 p.). [in Russian]*

22. *Sagarova E.A. Psihologicheskiespekyprofessional'noj uspehnosti yurista, Sostoyanie i perspektivy razvitiya vysshe goobrazovaniya v sovremennom mire: materialy dokladov Mezhdunarodnojnauchno – prakticheskoi konferencii [Psychological aspects of professional success of a lawyer, State and prospects for the development of higher education in the modern world: materials of reports of the International scientific and practical conference], (Sochi, September 9-10, 2014, Part 1) Edited by G.A. Berulavas (Sochi: NEI of HPE "Moscow institute of management, 2014, p. 134) [in Russian]*

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Байсалова Г.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан, Алматы қ.

Байсымақова Д.С. Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Бейсенбаева М.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан, Алматы қ.; e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Бурibaев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының меңгерушісі. e-mail: vermek-a@mail.ru

Жалгасбаев Т.К. – Кәсіби заң кеңесшілер Палатасының заң кеңесшісі, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: jalgas.toy@mail.ru

Жомартқызы А. – ҚазҰАУ, аға оқытушы, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Иванова Ж.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, Коми республикалық мемлекеттік қызмет және басқару академиясы, заң факультеті, азаматтық құқық және азаматтық процесс кафедрасының доценті, Ресей, e-mail: tgb-pravo@yandex.ru

Исабаева Ж.Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: jan6796@mail.ru

Ислямханов Д. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 4-курс студенті

Калкаева Н.Б. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кубашев А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқық және экономика негіздері" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: alimzhzan_uga@mail.ru

Қасымбек А.О. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: aliyakas@mail.ru

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Османова Г.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Таласбаева А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: talasbayeva.alua@bk.ru

Тлебаева Г.М. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: gulmiratlebaeva7@gmail.com

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Ыдырысова А.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: ydyrysova.a@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Baisalova G.T. – Candidate of Law, associate professor of the Department of law of the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty

Baisymakova D.S. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru

Beissenbayeva M.T. – Candidate of Law, associate professor of the Department of law of the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor, head of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of AbaiKazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Islyamkhanov D. – KazNPU named after Abai, Institute of History and Law, student of the 4th year of the specialty "Jurisprudence"

Issabayeva Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: jan6796@mail.ru

Ivanova Z.B. - candidate of law, associate professor of civil law and process, Komi republican academy of state service and management, Russia, e-mail: mgb-pravo@yandex.ru

Kalkayeva N.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: nesibeli77@mail.ru

Kassymbek A.O. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: [e-mail:aliyakas@mail.ru](mailto:aliyakas@mail.ru)

Khvedelidze T.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Kubashev A. – 2 master's graduate student of KazNPU named after Abai, Institute of History and Law, specialty "Fundamentals of Law and Economics," e-mail: alimzhzan_ura@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Osmanova G.Z. KazNPU named after Abai, Institute of History and Law, Senior Lecturer, Department of Jurisprudence, e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, KazNPU named after Abai, Institute of History and Law, Senior Lecturer, Department of Jurisprudence, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Talabayeva A. – 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: talasbayeva.alua@bk.ru

Tlebayeva G.M. – Candidate of Law, KazNPU named after Abai, Institute of History and Law, Senior Lecturer, Department of Jurisprudence, e-mail: gulmiratlebaeva7@gmail.com

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Ydyrysova A.E. – 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ydyrysova.a@mail.ru

Zhalgasbayev T.K. – legal consultant, member of the " Chamber of Professional Legal Consultants», Kazakhstan, Almaty, e-mail: jalgas.toy@mail.ru

Zhomartkyzy A. – the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байсалова Г. Т. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры права Казахского национального аграрного исследовательского университета, Казахстан, г. Алматы

Байсымакова Д.С. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email:dana_2274@mail.ru

Бейсенбаева М.Т. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Права Казахского национального аграрного исследовательского университета, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email:dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yermek-a@mail.ru

Жалгасбаев Т.К. – юридический консультант, член «Палаты профессиональных юридических консультантов», г.Алматы,Казахстан, e-mail:jalgas.toy@mail.ru

Жомартқызы А. – КазНАУ, ст. преподаватель, г.Алматы, Казахстан.e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Иванова Ж.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и процесса юридического факультета Коми республиканской академии государственной службы и управления РФ, e-mail: tgb-pravo@yandex.ru

Исабаева Ж.Н. – ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: jan6796@mail.ru

Ислямханов Д. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, студент 4 курса специальности "Юриспруденция"

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции, Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан,e-mail:nesibeli77@mail.ru

Кубашев А. магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, Института истории и права, специальности "основы права и экономики", e-mail:alimzhzan_ura@mail.ru

Қасымбек А.О. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан, e-mail:aliyakas@mail.ru

Мейрбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Османова Г. Ж. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, старший преподаватель кафедры "Юриспруденция", e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Сайлибаева Ж. Ю. – к.ю.н., старший преподаватель кафедры юриспруденции, Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru

ТайторинаБ.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: bitur.a@mail.ru

Таласбаева А. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 2 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: talasbayeva.alua@bk.ru

Тлебаева Г.М. – к.ю.н.,старший преподаватель кафедры юриспруденции, Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: gulmiratlebaeva7@gmail.com

Толеубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы,Казахстан. email:khvedelidze_tima@mail.ru

Ыдырысова А.Е. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 2 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: ydyryssova.a@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2022 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны—3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2022 жылдың 1 наурызына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырысшысы:

№	Автортуралымәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӘӨЖ, **ҒТАМР***;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада **БАС ӘРІПТЕРМЕН**(қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден)–үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда–15-17бет);
- Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль–14;
- Жол аралық интервал1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі–20мм, сол–30мм, оң–15мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен–[1,с.15]–1–дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156.**–бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР–Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

ВЕСТНИК КазНПУ им. АБАЯ СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №1, 2022 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 марта 2022 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл.редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевым верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт-курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях–15-17страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

---

*МРНТИ–Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, методисследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы(заклучение). Текст статьи размещается на странице в две колонки. Предпочтение редакция коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

**Үлгі/Образец
ОБРАЗЕЦ**

**УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41**

Кубашев А.Т.¹

*¹д.ю.н., профессор, Института Истории и права при КазНПУим.Абая,
г.Алматы, Казахстан, e-mail:yermek-a@mail.ru*

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стьподобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и оциальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматы, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

А.Т. Kubashev¹

¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at
Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс].–2016.– URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/>(датаобращения:15.02.2017)

4 Каратаева,Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально[Электрон.ресурс].–2015.– URL:<http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no>(датаобращения:14.02.2017)

5 Botobekov,U. ISIS and Central Asia: AS hifting Recruiting Strategy[Электрон.ресурс]. – 2016.–URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/>(датаобращения:17.02.2017)

6 Шингалиева А.К., СимтиковЖ.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн.КазНПУ. Сер.Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С.74.